

אטלס כדור לתיקובת בית שני המשנה והתלמוד

מיכאל אבי-יונה

התוכן

29	מערכת כפר שלם	38
29	מערכת חדשה	39
29	מסע בקידס	40
29	קרב אלעשה, מות יהודה	41
30	יהונתן במדבר תקוע, ביצורי בקידס	42
30	המסע על מידבא	43
30	המערכה בערבות הירדן	44
31	מערכות בית בצאי, יהונתן במכמס	45
31	המלחמות בקרב השושלת הסלוקית	46
32	גידולה של יהודה בימי יהונתן	47

מדינת החשמונאים

33	הכיבוש הראשון של יפו והמערכה בין יבנה ובין אשדוד	48
33	מסעות יהונתן בלבנון ובסוריה	49
34	מערכת חצור	50
34	המסע לחמת	51
35	ירושלים בימי החשמונאים	52
35	מסע טריפון נגד יהונתן	53
36	כיבושי שמעון	54
36	מערכת קדרון	55
37	מסע אנטיוכוס ז' נגד הורקנוס	56
37	כיבושי הורקנוס בעבר הירדן	57
38	כיבושי הורקנוס באדום	58
38	כיבושי הורקנוס בשומרון ובמישור החוף	59
39	גבולות יהודה לפי ספר יהודית	60
40	יהודה אריסטובולוס א' כובש את העמק	61
40	מסע ינאי נגד עכו ומלחמותיו עם תלמי ט' לתירוס	62
41	המסע הראשון של ינאי בעבר הירדן	63
42	מסעו של ינאי נגד עזה ובנותיה	64
42	מסע ינאי נגד מואב	65
43	אלכסנדר ינאי נאבק עם אויבים מבפנים ומבחוץ	66
44	מסעו השני של ינאי בעבר הירדן מזרחה	67
45	ממלכת ינאי בשעת מותו	68

השעבוד לרומא

46	ההתחרות בין היהודים, הנבטים ובני יטור שלטונה של שלומציון המלכה. מלחמת האחים בין אריסטובולוס ב' ובין הורקנוס ב'	69
47	המלחמה הראשונה של מתרדת ברומאים, כיבושי טיגריס	70
48	המלחמה השנייה של מתרדת עם רומא, כיבושי לוקולוס ופומפיוס	71
49	מסע פומפיוס בארץ-ישראל	72
50	מצור פומפיוס	73
51	סידורי פומפיוס וגביוס בארץ-ישראל	74
52	המערכה הראשונה של אלכסנדר בן אריסטובולוס נגד גביוס	75
52	המערכה של אריסטובולוס ב' נגד גביוס	76
53		77

הס
העמוד

6

7

9

10

11

11

12

13

13

14

15

16

16

17

17

18

18

18

18

19

19

20

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

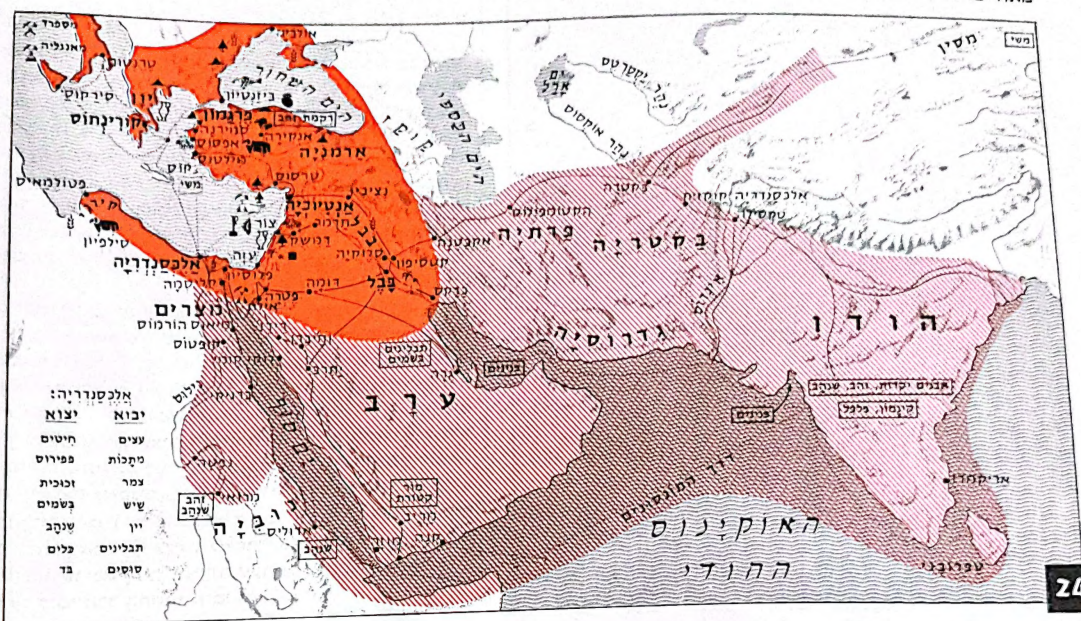
246

247

248

מס' המפה	מס' העמוד	מס' המפה	מס' העמוד
78	המערכה השנייה של אלכסנדר בן אריסטובולוס נגד גביוס	121	מסע הדריינוס בארץ-ישראל בשנת 130-129
79	יוליוס קיסר בארץ-ישראל	122	מסעות רבי עקיבא וההכנות למלחמת בר-כוכבא
80	פלישת הפרתים ונסיגת הורדוס	123	ראשית מרד בר-כוכבא, שחרור ירושלים
	הורדוס וממלכתו	124	התפשטות המרד, מסע הנגד של הרומאים
81	הורדוס כובש את ממלכתו	125	המשך הקרבות בשנים ג'וד' למרד בר-כוכבא
82	מלחמת הורדוס עם הערבים	126	מצור בית-תר
83	גידול ממלכת הורדוס	127	אחרוני הלוחמים במערות מדבר יהודה
84	מבנה ממלכת הורדוס	128	השמד, סידורי הדריינוס
85	"שלוש ארצות לביעור"	129	איליה קפיטולניה
86	בנייני הורדוס בירושלים		חדוש חי הישוב
87	כלכלת הארץ בימי הבית השני	130	נדודי הסנהדרין
88	העלאת נטע רבעי לירושלים	131	כ"ד משמרות הכהנים
89	הספקת צורכי המקדש והבאת העומר	132	מפת היישוב אחרי 140
90	עולי רגל בימי הבית השני	133	פזורי ישראל בימי אנטונינוס פיוס
91	מלחמת ורוס	134	התחבורה והכלכלה באימפריום הרומאי
	ערב מלחמת החורבן	135	גבולות הארץ לפי ההלכה
92	חלוקת ממלכת הורדוס בין בניו	136	עיורה של ארץ-ישראל
93	הנציבים הראשונים ביהודה	137	הערס הצרות זו לזו
94	מסעות ישו הנוצרי	138	התנאים בדור שלישי ורביעי
95	ישו בגליל	139	ר' יהודה הנשיא
96	"כת ים המלח" ואוצרותיה	140	דרכי העלייה מבבל לארץ-ישראל
97	ארץ הכותים		ארץ-ישראל בימי האמוראים
98	"הזוגות"	141	אמוראים, דור ראשון
99	יהדות בבלי, מסיני וחדים בימי הבית השני	142	טבריה
100	קו המשואות מירושלים לבבל	143	המקומות לקידוש החודש ולעיבור השנה
101	מסעות אגריפס א' לפני עלותו לשלטון	144	אמוראים, דור שני
102	גידול ממלכת אגריפס א'	145	השינויים של דיוקלטיינוס בסדרי השלטון
103	ממלכת אגריפס ב' והנציבות הרומאית	146	אמוראים, דור שלישי
68	השנייה	147	התפשטות הנצרות בארץ-ישראל
	מלחמת החורבן	95	הקומס יוסף
104	פרוץ המרד ברומאים, אב 66	96	אמוראים, דור רביעי
105	מסעו של קסטיוס גלוס, תשרי-חשוון 66	149	המרד בגלוס קיסר ומלחמת אורסקינוס
106	התארגנות המרד ברומאים	150	נסיגתו של יוליוס קיסר לבנות את בית המקדש
107	מסעות יוסף בן-מתתיהו בגליל	97	אמוראים, דור חמישי
108	מסעות אספסיינוס בגליל	98	היישוב בארץ-ישראל בימי אודוקיה
109	מצור יודפת		האמוראים בבבל
110	מסע אספסיינוס ביהודה	98	בבל: אמוראים, דור ראשון
111	מערכות 68	99	בבל: אמוראים, דור שני
112	המרירות בנירון והמערכה על הקיסרות	99	בבל: אמוראים, דור שלישי
113	מערכות 69-73	100	בבל: אמוראים, דור רביעי
114	מצור ירושלים	100	בבל: אמוראים, דור חמישי ושישי
115	מצור מצדה		סוף התקופה הביזאנטית
116	יבנה וחכמיה	158	כלכלתה של ארץ-ישראל בתקופה הביזאנטית
117	ארץ-ישראל אחרי מלחמת החורבן	159	החלוקה המדינית של ארץ-ישראל בתקופה הביזאנטית
	מלחמת בר-כוכבא	160	החלוקה הכנסייתית של ארץ-ישראל
118	כיבוש הממלכה הנבטית	161	שרידי בתי הכנסת בארץ-ישראל
119	המרד היהודי בקירני ובמצריים	162	פזורי ישראל במאה ה'
120	מסע טריינוס במזרח. מרד קפריסין		מפתח שמות מקומות (מפות בלבד)
	"מלחמת קיטוס"		

מאה 3 עד 1 לפה"ס

	תלמיד		מורה		דגים		נר		שמש		כוכב		עץ		בית		הר		נהר		שדה		חומה		שער		דרך		גשר		סירה		ספינה		טוסנית		רכב		רכבת		אוטובוס		טרקור		מכונה		אזור סחר במצרכי בסיסיים		אזור סחר במצרכי מותרות	
--	-------	--	------	--	------	--	----	--	-----	--	------	--	----	--	-----	--	----	--	-----	--	-----	--	------	--	-----	--	-----	--	-----	--	------	--	-------	--	--------	--	-----	--	------	--	---------	--	-------	--	-------	--	----------------------------	--	---------------------------	--

תבליט עם כתובת מצבה
ושת ידים (רניח ליד דלוס)
(תפילה "לא עליון")

טבעי בפנייניה ובאי קס. בין כל המצרכים האלה נחשבה הקטורת להיונית ביותר, שכן שימשה לצורכי פולחן. מהמערב הובאו בעיקר מתכות: כסף מספרד ובדיל מאנגליה.

על דרכי המסחר עם המזרח היה נטוש מאבק בין המעצמות הגדולות: בית סֶלְוֶקוֹס והפרתים שלטו בדרך הצפונית היבשתית להודו ולסין, ובית תַּלְמִי – בדרכי פוש וים סוף. תגלית המונסונים במאה השנייה לפה"ס איפשרה לשליטי אלכסנדריה לשלוח אוניות במישרים להודו ולעקוף גזה את מסחר הביניים הערבי. אולם דווקא המתווכים למיניהם, פגון הערבים (תַּמְנִיִּים, בני גֶּהָה ונַבְטִיִּים), התדמורים וערי המסחר רודוס ודֶלוֹס, פרחו בזכות האיבה והמלחמות שבין המעצמות הגדולות. המעצמה הכלכלית החזקה בתקופה זו היה בית תַּלְמִי, שמשל במצרים ופיתח תעשיות ממלכתיות בעלות זכות בלעדית. בעקבותיו הלכו האטלידים בפרגמוֹן. רק התערבות הרומאים שמה קץ לפריחה הכלכלית בעולם ההלניסטי.

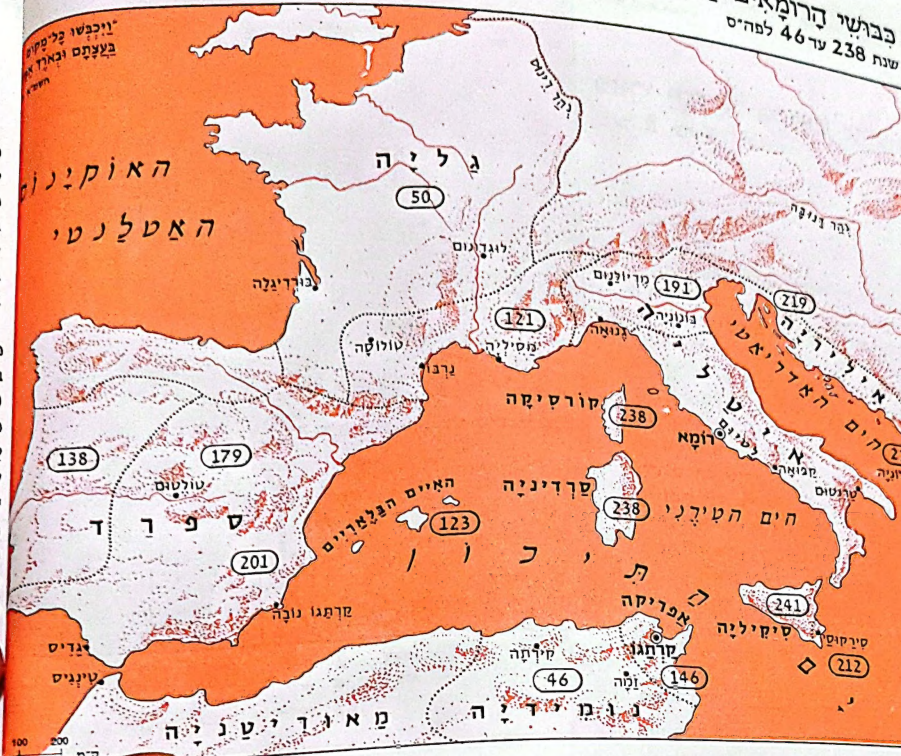
מסעו של אלכסנדר פתח את המרחב המזרחי לפני הכלכלה היוונית הנחנקת בארצה הקטנה. בו בזמן הוכנסו למחזור המטבע אוגרוֹת הכסף והזהב שצברו מלכי פרס והיו לשלל למלך מוקדון, לצבאו וליוֹר-שיו. הידע הטכני היווני בשיטות חקלאיות חדישות (תוצאה של פיתוח מדעי הטבע בידי תלמידי אַריסטו) וניהול עסקי יעיל (שפיתחו הבנקאים האַתונאִים) יצרו פעילות כלכלית ושפע כלכלי, שממנו נהנו אפילו עמים כגון היהודים, שבעצם עמדו מחוץ למעגלי הכלכלה של זמנם. בתוצרת ההֶלניסטית בלטו מוצרים מקומיים אשר הובלו על פי רוב באוניות, מפני שקשה היה להוביל כמויות גדולות בדרך היבשה.

אנו יכולים להבחין בשני מעגלים מסחריים. במעגל המסחרי הצר שמסביב לאגן המזרחי של הים התיכון הוחלפו בין העמים המוצרים ההכרחיים בכמויות רבות. מוצרי מזון: חטים מארצות הים השחור, מבבל, ממצריים ומקינגי, יין מיונה ומסוריה, שמן מאטיקה ומאראץ-ישראל, דגים מהים השחור, גבינה מביתינה, פירות מפונטוס ותמרים מבבל ומבקעת הירדן; צורכי הלבשה: צמר מאטיקה הקטנה (בעיקר מסביבות מילטוס) ומקינגי, אריגים רקומים זהב מפרגמון, בד ממצריים ומבבל וחומרי צביעה (חלזון ארגמן) מפניקיה ומאראץ-ישראל; חומרי גלם לבנייה ולתעשיית פלים שונים: שיש מאטיקה ומהאי פרוס, ברזל מאטיקה הקטנה, נחושת מקפריסין ומחצי האי סיני, עצים וזפת לבנייה ואוניות מדרום רוסיה, מתבקה, מחר אידה, מחר הטורוס ומלבנון; מוצרים מיוחדים: חימר מים המלח לחניטת מתים, אפרסמון מיריחו, זכוכית מפניקיה וממצריים וחומרי צביעה ממצריים (פפירוס) ומפרגמון (קלף המכונה פרגמנט).

במעל המסחרי הרחב עסקו בעיקר דבברי מוֹתְרוֹת שחיו יקרים ובעלי נֶפֶח מועט והובאו באורחות או באוניות : זהב ושֶׁנֶבֶח מנופֶּחָ (פוש), מור, קטורת ובשמים מדרום ערב, אבנים יקרות, פנינים, שֶׁנֶבֶח, הַסִּיָּה, קִיָּמוֹן ופֶּלֶפֶל מֵהוֹדוּ. מִשִּׁי הוֹבֵא מִסִּין, אֵךְ גַּם יוֹצֵרוֹ אֲרִינִי מִשִּׁי

בבושי הרומאים במערב שנת 238 עד 46 לפה"ס

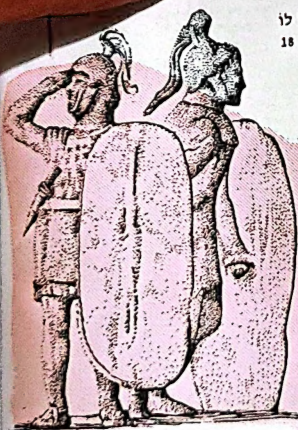
25

בזמן שהיטו המדינות
ההלניסטיות את כוחותיהן ב
מלחמות זו כנגד קמה באיטליה
מעצמה חדשה, שהיתה עתידה
לעבור על כולם. העור רומא השי
הלטה צעד אחרי צעד תחילה על
לשונות שבסיבותה במרכז איטלי
יה ואחר כך על איטליה כולה
שמדרום לאפנינים. באותה שעה
החלה רומא להאבק על השלטון
באזורים המערביים של הים התיכון,
בשטחים הרחוקים (פרת'נישט). ב
הפניות מרתנו (פרת'נישט) נשבר
שלוש מלחמות אדירות נחרבה
עוזה של מרתנו ולבסוף לספרד.
העור עצמה (146). תוך המלח
מה עם שרפתו התבססו הרומ
אזכר בסיקיליה, בפרדיניה, בספ
וד ובמזרח הים האדריאטי. עם
סיום המלחמות הפניות הדפו
את התקפות עמי הצפון ויצרו
גשר יבשתי בין איטליה לספרד.
ולבסוף כבש יוליוס קיסר את כל
רחבי צרפת ופרגניה עד הרינוס
ואת גומיניה שבאפריקה. אולם
בבר קודם לכן, בראשית המאה
השנייה לפה"ס, ברור היה כי
גורלו של העולם ההלניסטי (ור
הודה בכלל) נחרץ במערב.

63 - שנת הכבוש הסופי

בבושי הרומאים במזרח שנת 168 עד 63 לפה"ס

תבליט המתאר
חיילים רומאים
מסוף ימי הרפובליקה

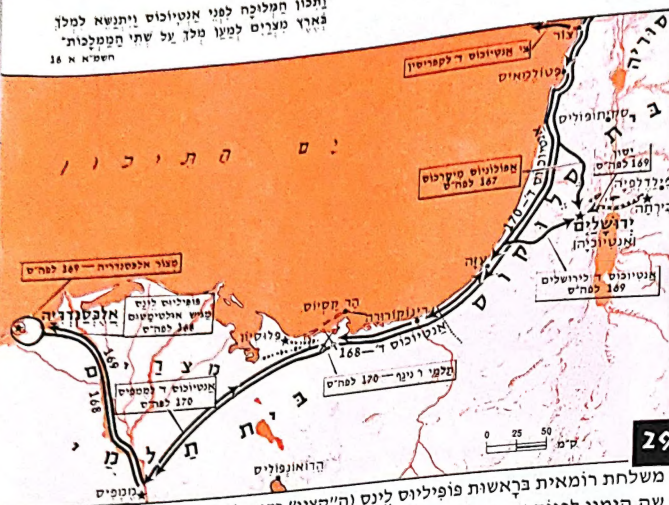

ליוויוס, סולוביוס

בהיותם עסוקים במלחמה עם קרתגו לא שאפו הרומאים בראשונה
להתפשטות מזרחה. אולם בריתו של פיליפוס ה' מלך מוקדון עם
מניפול הניעה אותם לפשוט על יוון ולמגר את ממלכת מוקדון (קרוב
קינזסקפלי בשנת 197 וקרוב פידנה בשנת 168). עוד לפני סיום המלחמה
הזאת ניצחו הרומאים את אנטיכוס ג' ליד מגנקיה (189) ושמו קץ
לשלטון בית סלקוס באסיה הקטנה. בשנת 146 נהרסה קורנתוס,
יוון ומוקדון נהפכו לפרובינקיות רומאיות. בשנת 133 הוריש מלך
פרגמון האחרון לרומא את מערכה של אסיה הקטנה.

30

"נתכון המלוכה לפני אנטיוכוס ויתנשא למלך"
בארץ מצרים לפניו מלך על שתי הממלכות
חשמי"א 167

מסעות אנטיוכוס ד' (אפיפנס) למצרים שנת 170 עד 167 לפה"ס

המהלומה אשר הנחיתו הרומאים על ראש אנטיוכוס ג' במגנסיה (189) ערערה את יסודות הממלכה הסלקית. אנטיוכוס ג' עצמו ובניו, קרקוס ד' ואנטיוכוס ד', ראו הכרח לעצמם לעסוק בחיזוק מדינתם מבנים, כדי לחשלה לקראת ההתמודדות הצפויה. אנטיוכוס ד' שהיה בעל קצוץ רב, ואולי אף מופרז, שאף לאיחוד מחודש של הממלכה על ידי יצירת אחדות דתית ומיזוג האלים, כשבראשם זוס האולימפי. המסורת תוכנית זו הפר אנטיוכוס אפיפנס את הצהרתו של אנטיוכוס ג' ובניו המבטיחה חופש דת ליהודים ותמך בכוח גדול מתיוון, מכלאוס. באותה שעה נראה לאנטיוכוס ד' כי מרובים סיכוייו להשתלט על מצרים, שהיתה נתונה בשפל המדרגה בזמנו של תלמי ו' פילומטור. בשנת 170 חדר אנטיוכוס למצרים, ניצח את צבאה בין הר קסיוס (מל צפון) לפלוסיון והגיע עד לממפיס. שם הכתיר את עצמו למלך מצרים וטבע מטבעות בשמו. מממפיס המשיך אנטיוכוס לעבר אלכסנדריה וצר עליה (169), אולם לפני שנפלה אלכסנדריה חזר עם צבאו לאחור. בעת המצור על אלכסנדריה נודע לאנטיוכוס כי נסו, כוח גדול שהורה בידי המלך, ניסה לכבוש את ירושלים בעזרת בית טוביה. התקפה זו נראתה לו כמסכנת את קווי התקשורת של צבאו במצרים. עם העורף הסורי. בשו בו ממצרים עלה אפוא אנטיוכוס לעיר, אשר הושבה המתיינים ביקשו ממנו להעניק לה את השם "אנטיוכיה", ושלח ידו באוצרות בית המקדש.

בשנת 168 חידש אנטיוכוס את מסעו למצרים ושלח את הצי שלו למריסון. שוב הגיע עד למרחק 4 מיליון מאלכסנדריה, ושם מצאה אותו

משלחת רומאית בקאשות פופיליוס לינס (ה"קצין" בדניאל יא 18) ודר-שה הימנו לפנות את מצריים. כשביקש המלך שהות לשקול את העניין, צייר הרומאי במטהו מעגל מסביבו ואמר: "תחליט לפני שתצא ממעגל זה" - ואנטיוכוס נכנע ונסוג. בשו בו שלח לירושלים את אפולוניוס, ראש חיל שכירים בני מיסיה, ועמו שתי רבבות חיילים; זה כפי הנראה, אחד ה"זרעים ממנו" (דניאל יא 31).

חשמי"א 167-170; מלכיוס כח 18; דודורוס

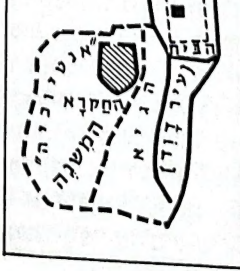
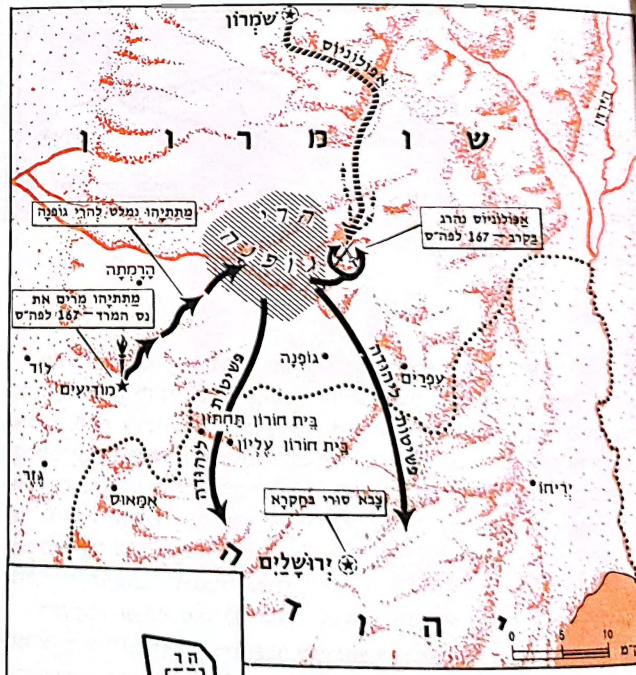
אנטיוכוס ד'
(פסל ברונזה)

ראשית מרד החשמונאים שנת 167 לפה"ס

אנטיוכוס ויועציו האמינו, על פי דברי המתיינים הקיצוניים, כי רוב העם היהודי מוכן לקבל את תרבות יוון, והחליטו להפוך את בית המקדש למשכן אל יווני (זוס או דיוניסוס), שזיהו אותו עם אלוהי ישראל. נוכח התנגדות העם החלה אז הרדיפה הדתית הראשונה בתולדות האנושות: נאסרה עבודת ה' ותושבי יהודה נאלצו לבזוז לאלוהים אחרים. לשם הבטחת עמדתם בנו המתיינים בירושלים מבצר (חקקא) ולידו עיר חדשה על הנבעה המערבית, בנוסח עיר הלניסטית (ראה מפה 52).

התסיסה בקרב העם הביאה להתלקחות. נס המרד הועלה לא בארץ יהודה גופה אלא בעיירה מודיעין שבמחוז לוד. תושבי מודיעין היו יהודים, אך מבחינה מנהלית היא היתה מחוץ ליהודה. כשבא לשם פקיד המלך המאלץ לבזוז לאילים, קם נגדו מתתיהו המית מבני חשמונאי וסירב הוא וביתו לשמוע לדברי המלך. מתתיהו המית את היהודי שעמד לבזוז ואת איש המלך והכס את הבמה. מודיעין הקרובה לבירת המחוז, לוד, לא היתה בטוחה, ומתתיהו ובניו נסו אל ההרים (כנראה הרי גופנה) ושם הצטרפו אליהם קהל מ"חסידי" המתנדבים לתורה. ממקלטם בהרי גופנה סבבו מתתיהו ואנשיו בכפ"רים, הרסו את הבמות לאלוהי הנכר וקוממו את כל יהודה נגד חמתייונים היושבים בירושלים בחסות הצבא הסלקי. אפולוניוס שר-צבא בשומרון, שבתחומו היה מרכז המורדים בהרי גופנה, יצא להשמי-דם, אולם יהודה המקבי פן מתתיהו חשמונאי (שקיבל את הפיקוד על המורדים עם מות אביו) התקיפו (כנראה במעלה לבונה) והשמד את צבאו. אפולוניוס נהרג ואת חרבו לקח יהודה "ינהי נלחם בה כל הימים".

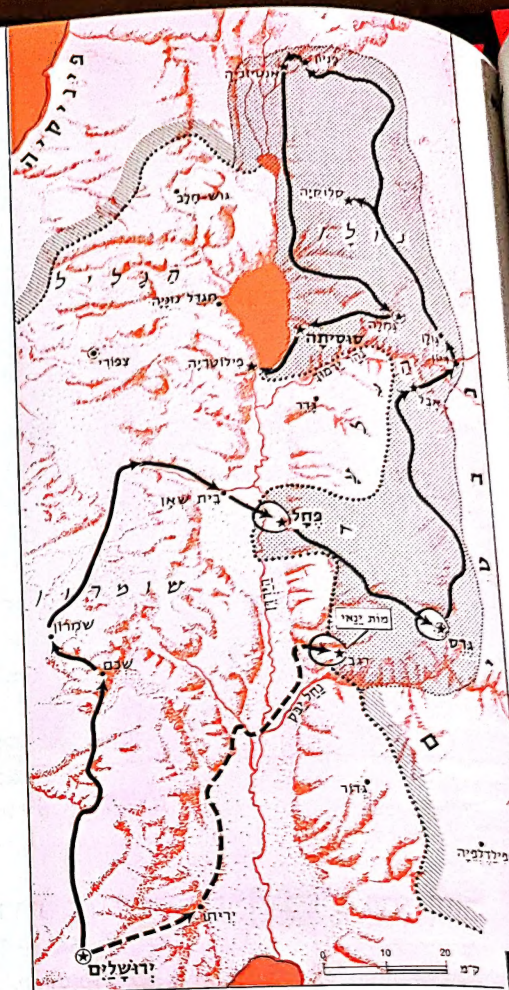
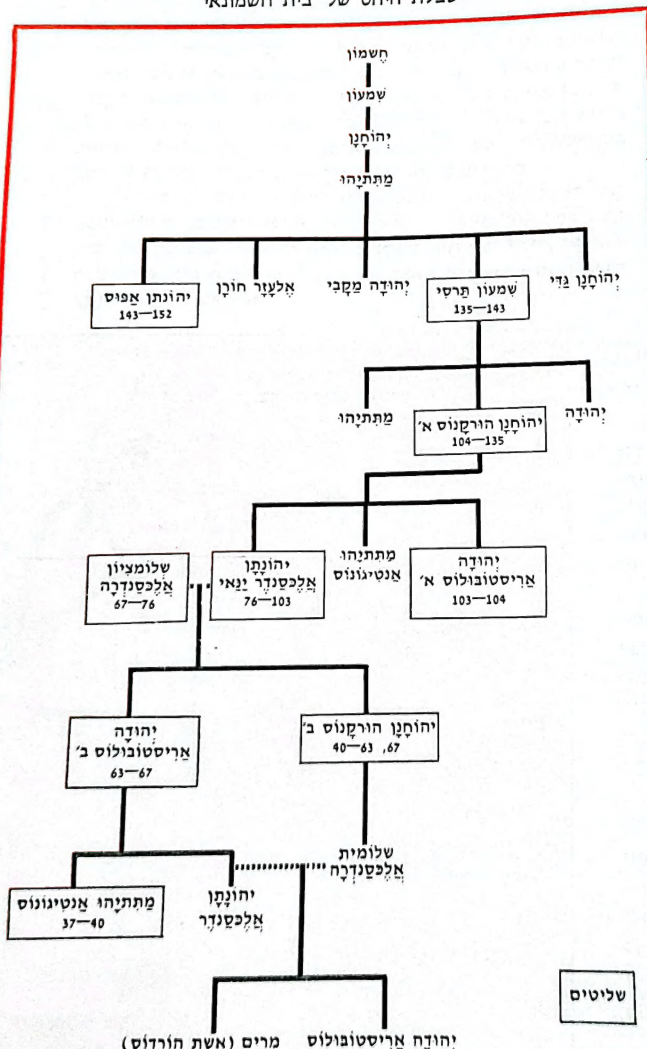
"במים ההם קם מתתיהו במודיעין ... את איש המלך המאלץ לזבח המית ... וינס הוא ובניו אל-ההרים ... חשמי"א ב 1, 25, 28

חשמי"א ב 1-13; חשמי"א ח 7-1

י"ושמלאה השנה השלישית למסע המלחמה שלו חזר
לארצו ויחידים קבלו אותו קרעו בגלל סעלתו
קדם י" 394
מסעו השני של ינאי בעבר הירדן מזרחי
שנת 83 עד 80 לפה"ס

טבלת היחס של בית חשמונאי

בשנענה הארץ חזר ינאי למשימתו העיקרית – הרחבת תחום ממ-
לכתו. לדעתו היה עליו להשלים את כיבושה של הפינה הצפונית-
מזרחית. במסע ממושך שארך שלוש שנים בקירוב כבש את פחל, ואת
העיר ג'ס הקיף בחומת-מצור והיא נכנעה ללא קרב. שם מצא ינאי את
אצות תאודורוס שאבדו לו לפני שנים רבות. מרגש עבר (דרך אגל)
נעלן ולכד את דיון. מדיון התקדם צפונה לסלקיה וסיים את מסעו
לצד זה ב"בקעת אנטיוכוס", כפי הנראה – בקעת חולה העילית, ששם
היתה עיר ושמה אנטיוכיה בתל נן. בשובו השתלט ינאי על מבצר גמלה
ועל העיר היפוס (סוסיתא) וסיים את מסעו בפילוסטרגה שליד הירדן.
במסע זה נפלו בידו כל הערים היווניות שבגבול-הירדן, חוץ מפילוסטרגה
(יבט עמון) שהיתה בידי הנבטים. בשורת כיבושים אלה רכש ינאי שוב
את לב העם ונתקבל בהתלהבות בשובו לירושלים.
אולם לא ניתן לינאי לבלות את ימיו האחרונים בשלווה. על-אף
מחלת הקדחת שתקפה אותו המשיך במסעיו ויצא לצור על רגב, מבצר
בתחום ג'ס. בימי המצור גברה עליו מחלתו ומת בשנת 76 לפה"ס,
אחרי שמלך עשרים ושבע שנים. יורשתו המלכה שלומציון אלכסנדרה
המשיכה במצור, ורגב נפלה לידיה. גופתו של ינאי הובאה לירושלים,
ובהסכמת הפרושים נקבר המלך בקבר מפואר בצפונה של העיר.

ממלכת ינאי בשעת מותו

שנת 76 לפה"ס

בעת מותו של ינאי כללה הממלכה היהודית את יל שפלת החוף מראש הכרמל ועד לרינוקורנה שליד נחל מצבים, יוץ מאשקלון. במנים האחר החזיק ינאי בכל השטח ההררי עד לקדש שבגליל העליון. בעבר הירדן היו בידי כל הנוכל והחוליה, חלקים של הצפון, כל הגלעד ומרבית ארץ מואב. מכל ערי עבר-הירדן, רק פילדלפיה (רבת צמון) נשארה מחוץ לתחומה. צרבה החזיק בחופו של ים המלח ובכל השטח שמסביבו, ובעד עד לחלוצה.

אין לנו ידיעות רבות על המבנה הפנימי של הממלכה החשמונאית. בשיאה, מסתבר כי היא נתחלקה ל"מדינות" (מקיס, חלקה ביוונית), שכל אחת כללה כמה טופרכיות (פלכים). המדינות היו לפחות שש: הגליל, שומרון, יהודה, אדום (אדומניה), עבר הירדן (הפרגה) וארץ מואב. לכל מדינה (חלקה) היה מושל. ינאי לא חשש למנות לתפקידים אלה מבני המקום. כך למשל היה אנטיפס סבו של הורדוס, מזרע אדום, מושל על ארץ מולדתו מטעם המלך. גם מפקדים זרים שירתו את ינאי, ומהם היו קודם לכן קצינים בחיל הסלקים. כשהדיח ינאי את דמטריוס מפקד המבצר נמלה מתפקידו נחשב הדבר ליוצא מן הכלל. הפקיד חשוב בהגנת הממלכה מילאו הביצורים שהקים ינאי. כמה מהם יושב מאבותיו: בית צור, חדיד ונר, והוסיף עליהם את נמלה, את חמקו, את אלכסנדריון וסרפבה, מבצר הנקרא על שמו, את הורקניה (על שם אביו), את מכנר בעבר הירדן ואת מנצה על חופי ים המלח. ינאי דאג ליישובם של יהודים בהבלי הספר. בימיו גבר חידוש היישוב היהודי בקרמל ובצפון. תושבי הערים היווניות שלא יכלו להסתגל ולחיות תחת שלטונו הוגלו, אולם הערים נשארו על תילן ורק האוכלוסיות החדשות על המושב קיומו מהספרות ומהחפירות הארכיולוגיות. תושבי הכפרים שהיו קודם לכן במרות המתיישבים היוונים בוודאי לא התאזונו על הסרת עול הזרים מעליהם. עריהן שמשו לינאי בסיסים לצבא. מהם יצא למסעות ימיים אשר בעיניהם נחשבו לפעולות מלחמה, אולם אויביו היוונים ראו אותם כשוד ימי. בסיסים אפשר לומר כי מבנה ממלכתו היה יציב וחזק, ואילו לא כוחות חיצוניים חזקים ממנו, בוודאי היתה מדינתו מחזיקה מעמד גם אחרי מותו של ינאי.

68

קדמ' ינ' מלח' 404-395 ; 106 א

ההתרחקות בין היהודים, הנבטים ובני יטור

שנת 169 עד 64 לפה"ס

מדינת החשמונאים לא היתה הכוח המדיני היחיד שביקש למלא את שקיעת הממלכה הסלקית לטובתו. היה היו לה מתחרים, אלא שניתן לומר כי מעמד העם העברי בארץ אבותיו ומסורתו מימי זה ושלמה נתנו ליהודים תחושת זכויות היסטוריות שהיתה חסרה למתחרים. המתחרים היו שני עמים ממוצא ערבי, הנבטים בדרום ובני יטור בצפון.

הנבטים נזכרים לראשונה בשם זה במקורות הלניסטיים קדומים (ראה מפה 17), אולם ייתכן כי יש קשר היסטורי ואֶתני ביניהם ובני "בני קנר" או "הערבים" מימי פרס. מרכזם היה בפטרה. לפטרה הניקו אורחות מעבר למדבר ערב ומאילת, ומשם נשלחו הסחורות דרך הנגב למגלי א"י ובעיקר לעזה. בראשית התקופה ההלניסטית עדיין היו הנבטים מאורגנים כאנשי מלחמה נודדים. שליטם הראשון הנזכר בספרות הוא חרתת א', שנתן מקלט ליסון היהודי בשנת 169 לפה"ס. מלך הנבטים הראשון היה חרתת ב' ("ארוֹקִימוֹס" ביוונית).

בימי מרד החשמונאים עזרו הנבטים ליהודים משנאתם לממלכה הסלקית (ראה מפה 34, ר' 43). אך כשחלפה הסכנה החלו שני העמים להתחרות זה בזה, בעיקר כשכיוון ינאי את מדיניותו להשתלטות על עורקי המסחר ואוצרות הטבע שבגדרים הארץ. חרתת ב' אמנם איחר לבוא לעזרת עזה הנצורה (ראה מפה 64), אולם עבדת א' מלך הנבטים ניצח את ינאי (ראה מפה 65) והשתלט על רבת-צמון. יורשו חרתת ג' (87-62 לפה"ס) שכינו עצמו "אווהד יוון" (פילדלפוס) היה הגדול והחזק ביותר במלכי הנבטים. הוא גבר על אנטיוכוס י"ב ועל ינאי (ראה מפה 66) ותפס את דמשק, נקודת המוקד בחילת סוריה, שכל המתח

קדמ' ינ' מלח' א

69

רים על ארץ זו ביקשו להחזיק כיבוש מואב והפיכת ים המלח בתוך ממלכת היהודים. כיבוש את הנבטים מהים התיכון. הטיס נתנה את אותותיה מיל לסיפור ממלכת הנבטים לאי המתחרה השני, בני יטור. זה הצטיינו כקשתים וכליט שבת זה היה בטכונים (ל)

שלטונה של של האחים בין ארס

שנת 76 עד 63 לפה"ס

במות ינאי משלה אלקמ הורקנוס ב' שימש כוהן של המדינה והעבירה את בן שטח שחזר מנלותו עם בתומכי ינאי עוררה זעם המלך המנוח. בראשם של הממלכה להמשיך במ בימיה סיכן טיגרנס מלך אחרי שכבש את עכו. זה מזה החדשות על מסע ל הניעו את טיגרנס לחזור במות שלומציון בשנ טובולוס גבר על הורקנוס הסכם: אריסטובולוס שהיה מבטיח את שלום מבחוץ, הופר בידי הן "איש פצלים ובעל רוח אנטיפטרוס התגלה הביא להשמדתו. הוא לפטרה, והוא אף הני את הורקנוס לשלטון כיבושי ינאי במואב הממלכה שהקים ינאי הנבטים עליו ל בקרב וצרו עליו בבני מלוה מעשים המ לפה"ס הופיע בירו פיוס (ראה מפה 72) פילדלפיה (רבת צמון) במקום המכונה פ הזמנו להתניעב לַמַּשֶּׁק.

רים על ארץ זו ביקשו להחזיק בה. אולם לא עלה בידו למנוע מינאי את כיבוש מואב והפיכת ים המלח על אוצרות החימר שבו לים פנימי בתוך ממלכת היהודים. כיבוש החוף עד רינוקורקה בידי ינאי ניתק את הנבטים מהים התיכון. האיבה החדשה שבין היהודים ובין הנבטים נגתה את אותותיה מימיו של ינאי ועד לחורבן ירושלים ועד לסיפוח ממלכת הנבטים לאימפריות הרומאית (ראה מפה 118). המתחנה השני, בני יטור, אף הם שבת ממוצא ערבי. בני שבת זה הצטיינו כקשתים וכליסיטים ולא כאנשי מסחר. מרכזו הראשון של שבת זה היה בטרכוניסטים (לנ'ה), ארץ לבה רבת מערות וקשה למעבר.

שלטונה של שלומציון המלכה. מלחמת האחים בין אריסטובולוס ב' ובין הורקנוס ב' שנת 76 עד 63 לפה"ס

במות ינאי משלה אלמנתו שלומציון אלכסנדרה, ובנו הבכור יוחנן הורקנוס ב' שימש כוהן גדול. המלכה שאפה להחזרת השלום הפנימי של המדינה והעבירה את רסן השלטון לידי הפרושים, ובראשם שמעון בן שטח שחזר מגלותו עם ראשי הפרושים האחרים. נקמנותם של אלה בתומכי ינאי עוררה זעם בלב מפקדי הצבא השכירים ושאר אוהדי המלך המנוח. בראש עמד בנו השני יהודה אריסטובולוס ב'. נסיונה של המלכה להמשיך במדיניות הכיבושים ולהשתלט על דמשק נכשל. בימיה סיכן טיגרינס מלך ארמניה (ראה מפה 71) את עצמאות יהודה אחרי שכבש את עכו. הכופר שהציעה שלומציון לטיגרינס ועוד יותר מזה החדשות על מסע לוקולוס הרומאי באסיה הקטנה (ראה מפה 72) הגיעו את טיגרינס לחזור לארצו (74 לפה"ס).

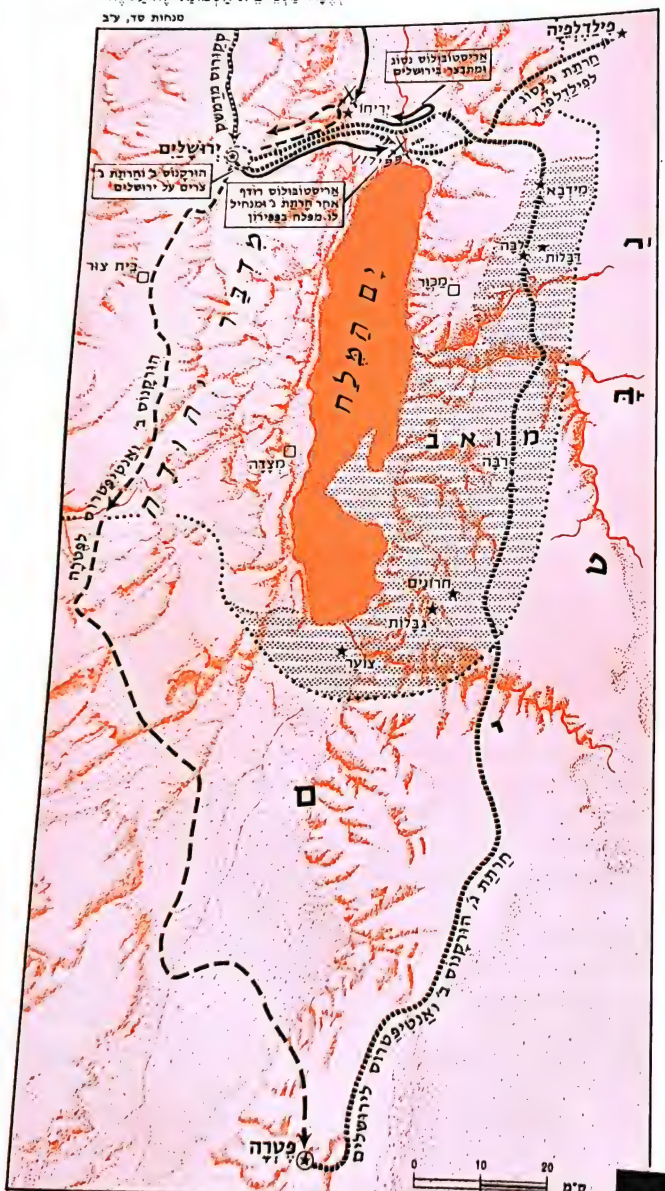
במות שלומציון בשנת 67 פנץ ריב גלוי בין האחים. צבאו של אריסטובולוס גבר על הורקנוס לנד יריחו. האחים היריבים הגיעו לידי הסכם: אריסטובולוס הומלך והורקנוס ויתר על מלכותו. הסדר זה, שהיה מבטיח את שלום המדינה בשעה שארבו לה סכנות חמורות מאד מבחוץ, הופר בידי הורקנוס במזימת האדומי אנטטיפטרוס, אשר היה "איש פעלים ובעל רוח ערה" והשתלט על הורקנוס "החלש ורך הלב". אנטטיפטרוס התגלה כרוח הרעה לבית חשמונאי, ותוך דור אחד הביא להשמדתו. הוא שיכנע את הורקנוס לברוח עמו אל חרתת ג' לפטרה, והוא אף הגיע את מלך הנבטים לפלוש ליהודה כדי להחזיר את הורקנוס לשלטון. בשכר עזרה זו ויתר הורקנוס לחרתת ג' על כיבושי ינאי במואב ומידבא בכלל – היתה זו הפרצה הראשונה בגבול הממלכה שהקים ינאי.

הנבטים עלו על ירושלים בחמשים אלף איש, גברו על אריסטובולוס בקרב וצרו עליו בבית המקדש. המצור שנמשך גם בעת חג הפסח היה מלווה מעשים המעידים על שנה עמוקה בין הצדדים. בשנת 64 לפה"ס הופיע בירושלים המפקד הרומאי סקורוס בשליחותו של פומפיוס (ראה מפה 72) וציווה להפסיק את הקרבות. חרתת נסוג לעבר פילדלפיה (רבת עמון), ובדרך נחל מפלה קשה מידי אריסטובולוס במקום המכונה פפירון שליד מעברות הירדן. שני האחים היריבים הזמנו להתייצב לפני המצביא הרומאי פומפיוס שהגיע בינתיים לדמשק.

- אריסטובולוס
- הורקנוס ב'
- חרתת ג'
- סקורוס
- ויתורי הורקנוס ב' לחרתת ג'

משם התפשטו תחילה עד להר הרמון ומעבר לו לתוך בקעת הקנון. בזמנו של מלכם תלמי בן מניוס (85–40 לפה"ס) היתה בירתם בלקיס שבאשדות המערביות של הרמון. הם שלטו על אבל ועל כל הבקעה ופניאס בכלל, וסיכנו את דמשק עצמה. מצד מערב השתרע תחומם על קטע מהקנון ועל אותו חלק מחוף ים התיכון שבין בוטריס ותאופרוסופון (ראש שקח), והם סיכנו את הערים ביבלוס (נבל) ובריטוס. בני יטור חדרו אף לגליל, ויהודה אריסטובולוס א' נרשם משם (ראה מפה 61).

"שכצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה" סנהוט סד, רכ

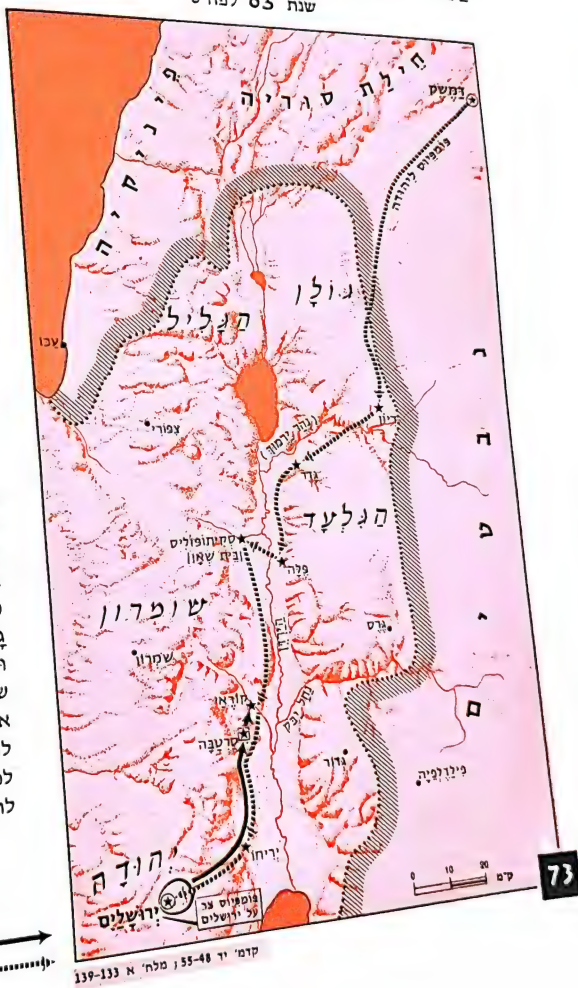
קדמ' יד 14-33, מל' א 125-130

"וְנָשָׂא אֶת הַצֶּבֶא... וְאֵת גִּיסוֹת הַעִיר...
 וְיָסַד עִם הַכְּנִינֹת הַרומאיים שְׂקִי
 בְּיָדוֹ וְנָשָׂא לְמַלְחָמָה עַל אֲרִיסְטוֹבּוּלוֹס"
 קדמ' יר' 48

פומפיוס

מסע פומפיוס בארץ-ישראל שנת 63 לפה"ס

אחרי שהתיצבו האחים היריבים הורקנוס ואריסטובולוס בפומפיוס בן־משק וטענו את טענותיהם העדיף הרומאי הנכנע על אריסטובולוס איש הפעלים, כי ככה היה יאמר רומא. אריסטובולוס חזר לארצו והחל להתכונן לטען אולם לפני שהספיק לעשות רבות עלה פומפיוס עם צבא (אביב 63). מדמשק יצא מסע הכיבוש לדיון ומשם לפלגין גדר, עיר מולדתו של דמטריוס, שהיה עבדו המשוחזר וכן חסותו. דרך בית שאן פנה פומפיוס לבקעת הירדן שם שול גבול יהודה. אריסטובולוס התבצר במבצר סרטנה ואולם נוכח העוצמה הרומאית נפלה רוחו והוא נכנע לפניו להסגיר לידיו את ירושלים. הרומאים התקדמו לירושלם לפומפיוס על מות אויבו מתרדף. כשסייבו מצודתו להיכנע, נאסר המלך והצבא הרומאי התקדם לירושלם

חיל אריסטובולוס
 חיל פומפיוס

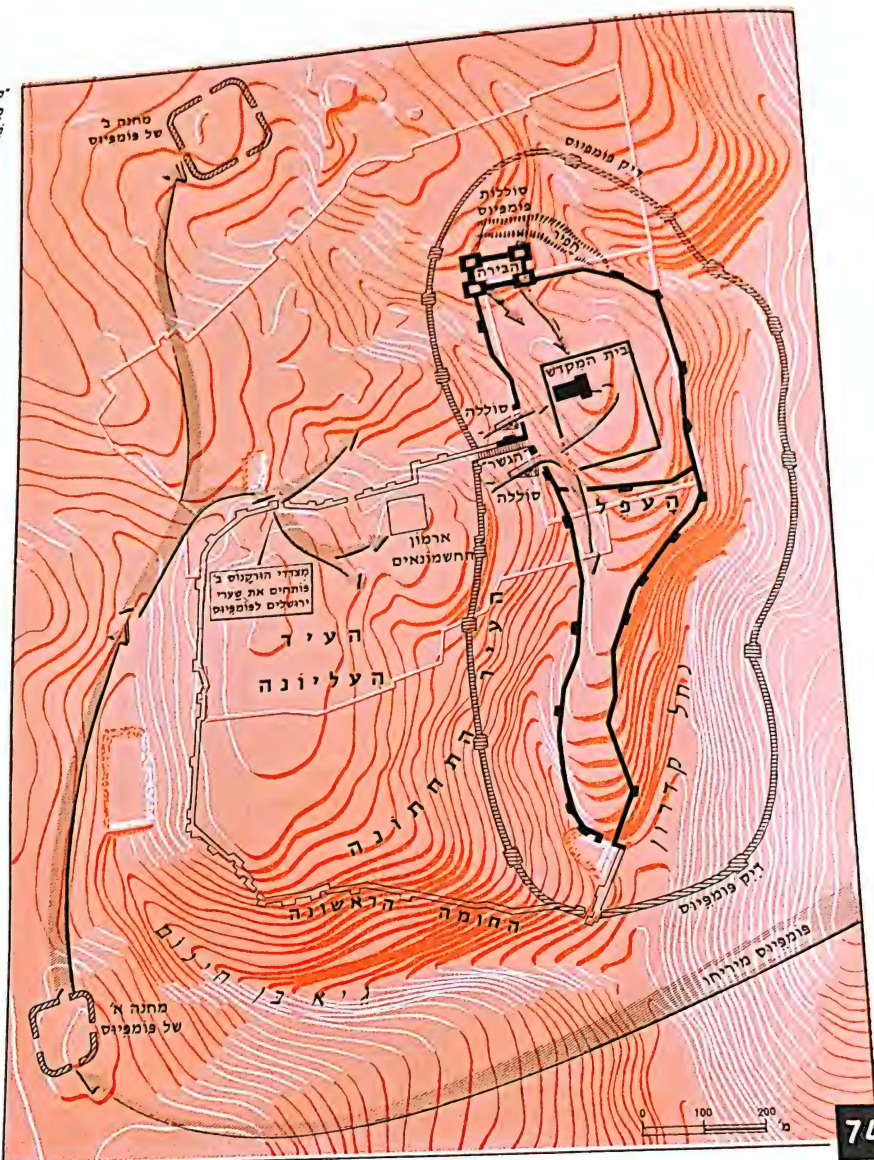
וח קברוהעז אל אגורחשת אוסריוחדת שנינווחתו
 כיווסנקשגוריוסנואלגורשהח
 תעסנכשחור

כתובת בני חויר

מצור פומפיוס

שנת 63 לפה"ס

"קפחנו את חרותנו ונעשינו נתינים
לרומאים והאכחנו להחזיר לסורים
שנכשנו בנשקנו את הארץ"
קדם י"ז

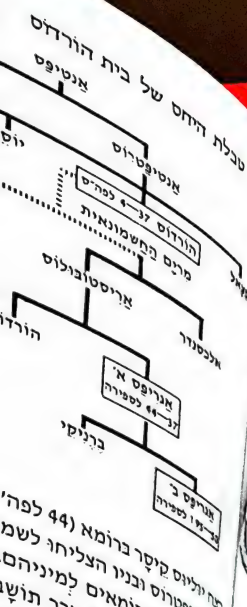

צבא פומפיוס
קטע החומה בידי
מצדדי אריסטובולוס

קדם' י"ז 71-73; מלח' א 141-151

היהודים להילחם בשבת מלחמה ממש: כשלא התקיפו אותם הם לא הפריעו לשפיכת הסוללות ולחיזוקם. לבסוף באה ההתקפה דווקא ביום שבת. מגדלי החומה נתערערו והרומאים פלשו לתחום ההיכל, כשהכוהנים ממשיכים בעבודה שבמקדש כאילו לא קרה כלום. לדברי יוספוס נהרגו באותו יום י"ב אלף איש. פומפיוס נכנס לקודש הקדשים, אולם לא פגע במקדש ובאוצרותיו. עם כיבוש בית המקדש אבדה ליהודים העצמאות שזכו לה בימי שמעון החשמונאי. אחרי שבעים ושמונה שנות חירות הם עמדו שוב משועבדים לכובש זר אשר עוצמתו עלתה בהרבה על זו של הסלקוקים.

כשהגיע הצבא הרומאי לשערי ירושלים וחנה מדרום לעיר הוא מצא את העיר העליונה ואת ארמון המלכים בידי מצדדי של הורקנוס. הללו קיבלו את פומפיוס, אולם אנשי אריסטובולוס קטעו את הגשר המחבר חלק זה של העיר עם בית המקדש והתכוונו להתגונן בבית המקדש ובמבצר הבירה הסמוך לו. הרומאים הקיפו את ביצורי אויביהם בדייק, הקימו מחנה בצפון והתכוננו להסתער על אויביהם בשני מקומות: מעבר לחפיר ליד "מגדלים" של הבירה בצפון וליד הגשר הקטוע במערב. הם שפכו סוללות והציבו מכוונות-מצור ובליסטראות. העבודות התקדמו תוך ניצול הימנעותם של

יוליוס קיסר בארץ ישראל
שנת 47 לפה"ס

יוליוס קיסר

"מתתיה הכהן הגדול חתן הורדוס"

פלישת הפרתים
ונסיגת הורדוס
שנת 40

יוליוס קיסר בארץ ישראל
שנת 47 לפה"ס

התוכן

קדם יד 127-143, 205, 207

יורשו של בבינוס, קרסוס, שדד את אוצרות בית המקדש, יצא לקרב עם הפרתים ונהרג במערכה ליד קרחי (שנת 53 לפה"ס). עם מותו התפרקה הברית בין שלושת התקיפים ברומא: פומפיוס, קיסר וקבר סוס. בין שני השליטים הנוותרים פרצה מלחמת אזרחים ממושכת. בקרב פרסלוס שבתסליה (קצ' 48 לפה"ס) גבר יוליוס קיסר. פומפיוס ברח למצרים ונרצח שם בפקודת החצר התלמית. קיסר שבא בעקבותיו לארץ הנלוס הסתבך במלחמה קשה באלכסנדריה וקרא לעזרת הצבא שבפיקודו של מתרדת איש פרנמון (אביב 47 לפה"ס).

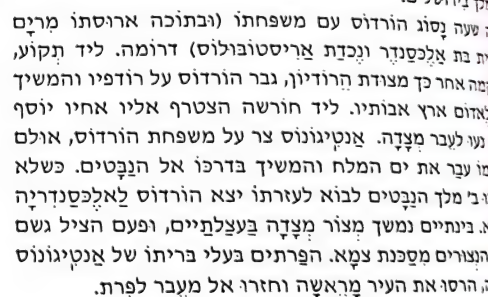
אנטיפטרוס הצטרף לחיל זה באשקלון עם שלושת אלפים רגלים ושיכנע שליטים אחרים (בייחוד מבין שליטי בני יטור) לעשות כמותו. במצור פלוסיון של גבול מצריים הצטיינו אנטיפטרוס וחיליו בעוז רוחם. לא פחות חשובה היתה עזרתו בשכנוע היהודים היושבים ב"מחוז חוניו" (סביב לאונטופוליס מקום "מקדש חוניו") להרשות למתרתת לעבור בשלום לעבר ממפיס. הצבא הקיף את הדלתה, ותושבי ממפיס קיבלו אותו בסבר פנים יפות. ממפיס עלה מתרתת על אלכסנדריה וניצח את המצרים שיצאו לקראתו, כשיליוס קיסר מתקיף אותם מאחור. המלך תלמי י"ד טבע ואחותו קלאופטרה הוכתרה למלכת מצריים. במערכה עם המצרים שוב הצטיין אנטיפטרוס. בשל כך כמובן הכריע יוליוס קיסר לטובתו בשעה שבא אנטיגונוס בן אריס טובולוס לתבוע את זכות אביו (אריסטובולוס עצמו עמד להישלח לארץ בראש צבא מטעם קיסר, אולם הורעל בידי מצדדי פומפיוס ומת ברומא).

הורקנוס ב' נתמנה מטעם קיסר לאתנרכס ("שליט העם") ואנטיפטרוס-רוס-לאפטרופוס ("מנהל ענייני המדינה"). לאות הוקרה על עזרת היהודים במלחמתו החזיר להם יוליוס קיסר את יפו ואת עמק יזרעאל (לפי הנוסח הרשמי בקדמ' יד 207: "הכפרים בעמק הגדול שהיו ברשות הורקנוס ואבותיו"). מאז היה אנטיפטרוס למעשה מושל הארץ. הוא מינה את פצאל בנו הבכור למושל ירושלים ואת הורדוס בנו הצעיר שעדיין היה נער-למושל הגליל.

קדם יד 330-362, מלה' א 248-268

- עיר ששועבדה בידי קסיוס
- הורדוס
- הפרתים ואנטיגונוס

בקיץ 38 נשלח המצביא הרומאי פכירוס לארץ והתקפי את אַמָּאוס, ובו בזמן ערך פְּרוֹכס אחי הוֹרוֹדוס בבקעת הירדן וחדש את ביצורי סטרטֶבָה. הוֹרוֹדוס עצמו יצא אל מַרְקוֹס אַנטוֹניוס שצר על סְמוֹסָה ששל נהר קֶרֶת. בשבוב משם שמע על מַפְלֹת ומותו של אחי יוֹסֵף-בידי פָּפּוֹס, מַצְבֵּאוֹ של אֶנְקִיגוֹנוֹס. אז מנה הוֹרוֹדוס מִיניחוֹ מִיניחוֹ ליהודה, מִירָא את פָּפּוֹס ליד בִּשְׁקָה ועלה עם בעלי בריתו על ירושלים (חורף 38/37 לפה"ס). בעת המצור נשא הוֹרוֹדוס את מִרְיָם לאשה בשומרון. ירושלים נפלה בקיץ 37 לפה"ס, והרג רב נִעֲשֶׂה בה. אֶנְקִיגוֹנוֹס הוצא להורג בפקודת אַנטוֹניוס והוֹרוֹדוס מלך על יהודה הכבושה.

בית המדרש החדש

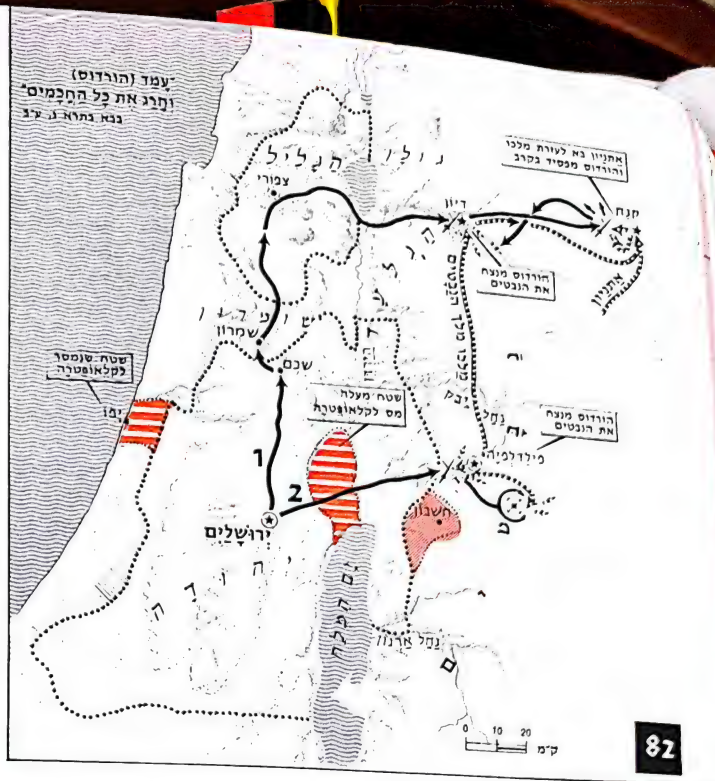
מלחמת הורדוס עם הערבים

שנת 32 עד 31 לפה"ס

אחרי כיבוש ירושלים עשה הורדוס שקטים באוכלוסיית הבסדרין, ורק כמה ממנהיגי הפרושים יצאו מכלל זה. זמן קצר לאחר מכן ציווה לרצוח בעורמה את אריסטובולוס אחיה של מלכה. בזה בזה שמהם שלטונו מבפנים ארבו למלך החדש שהתחיל מלכותו. מרקוס אנטוניוס, המצביא הרומאי שלידי נמסר מלכותו לפריוס, היה נתון בידי קלאופטרה ז' מלכת מצרים, שהייתה לבית תלמי. אשה זו שאפה לחידוש ממלכת הפרעונים בקיסרית אנטוניוס מסר לה את כל חוף הארץ (ובכלל זה יפו, החשובה ביותר) ואת פרדסי יריחו, והורדוס נאלץ לשלם לה מס עבור שטחים קודם לכן רכוש.

כשיצאו אנטוניוס וקלאופטרה להילחם באוקטוניוס מלכת מצרים בשלטון, לא כלוה אליהם הורדוס – למעלה – ראשון בקרבת דיון נכשל הורדוס ליד קנת כשאתניו, המלך קלאופטרה, בא לעזרת אויביו. בינתיים פקד רעש קשה אולם הורדוס גבר על כל הקשיים ובשנת 31 לפה"ס ניצח את שנית ליד פילדלפיה (רבת עמון), דרך אחרים וסגר על מחנה הורדוס. מנתק אותם ממקורות המים. האויבים נכנעו והפירו את הורדוס. מסתבר כי הם ויתרו אז על חשבון, ומאז שימשה צבאית להורדוס.

קדמ' טו 160-108 ; מלח' א 364-385

שטחים שנלקחו מהורדוס
כיבושי הורדוס
הורדוס
נבטים

גדול ממלכת הורדוס

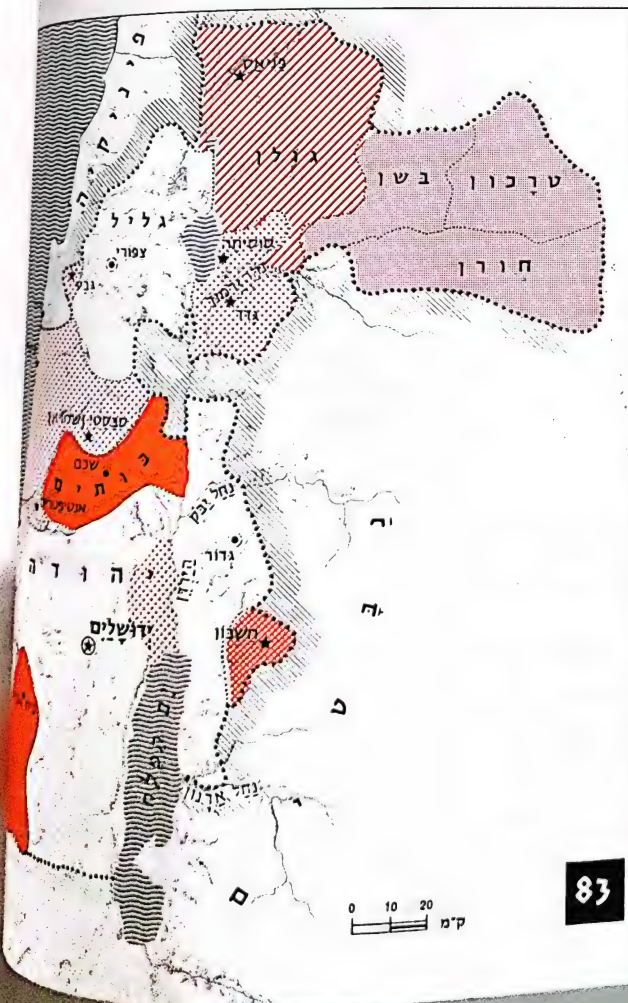
שנת 40 עד 4 לפה"ס

בו בזמן שנלחם הורדוס עם מלכו ב' הוכרע גורל האימפריה ליד אקטיון שביוון, שם ניצח אוקטוניוס (אוגוסטוס קיסר לעתיד) את אנטוניוס ואת קלאופטרה. בירתם נכבשה בשנת 30 לפה"ס, ושניהם מתו שם. הורדוס שהיה מבעלי בריתו של אנטוניוס הצליח לשכנע את אוגוסטוס כי יהיה נאמן גם לו. הקיסר החזיר לו את יפו ואת פרדסי יריחו והוסיף לו את מרבית החוף של ארץ ישראל, ובכלל זה עזה, אשדוד ויבנה, את מגדל אסטרטון, את שומרון ונכראה גם את גבע. גם מסר לו את סוסיתא ונדר שבגבול הירדן. שבע שנים אחר כך (23 לפה"ס) הוסיף לו הקיסר את הטרכון, הבשן והחווין שהיו בידי שליט בני יטור, שעשה יד אחת עם ליסטים מבני עמו. הורדוס ידע להשקיע את בני יטור בהצלחה כזו, שאוגוסטוס צרף לממלכתו בשנת 20 לפה"ס גם את פניאס, את הגולן ואת החולה. בזה הגיעה ממלכת הורדוס להיקפה הגדול ביותר.

הקספות שטח בשנת 40 לפה"ס
הקספות שטח בשנת 30 לפה"ס
הקספות שטח בשנת 23 לפה"ס
הקספות שטח בשנת 20 לפה"ס
כיבושי שטחים מחצבים

קדמ' טו 217, 343, 344, 360
מלח' א 396, 398, 400
אפיאנוס: מלחמת אורחיים ח 75

83

מבנה ממלכת הורדוס שנת 37 עד 4 לפנה"ס

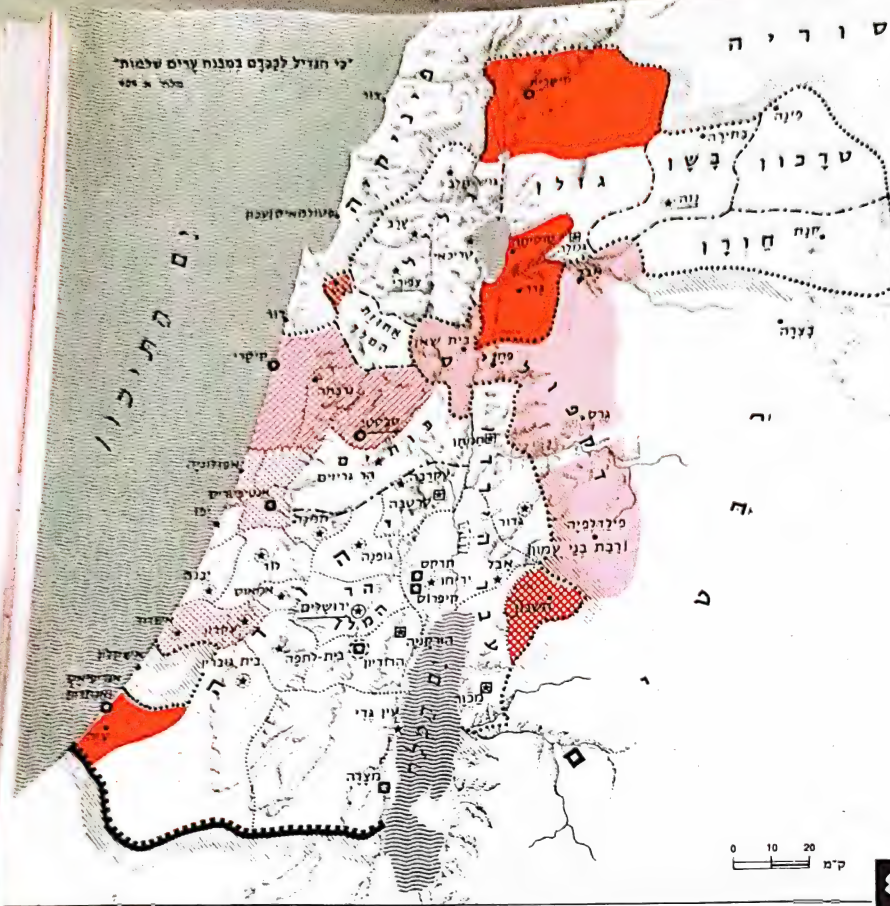

טבע של הורדוס

- גבול ממלכת
- גבול סופרניה
- גבול מחוז (מריס)
- בירת מחוז
- פוליס מיסודו של הורדוס
- בירת סופרניה
- מבצר מלכותי מיסודו של הורדוס
- מבצר מלכותי
- עיר זרה
- שטח פוליס מיסודו של הורדוס
- שטח עיר בעלת זכויות פוליס
- שטח עיר בעלת זכויות פחותות מפוליס
- החום מושבה צבאית של הורדוס
- דפוליס

קדמ' 216, 254, 203
מלח' א' 479, ב' 252, ג' 54-55
פלמ' 70

84

הדו-פרצופיות המאפיינת את שלטונו של הורדוס משתקפת גם במבנה ממלכתו. ממלכה זו היתה מחולקת לשתי חטיבות גדולות: "אדמת המלך" ותחומי הערים שהיו תחת מרותו. "אדמת המלך" היתה מורכבת מכמה יחידות-משנה: (א) שלושת המחוזות – יהודה, עבר-הירדן (הפריה) והגליל. כל מחוז ומחוז נתחלק לכמה סופרכיות (י"ג ביהודה, ד'-ה' בגליל וג' בעבר הירדן); (ב) ארץ הכותים; (ג) אחר זאת המלך בעמק יזרעאל; (ד) הגולן, הבשן, החוון והטכונן, שהיו בחזקת תחומים צבאיים.

בין הערים שבמרותו של הורדוס היו ערים שניתנו לו מידי הקיסר (עזה, גדר, סוסיתה) וערים שהוא שיקם והוסיף להן מבנים וביצורים והחליף את שמן (קיסרי במקום מגדל אסטרכטון וקבסטי במקום שומרון). ערים אלו שמרו על צורת הפוליס היוונית והיו להן מוסדות נבחרים: דמוס (כלל האזרחים), בולי (מועצת העיר) וארכונטים (מושלים), אולם פקידי המלך היו מפקחים עליהן. אשדוד וקיסריון (פניאס לשעבר) היו זכויותיהן כנראה פחותות מכך, וכן אנטטיפטריס (שנוסדה בידי הורדוס לזכר אביו במקום אפק – ארתוסה לשעבר) ואנריפס (אנתדון).

לסוג זה של ערים אפשר עוד לשייך את המושבות הצבאיות בנבע הפרשים ובחשבו. מבצרים מלכותיים היו גם במקומות אחרים, ובכללם – גמלה, חמתן ומכנר בעבר הירדן, סרטקה, תרקס וקיפרוס (על שם אמו של הורדוס) – שניהם ליד יריחו, הורקניה, הרודיון (שם נקבר המלך) ומצדה.

כחבת לכבוד פיליפוס בן הורדוס

שלוש ארצות לבעור

זכר לחכוקה המנהלית הנהוגה בימי הקסמונאים (ראה מפה 68) ובימי הורדוס ישנו במשנה ובתוספתא, בדינים הנוגעים לביעור פירות השביעית. בעל השדה נשאי לאכול מפרי שדהו בשנה השביעית ממיני פירות שביעית שאנר בביתו, כל זמן שמינים אלה עדיין מצויים בשדות. אבל ברנע שכלה מין כלשהו מן השדה, האיש חייב לבעור אותו מין מן הבית ולהפקירו. ההלכה התנאית קובעת כי זמן חובת הביעור לפירות שביעית מיוחד הוא לכל "ארץ" ו"ארץ", הכול לפי הזמנים שהפירות כלים באותה "ארץ". "הארצות לביעור" מפורטות במקורותינו בשלוש חטיבות, שכל אחת מהן מתאימה לתחום יישוב יהודי מנוכח: יהודה (הכוללת את אדום), הגליל ועבר הירדן. שלוש אלה מתחלקות שוב לשלוש-שלוש "ארצות" משנה.

ה"ארצות" של הגליל הן: הגליל העליון, הגליל התחתון שהוא תחום ציפורי (ראה מפה 136) וה"עמק" שהוא תחומה של טבריה (או טריכאי קודם שנוסדה טבריה) ושל בקעת ג'נטסר. יהודה ועבר הירדן מתחלקות להר, שפלה ועמק. ביהודה "ההר" מתאים לתחומה של ירושלים, "השפלה" כוללת את שפלת לוד (המשתרעת סביב חורון עד הים) ושפלת הדרום (התואמת את מרבית תחומה של בית גוברין). ו"העמק" כולל את יריחו ואת עין גדי. בעבר הירדן, הטופרכיות של אכל ובית כמתי יולגס'הן "העמק", תחומי דור ומכור – "ההר", וחס' בון ובנותיה – "השפלה".

במשנה ובתוספתא נזכרים מקומות שונים שפרי השדה כלה בהם אחרונה, ואלה סומנו במפה. עוד זכר לחלוקה ההורדוסית לטופרכיות יש בנראה בחלוקת הארץ לכ"ד "מעמדות", שלכל אחד מהם היתה עיר "מעמד" שלו, ששם נאספו בני ה"מעמד" לעלות לירושלים.

ה"מעמדות" שימשו כעין באי כוח של הציבור העומדים על בני הכוהנים המקריבים את קרבנות הציבור – כ"ד "מעמדות" של ישראלים כנגד כ"ד משמרות של כוהנים, כל "מעמד" בשבוע שלו. הסדר זה תואם את חלוקת הארץ בימי בית הורדוס: י"ג טופרכיות ביהודה, ה' בגליל וג' בעבר הירדן הן כ"א. אם נוסיף שלוש טופרכיות שמחוץ ל"אדמת המלך" שהיו יהודיות במבנה ותושביהן (נרבתה בתחום קיסרי, אשדוד ועקרון בתחום אשדוד) נגיע למספר כ"ד ה"מעמדות".

* ישוב מרכז מעמדות
גבול מחוז
גבול ארץ

משנה שביעית ב"א, ב'
חסי שביעית ב"ז, י"ט;
משנה תענית ב"ד, ב'

מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה ממימיו
בבא בתרא ד, ע"א

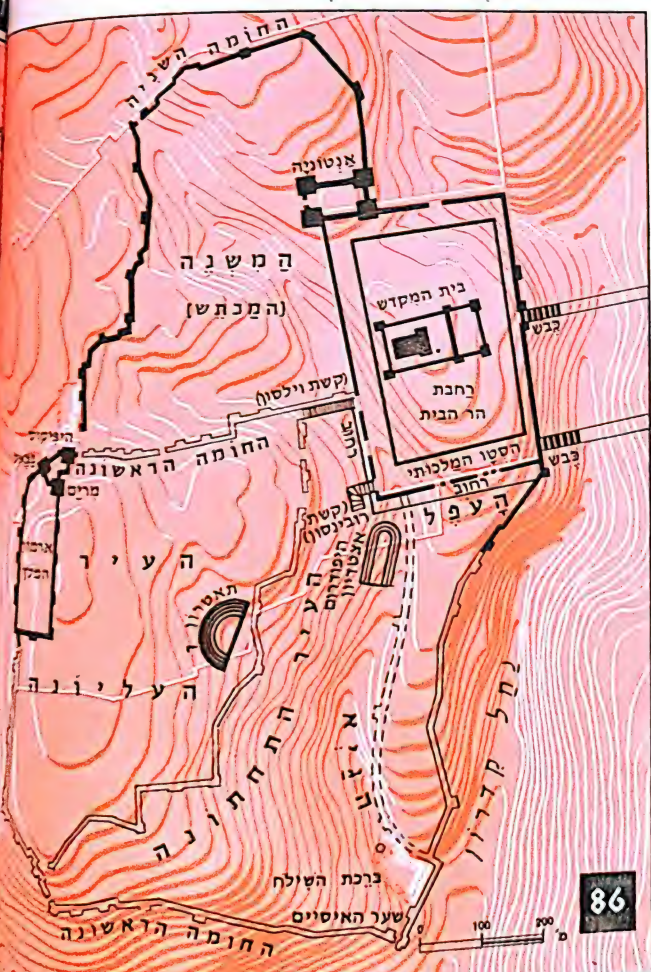
בניין הורדוס בירושלים

אהבת הפאר, הרצון להנציח את שמו, הצורך להבטיח את שלטונו כלפי פנים וכלפי חוץ, לפייס את העם ולהעסיקו – כל אלה בצירוף אוצרותיו שבאו לו מהמסים ומעסקי המסחר שלו גרמו להורדוס שיהדר את בירתו ירושלים ויבצרה. הוא הקים לעצמו ארמון מפואר בפינה הצפונית-מערבית של העיר העליונה. ארמון זה היה מוגן מצד צפון בשלושה מגדלים חזקים הקרויים על שם אחיו פפאלי, אשתו מרקם וידידו היפיקוס. באותו הרובע אשר ישבו שם בני אמידים מיוונים הקים הורדוס גם תיאטרון. הוא הקים חומה פנימית להגנת העיר העליונה, בנה גם את החומה השנייה וגם איצטדיון מדרום להר הבית, שיש לאתרו כנראה בניא המרכוז.

הורדוס הרבה לעשות בהר הבית: הוא הכפיל את שטח רחבת-ההר והקיפה בחומות תמיכה ובסבסוויים. בייחוד בלט שם "הסטיו המלכור תי" (בסיליקה) בדרום הרחבה. הורדוס קשר אותו עם העיר העליונה על ידי גשר שני (הקרוי היום בפי החוקרים "גשר רובינסון"). המלך בנה מחדש גם את הבית עצמו על שתי העזרות שבו בפאר כזה, עד שאפילו החכמים מתנגדו אמרו: "מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין נאה ממימיו". כדי לשלוט בביטחון במקדש הפך הורדוס את הבריס הישנה בפינה הצפונית המערבית של הר הבית למבצר ענק וקרא לו "אנטוניה", לכבוד מרקוס אנטוניוס.

בנין בזמן הורדוס

קוטר טו 318, 380-425; מלח' א 401;
ה 108, 161, 238, 246, 307, 177-172

86

שנת 5 לפה"ס עד 30 לספ'

שנת 5 לפה"ס עד 30 לספ'

[illegible]

יש סוחר בקברות בארץ ישראל, ויש סוחר בנפשות. נחמיה היה סוחר בנפשות. הוא היה מוכר את נפשות היהודים לרומאים, וזו הייתה הדרך העיקרית להיחלשות. נחמיה היה מוכר את נפשות היהודים לרומאים, וזו הייתה הדרך העיקרית להיחלשות. נחמיה היה מוכר את נפשות היהודים לרומאים, וזו הייתה הדרך העיקרית להיחלשות.

לצליבתו, הופיע כמה פעמים לעיני תלמידיו בסביבות אֶמָּאס, מִיָּדָה לים ועל שפת ים כִּנְרֵת וּלְבֶסֶף עֵלָה לשמיים מפסגת הר הזיתים. בירושלים נותרה עדה נוצרית קטנה, והיא החלה בפעולת ההִסָּתָה. ראשונה בקרב היהודים בָּרָץ ובגולה, וְכֵאשֶׁר סִירְבוּ אֵלֶּה לְהִשָּׁב בְּעֶרְבָה הִסְתַּפֵּה אֲחֵר כֵּן בִּין אֲדֻמוֹת הָעוֹלָם. מִמֶּנָּה הָיוּ בְּעִירָה בְּהִשְׁרָאָתוֹ שֶׁל שְׂאֹל מִסְרָסוֹס, וְתַלְמִידוֹ שֶׁל בֶּן־לֵמַיְלָא, שֶׁכִּי מִפְּרוּשֵׁי לְשָׁלִיחַ נֹצְרִי וְהֶסֶב אֶת שְׁמוֹ פְּאֹלוֹס. מַעֲשֵׂה הוּא שֶׁל פְּאִלְסִי הוּא אִשֶּׁר הֶעֱלָה אֶת הַנְּצֻרֹת לְגֹרֶם הַיִּסְטוֹרִי כֻּלָּיו. הַצִּירֹף שֶׁל הַיְּהוּדִית בְּמִשְׁחֵי הָבָא לְהַשְׁלִיט צֶדֶק בְּעוֹלָם זֶה, עִם אֲמוּנָה הַיִּשְׁתַּחֲוִּי בָּל הַמִּתְגַּלְגַּל בְּגוֹף וּמוֹפֵיעַ עָלֵי אֲדֻמוֹת קִירָב אֶת לִבְבוֹת הַנּוֹכְרִים, וְהֵם בָּל אֶת תַּקְבֻּלָּתוֹ לֵב לֶב שֶׁל הַיְּהוּדִים. מִמָּאָה ב' לְסִפְּרֹה נִפְדּוּ וְנִשְׁתַּחֲוּ הַיְּהוּדִים וְדַרְכֵי הַנְּצֻרֹת לְצִמְיָתוֹ.

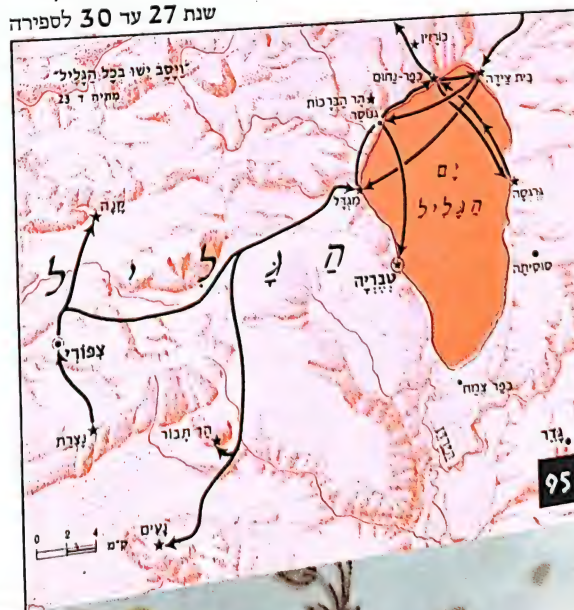
דב' דעם אדער וועגן דעם געזעצטע זאך וועלכעס וואסמאל נאך ווערן
 אומבאקאנטע זאכן ווערן אומבאקאנטע זאכן. וועלכעס וועלכעס וועלכעס
 וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס
 וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס
 וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס וועלכעס

מקומות רבים בגליל מקדושים לנוצרים, מפני המעשים שעשה
הנוצרי בהם, לפי הכתוב בספרי האַפּוֹנֶנְלִינִים. רוב זמן פעילותו הניח
רית (שארכה שלוש שנים בקירוב) ישו בכפר נחום, כמו שהיה
על שפת ים כנרת. משם יצא לסיורים בים, למשל לבית צינאן. נדון
היתה עיר מוצאם של כמה מתלמידיו החשובים ביותר. בקברתה
לפי המסורת הנוצרית, גם הלחם והדגים, שכמות מזון עזומה הספיקה
לכלכל בני אדם רבים. ב"הר הברכות" (ליד גינוסר) נאמרו
מהמירמור הבקסיות של הנצרות. ליד גֶרְסֶסָה אירע גם גירוש הערבים
מגופו של חולה, והרוחות הכועות נכנסו לעֶדֶר חזירים והם קפצו
וטבעו שם. הר תבור הוא מקום "שינוי הצורה" של ישו שהופיע
לדברי תלמידיו — כדמות זוהרת בין משה ובין אליהו. בנעם
ישו בן אלמנה שכבר נחשב לַמֵּת. מַגְדָּל (מַגְדָּל נוֹנִיָּה) היא, לפי מסורת
הנוצרים, מקום מוצאה של מרים, חוטאת לשעבר, שהייתה
הנשים הגלות לעֶדְתּוֹ של ישו.

עיר •
כפר •
דרכו של יֵשׁוּ →

יֵשׁוּ בַּגָּלִיל

שנת 27 עד 30 לספירה

יְוֹמָל הַבָּאִים בְּסֶדֶד הַיְחָד
יַעֲבֹזּוּ בְּבְרִית לִפְנֵי אֵל
סֶדֶד הַיְחָד א 16

רבים מן החוקרים מזהים את אנשי הכת הזאת עם כת האיסיים— או עם פלג אחד שלהם— הידועים מן המקורות הספרותיים של סוף ימי הבית השני. מרובה הדמיון בין מה שעולה מכתבי הכת ובין מה שמספרים פילון ויוסף מן מתניהו ונאחריה על האיסיים. הדת היא באמונת, באורח החיים ובמקומות המגורים במדבר יהודה.

מגילות הנחשיות ;
סרך היחד ;
מגילת ההודיות ;
מגילת ברית דמשק

מגיל ל

יְהוּדָה... גִּלְיָה — אֶמֶר רִישׁ לְקִישׁ :
רְצוּעָה שֶׁל כּוֹתִים מִפִּסְקַת בִּינְיָהוּ
חֲנִינָה כֹה, עֵא

מִצְעָנָה
כְּפָר-עוֹחָנִי
בֵּית שֶׁאֵן
עֵין גִּנִּים
כְּפָר פְּרָשִׁי
בֵּית-שׁוּרְמָה
עֲנָבְתָה
בִּרְיָתָה
שִׁיבְתָה
כְּפָר-שֶׁלֶם
הַר הָרִזִּים
כְּפָר-חֲסִים
אֲנִישִׁיטָרִים
לֹד
שְׁעָלִים
יִבְנָה
אֲמוֹס
יְרוּשָׁלַיִם
יִם הַכֶּלֶח

אֶשְׁקֶלֶן
בִּיתֻלְיֹון
אֲזוּלָה
עֶזְרָה

0 10 20
ק"מ

יִרִידַת קָרְנֵם שֶׁל הַיְּהוּדִים בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל לֵאחֹר הַמֶּרֶד כְּתֻבָּה מִקֹּם
לְשׁוֹמְרוֹנִים הַתַּחֲשֻׁטִּים. מִחוּץ עִקְבָּהּ נִבְלַע בְּתוֹכָם. יִשׁוּבֵיהֶם הַתְּרַחֲבִי
לְשׁוֹרֵן עַד כִּי כָךְ, שַׁחֲכִים הֵטִילוּ סֶפֶק בְּכִשְׁרוֹת הַיִּינן בְּאִיזוֹר זֶה הַמִּשְׁתַּ
רֵעַ מִכֹּפֶר פְּגִי בְּדוֹרֵם עַד לְדֹרָה שֶׁל קִסְרִי בְּצוּף. לֹאט לֹאט חֲדָרִי
הַשׁוֹמְרוֹנִים גַּם לַעֲרִים שֶׁהֵיוּ מְרֻפִּים יְהוּדִים, כִּגוֹן לְאַמָּאָס וּסְבִיבֵתָה,
לְלוֹד וְלַעֲרֵי הָדָרוֹם מִזֶּה וְלַצִּפּוּרִי וְלַטְבֵּרְיָה אֶשָּׁה. הֵיוּ גַם קִיּוּבָאִים
שׁוֹמְרוֹנִים כְּעָרִים חַיּוּנוֹת, כִּגוֹן עֲזָה וּבִנְתוֹתֶיהָ, עֹכֹב וּבֵית שֶׁאֵן.
הַתַּחֲשֻׁטוֹת הַשׁוֹמְרוֹנִים הִגִּיעוּ לְמִיָּאָה בְּמֵאָה דָּא. זֶה "חִילָק" מִנְהֵימ
בְּקָא בָּקָא אֶת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל לְשֵׁנִי מִחוּזוֹת, אֶל אֶחָד עִם "רֹאשׁ הָעַם" שֶׁלֹּ.
בֵּין ("הַמְּחוּזוֹת") אֵלֶּה אֲנִי מֻזָּאִים תְּחוּם שֶׁמֶן "עֲזָה וְעַד נָחַל מַצְרִיִּים",
"מִרְאֵשׁ הַקִּקְרָה וְעַד צוּר", "מִן הַכְּרֵמֶל וְעַד עֲכוֹ", "מִהָר הַגָּלִיל וְעַד
לְטָבֶנֶן" וְכוּ'. בְּעִיַּת הַשׁוֹמְרוֹנִים הוֹסִיפָה לְהַטְרִיד אֶת הַיִּישׁוּב הַיְּהוּדִי
עַד לְסוֹף הַתְּקוּפָה הַבִּיזָּאֲנִית וּמַעֲבֵר לָהּ.

..... * ישוב ובו שומרונים
..... גבול ארץ הכותים

ככלות ישי לדבר... ויש
ויבא אל נבול יהודה בצע

ת, כ, ו, ו

בנות אֶמָּאוס, בירוש-
ת הַר הַיִּזְיָתִים.
לֹא בַּעֲוֹלַת הַסֵּפֶה,
יִרְבֵּי אֱלֹהֵי הָאָמִין
עֹלָם. מִפְּנֵי זֶה בֹּא
בְּכֹן בְּמִלְיָאֵל, שְׁנֵהֶן
שֶׁה זֶה שֶׁל פְּאֹלֹס
הַצִּירִיף שֶׁל הָאֻמָּה
שֶׁל הָאֻמָּה הַהִלְיָת
בְּנוֹת הַנֹּכְרִים, אֹלֹס
פִּירָה נִפְרְדוּ דָּרֵם

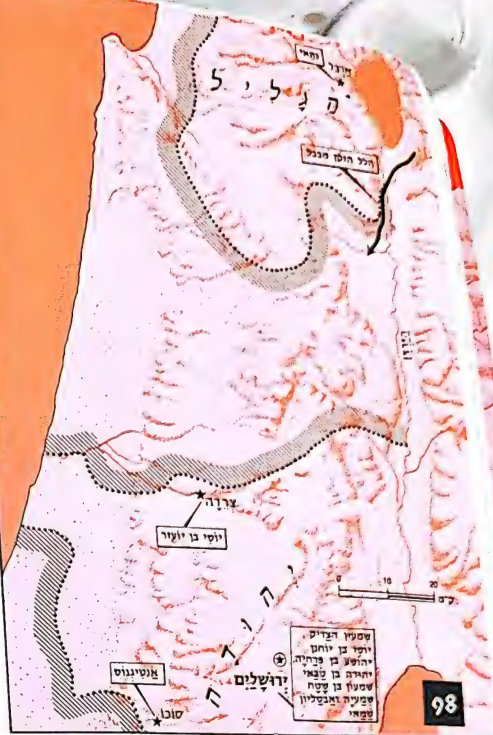
קטע ממגילת פסח
ה'תשנ"א

מעשים שעשה ישו
 וכן פעילותו הצינר
 בחוסר, כבר דיינים
 ברת ציידא. עיר זו
 בקרבתה קרה,
 וזעומה הספיקה
 (?) נאמרו כמה
 נס גירוש השדים
 והם קצצו לים
 שו שהופיע שם—
 הו. בנעים התנה
 היא, לפי מסורת
 שהיתה לאחת

הכרית החדשה

הזוגות

בימי הבית השני החלה להתפתח התורה שבכ"פ. מחזיקיה היו הפרושים, אשר ראשיהם נזכרים במשנה (אבות, פרק א') ב"זוגות" חכמים. לפי הנאמר שם מסר משה את התורה שבכ"פ פה ליהושע, ויהושע מסרה לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים לאנשי כנסת הגדולה. משקרי הכנסת הגדולה היה שמעון הצדיק, הכהן הגדול בימי אנטיגון כוס ג'. ממנו קיבל את התורה אנטיגנוס איש סוכו – שמו היווני מעיד על זמנו, ימי בית סלוקוס, ומקום מוצאו (סוכו שבסביבות בית גוברין) מראה כי לימוד תורה שבכ"פ פה חדר גם לתחום הכפרי של יהודה. אחר אנטיגנוס מתחילה שרשרת זוגות הנמשכת חמישה דורות. בזוג הראשון היה שוב איש ממוצא כפרי, יוסי בן יועזר איש צדנה במחוז תמנה. עם הזוג השני נמנה הגלילי הראשון מבין החכמים – נתאי הצרפלי, כנראה בן העיר צרבל שבקרבת מגדל ממערב לים כנרת. בני הזוג השלישי שניהם כפי הנראה מירושלים. אחד מהם, שמעון בן שטח, היה מנהיג המתנגדים לנצי המלך, ירד מחמת הרדיפות לאלכסנדריה וחזר בימי שלטונה של שלומציון שעה שהיה הוא למעשה שליט יהודה. הוא הנהיג חובת לימוד כללית לילדי ישראל (הזכרים). הזוג הרביעי, שמעון ואבטליון, היו ירושלמים. יוסף בן מתתיהו מזכיר אותם בשמות היווניים סמאס ופוליון, והוא משבח את אומץ לבו של שמעון בעת משפטו של הורדוס הצעיר לפני הסנהדרין. חכם זה היה היחיד שלא נרתע מפני השאפתן המיוחס. הורדוס כיבד את שני מנהיגי הפרושים אחרי שירושלים נפלה לידיה, כנראה מתוך שאיפה להעלות לעומת האצולה הצדוקית שהייתה תומכי מתתיהו-אנטיגנוס. הזוג האחרון היו הלל הזקן ולידו בבל ובן מחלוקתו שמאי. מחלוקת תיהם ומחלוקות תלמידיהם הקרויים "בית הלל" ו"בית שמאי" הן אחד היסודות של תורה שבכ"פ פה.

משנה אבות פ"א

יהדות בבל, מסגרי וחדים

בארץ בבל נותרו יהודים רבים מגולי ציון שלא עלו ארצה, ואלה היו היסוד לגולה הבבלית אשר משקלה היה ניכר כבר בימי הבית השני. עיקר היישובים היהודיים שם היו מרוכזים בקרבת בבל העתיקה: בסלוקה ובקטסיפון בת זוגה שמעבר לנהר חידקל, בנוסף וביישובים שהיו כמעט כולם יהודיים כמו נהרדעא ונהר פקוד. כמו-כן ישבו יהודים רבים לאורך הפרת, בדוזה ובניקפוריון, בארץ חכו (אדסה – אורפה ופרסי). בנציבין ובחזיב הסמוכה, ואפילו בקפסינו כקס של חוף המפרץ הפרסי.

השלטון הפרסי בבקעת פרת וחידקל שעמד מאז שנת 129 לפה"ס אחרי מפקדתו של אנטיוכוס ז' (ראה מפה 46) היה רופף למדי, והיישובים היהודיים היה להם כרגיל חופש פנימי נרחב, וגם היו זמנים שמיאלו יהודי בבל תפקידים מדיניים. בימי ארטקס ג' (16–36 לספירה) היה חילאי וחסניאי, שני אחים אנשי מלחמה בני נהרדעא, שליטים מטעם המלך במחוז בבל חמש עשרה שנה (20–35 לספירה בקירוב). סוחר יהודי, חנינה שמו שחי בכקס, השפיע על אינטס בן מלך חדיב שגר בעיר זו בהיותו נסיד צעיר, וזה התגייס. אינטס, אמו הילגי ואחיו מונבז החזיקו בדת ישראל גם כשהיו שליטים בארצם. מונבז מלך שם עד לשנת 63 לספירה. הילגי אמו עברה לגור בירושלים ונתפרסמה היא ומשפחתה בידה הרחבה במתנותיה לבית המקדש ולבני העיר בכלל. בני משפחת מלכי חדיב בנו לעצמם ארמונות בירושלים. המלכה בנתה לעצמה ולבני ביתה קבר מפואר הידוע היום כ"קברי המלכים". בני משפחת מלכי חדיב נלחמו בגבורה לימין היהודים במלחמתם עם הרומאים.

בימי הבית השני התחילו גם הקשרים הרוחניים בין הגולה הבבלית לארץ-ישראל. הלל הזקן עלה מבבל ור' יהודה בן בתיירה ישב בנציבין שבבבל עוד בימי הבית.

קדמ' יח 310-379

הראשונה היו משיאין

משנה ראש חש

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

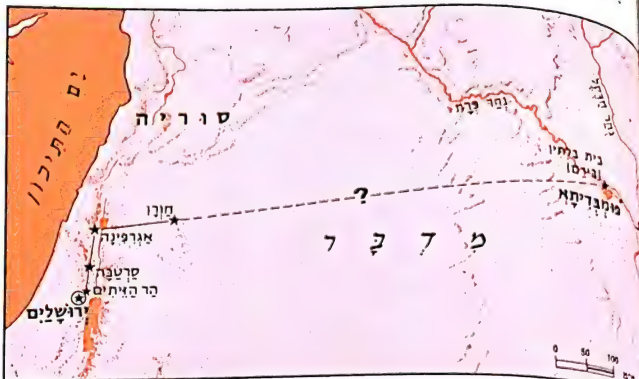
בית גלילי

בית גלילי

בית גלילי

קו המשוואות מירושלים לבבל

המשוואות היו משיאיו משוואות
משנה ראש השנה מ"ב, ב

משנה ראש השנה מ"ב, ד; בבלי ראש השנה כב, ע"ב

קו משוואות
קו משוואות משוער

מסעות אגריפס א' לפני עלותו לשלטון

שנת 23 עד 37 לספ'

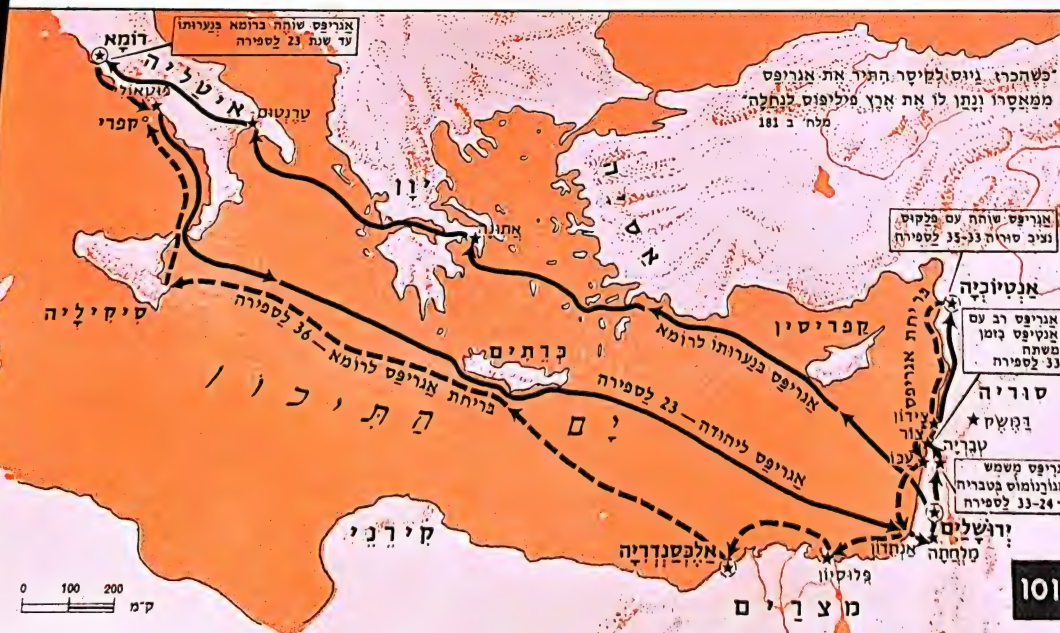
אסר אותו האפוטרופוס הקיסרי על אחוזת זמנא (ראה מפה 93). אגריפס נמלט בספינתו בלילה והגיע לאלקסנדריה, ובזכות הפצרותיה של קיסרית הלנהו האלברכוס (ראש יהודי מצריים) כסף, ועלה בידו להגיע למחוז חפצו – לאיטליה.

בקפרי, שבה ישב באותה שעה טיבריוס קיסר הזקן, נתקבל אגריפס בקבר פנים יפות והתיידד עם גיוס (קליגולה) שהיה אמור לרשת את כיסא הקיסר. ידידות זו הביאה אותו למאסר כשנמסרו לטיבריוס כמה מדבריו הבלתי שקולים של אגריפס. אולם פשמת הקיסר וגיוס היה ליורשו (שנת 37) העניק השליט החדש לידו אגריפס שרשרת זהב שמשקלה כמשקל שרשרת הברזל שבה היה כבול. לאות הזכרה מינה גיוס את אגריפס לשליט על נחלתו של פיליפוס בן הורדוס בתוספת חבל ליסניס (אבל וכלקיס שבלבנון) והעניק לו את התואר מלך. בשנת 38 חזר אגריפס ברוב פאר לתחום ממלכתו.

אגריפס היה נכדו של הורדוס ובנו של אגריסטובולוס אשר ילדה מרים החשמונאית להורדוס. אחרי שהמית סבו את אביו בילה אגריפס את נעוריו ברומא. שם חי בחצר הקיסר טיבריוס בידידות עם דרסוס בנו של הקיסר. כשמת דרסוס (בשנת 23) עזב אגריפס את רומא במצב עלוב, כי בזמן שהותו בחצר הקיסר בזבז את כל כספו ואף שקע בחובות. הוא חזר ליהודה והתגורר במגדל מלחמה שבגבול אדום בגיאוש גמור. בהשתדלות אשתו קיסרית שהיתה בת דודתו העניק לו אנטיופס דודו את משרת המשגיח על כלכלת טבריה (משכנת אגורנומוס).

אחרי ששימש כמה שנים במשרה זו הסתכסך אגריפס עם אנטיופס בנת משתה בצור ונאלץ לצאת אל פלוקס נציב סוריה (שנת 33 בקירוב). אולם גם שם הסתבך אגריפס בענייני שוחד וברח בדרך הים. תחילה בא לעכו ושם עלה בידי אחד ממשרתיו ללוות עבורו כסף בתנאים קשים. משם נסע אגריפס לאנתדון ושכר אניה בנמל, אך ברגע שרצה להפליג

קמ' יח 131-135; מלח' ב 178-183

המגדל של אגריפס (מבטבלי על עמוד טיבריוס ברומא)

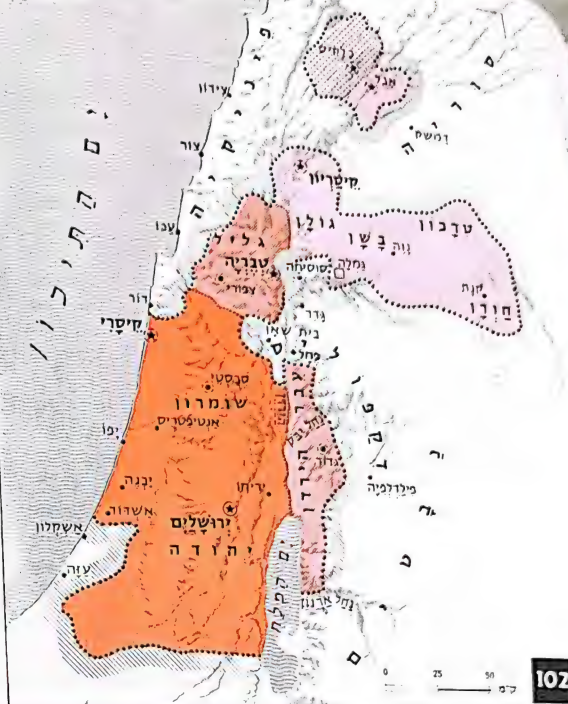
גדול ממלכת אגריפס א' שנת 37 עד 44 לספ'

תוך שנים מעטות להמלכתו על נחלת פיליפוס ומדינת אגריפס בידו אגריפס לאחד בידו כמעט את כל נחלת הורדוס שבט. ברומא, עזר המלך לקלודיוס לעלות על כסא הקיסר. בנחלתו. בשנת 41, בנה בית מקדש בקלודיוס, והקיסר החדש מסר לשלטונו את נחלת ארץ ישראל ויהודה, והורדוס אחיו קיבל את מדינת כלקיס בבקעת. שנים (44-41) מלך אגריפס א' על ממלכת היהודים. היתה זו תקופת חורבן. האחרונה שלפני מלחמת החורבן.

התלאות הרבות שנתנסה בהן המלך עיצבו את אופיו. ברעיון שלים הקדיש את שרשרת הזהב מתנת גיוס קיסר לבית המקדש. על דעת קיסר רומי להעמיד את פסלו בהיכל בירושלים. מה שהיה את העם עד למעמקי נפשו וגרם להתערבות פטרוניו נציג חורבן אגריפס למנוע את הגזירה בזכות השפעתו על השליט הכתר. בנפשו. בימי מלכותו, בשהותו ביהודה, שמר אגריפס בקפדנות את התורה. אגריפס גם ניסה לחזק את ירושלים ותיכנן את השלישית, אך נאלץ להפסיק את בנייתה בצו הרומאים. כשרם נציג סוריה אסיפת מלכים שכנס אגריפס ללא נטילת שות דבר נוכח דבקוהו בעם סלחו החכמים לאגריפס על שנהג מחוץ מדיניות מלך הלניסטי, השתתף בהצגות התיאטרון ובמרוצי ההיפודרום מטבעות שעליהן דמותו.

- שטח המענק של גיוס קיסר — 37 לספירה
- שטח המענק של גיוס קיסר — 39 לספירה
- שטח המענק של קלודיוס קיסר — 41 לספירה
- ממלכת כלקיס בידו הורדוס ב' — אחי אגריפס
- מלכות אגריפס בשנת 44

ידיה אציל כלפי עמו ורחש להם חבה יתרה... ושמר בטתנה את חסי האבות קדם יט 131

קדם יח 237, 252, יט 274-275; מלח' ב' 181, 183, 215

ממלכת אגריפס ב' והנציבות הרומאית השנייה

שנת 44 עד 66 לספ'

אגריפס א' השאיר אחריו במוותו בן צעיר. הקיסר קלודיוס החליט אז להחזיר את יהודה לרשות הנציבים, אולם אחרי ארבע שנים העניק לאגריפס ב' את מדינת כלקיס שבלבנון, ובשנת 53 החליף שטח זה באצל ובנחלת פיליפוס (הגולן, הבשן, הטרכונו, המווכן וקיסריה). בימיו של גורן קיסר (61) נוספו לאגריפס ב' תחום טבריה ומגדל ואבל שבפניה והכפרים שמסביב לה. פרוץ המרד ברומאים מנע מאגריפס ב' עלייה נוספת כדרך אביו, והוא נשאר שליט על ממלכתו עד לשנת 95 בקירוב. ביהודה ובמערב הגליל שלטו שוב ההגמונים, ביניהם פליקס, עבד משוחרר של קלודיוס, וטיבריוס אלכסנדר, ממשפ' חה יהודית מיוחסת במצריים (בן אחיו של פילון), אשר זנח את דת וניסיוס פלורוס (64-66) היו אנשים מושחתים ואכזריים, ובמעשיהם ליבו את אש המרד.

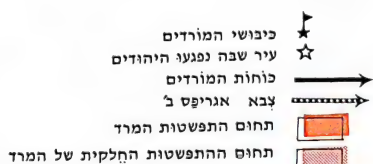
- שטח בידו אגריפס ב' בשנים 48-53 לספירה
- שטח שחועבר לאגריפס ב' בשנת 53 לספירה
- שטח שחועבר לאגריפס ב' בשנת 61 לספירה
- שטח הנציבות הרומאית ביהודה
- מלכות אגריפס ב' בשנת 61

קדם' כ 104, 110, 119; מלח' ב' 223, 247, 252

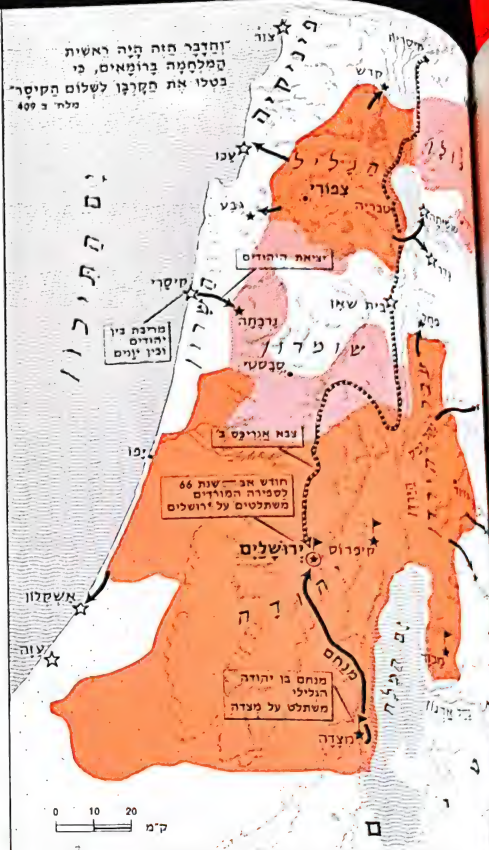

66 אב

אחרי שתפס ממנה בן יהודה הגלילי מנהיג הקנאים את מִצְדָּה עַם מחסי השק שבה, הוא בא עם חייליו לירושלים וגורל הרומאים בעיר הוכרע. אלעזר בן חנניה סָגַן הכהנים ציווה להפסיק את הקרבנות לשלום הקיסר ותתן בזה את האות למרד. המבצרים בירושלים נכבשו לאחר זמן, וקבוצה של היתה העיר כולה בידי המורדים. אמנם מנחם עצמו הומת בידי יריביו היהודים מאנשי הכהונה והאצולה, אך ירושלים נשארה מורדת. היהודים לכדו את מצודות קיפּרוֹס וּמִכְנוֹר, ואש המרד פשטה בכל הארץ. הערים היווניות שבסביבתה של יהודה הותקפו בידי הלוחמים היהודים, ומצד שני פרצו ברונן פרעות כתושביה היהודים. בייחוד התאכזרו אנשי בית שָׁאן כמיהדים היושבים בה. יהויקי העיר עזרו להדוף את התקפות הקנאים, ולאחר מכן נשחטו כולם בדם קר בידי תושבי העיר. רק תושבי גֶּרֶס יצדו את חיי היהודים היושבים בגליל.

מלח' ב 486-278

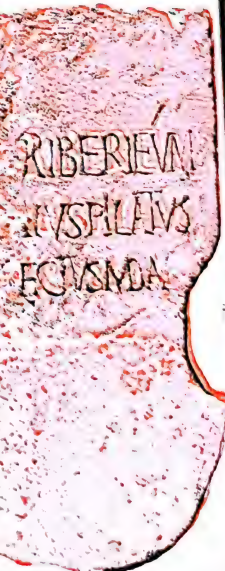
ומדינת אֶבֶל עלה
יוֹסֵפְסִי סֹבֹן. בשנת 39
ת 41, בעת ביקורו
לאחר רצח יוֹסֵפְסִי
הַכֶּלֶאֱלוֹס, וּשְׁמוֹרָן
קָעָה. שלוש שנים
זו תקופת הזהר
פיו. בהגיעו לירד
המקדש. כשעלה
הם, מה שהשעיר
נָצִיב סוריה, ידע
בבלתי מאוֹן
קפדנות על חוקי
נ את חומת
ס. כמֹרְכֹן פִּיזָר
רשות הקיסר.
מחוץ ליהודה
היפוֹדֶרוֹס וטבֵּן

...הקים קלודוס
למלך על נחלת דוד
מלך 2 וי

תשרי-חשון 66

מלח על הרומאים דרך בית חורון לגבעון, אך שם הותקף צבאם בגבורה רבה בידי היהודים. אף על פי כן המשיך גלוס בדרכו ופָּנָךְ אל חוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם (בלי בתשרי 66) והגיע ממש עד לשערי בית המקדש. אולם ההתנגדות הנמרצת שגילו היהודים הרתיעה אותו מלהסתער הלאה והוא נִסּוּג לָהֶר הצופים. המחנה הרומאי הותקף שם ושוב הותקף בגבעון. בדרך נסיגתם בְּמִוֶּרֶד בית חורון סבלו הרומאים אבידות רבות. תְּלִינִין השִׁנִּים אָשֶׁר אִפְּלוּ איבד את הנשר המקודש שלו. גם מְכוֹנֶת־הַמְּצֹר הרומאיות וצויד רב נפל בידי היהודים, אשר רדפו אחרי גלוס עד לשערי אֶנְטִיפָטְרִיס. המפלה שבה הסתיים מסעו של גלוס הפכה את המרד ברומאים למלחמה ממש.

לפי דברי פונטיוס פילטוס, ומצאה בקיסרי

תנועת צבא רומאי משני
תחום התפשטות חמרד

כוחות המורדים →
תנועת צבא רומאי עקרי

מלח' ב 499-558

התארגנות המרד ברומאים שנת 66 לספ'

הניצחון על צבא הנציב שבסוריה הרים את רוחם של היהודים ונחוצו הכוחניים והאצולה שעמדו עתה בראש המרד קיננו לניצחון ולשחרור המולדת. יוסף בן מתתיהו שבצעמו השתתף במסעם במבוא לספרו "מלחמת היהודים" את היסודות להבנת אלה מסעם סמכו על אי-השקט במזרח האימפריה, על המספר ובחומר, על עזרת בני עמם מעבר לפתח, על התקוממות הצבא נגד שלטון נורו וההפוגה שבאה אחרי שובו של גלוס המנוח לסוריה וניו להתארגנות כוחות המורדים. על ירושלים הופקדו יוסף בן מתתיהו והגדול לשעבר, אולם השלטון למעשה היה בידי יוסף בן שמעון שבידו היה השלל מבית חורון. יושע בן צפא ואלקנה בן נתנאל למפקדי אדום, ולפקודתם עמד ניגר איש פנה. יוסף בן מתתיהו ואמאוס (ובוודאי גם על בנה ואשדוד) ויוחנן בן חנניה חזית שהיתה נתונה בסכנת ההתקפה הרומאית הראשונה, נסוגו בן מתתיהו, כוהן צעיר בן שלושים, מחוסר כל ניסיון צבאי, מחוץ לתקן פיקודי זה היו ראשי הקנאים המתנגדים לחנוך מנשה אשר שלטה במדינה. בין אישים תקיפים אלה נמנו יוחנן מנשה בגליל, שמעון בר גיורא יליד גרס שבמחוז עקבקה ואלקנה בן נתנאל שהמשיך להחזיק במבצר מצדה. עם סיום התארגנות זו ניסו מפקדים, יוחנן האיסי, סילס הבבלי וניגר איש פנה, להתקדם אשקלון, אולם אנטוניוס מפקד העיר הך אותם. יוחנן וסילס בקרב וניגר נסוג לכפר שחלים. גם נסיון התקפה שני סוכל, והאויב רדפו אחרי ניגר וצרו עליו במגדל בית צדק, והוא ניצל בנס.

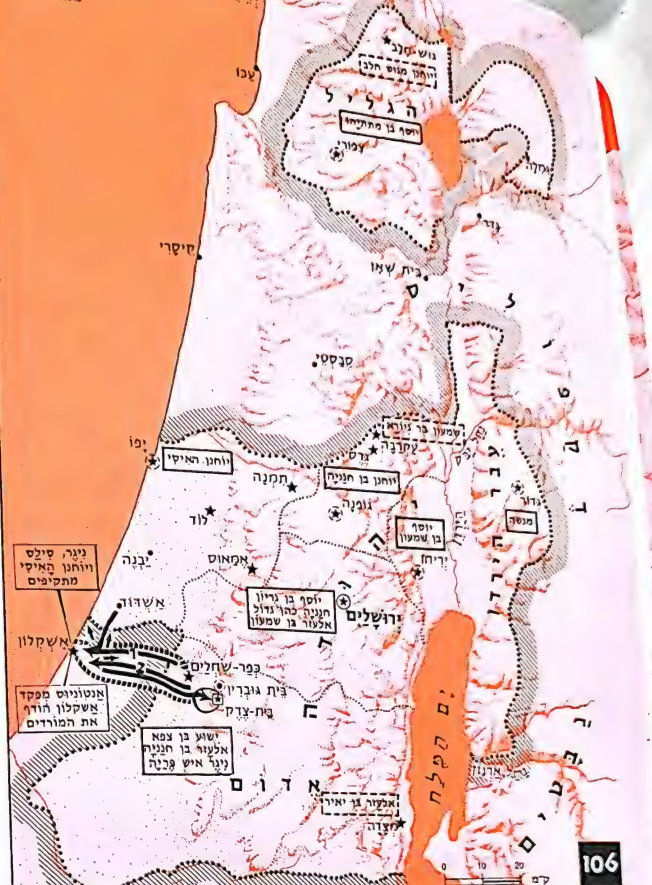

מלח' ב 562-568, 647-654, ג 28-9

מלח' ב 562-568, 646-647, חיי יוסף 28-406

התארגנות המרד ברומאים שנת 66 לספ'

מלח' ב 562-568, 646-647, חיי יוסף 28-406

יוסף, מפקד הגליל, ניסה במשך החורף 66/67 לחזק את מעמדו כלפי חוץ וכלפי פנים. הוא גייס צבא, וטרח לאמן את גודדיו בדרך הרומאים. לבד מביצור הערים הגדולות טבריה, מגדל וציפורי עוד הקים שורת ביצורים מסביב לתחום פיקודו. היו אלה בעיקר נקודות תצפית ואיתות לאורך הדרכים העיקריות או נקודות מבטחים בהרים. ביצורי יוסף כללו בדרום את לפיץ ואת הר תבור ואולי גם את אגריפנה, במזרח כללו את ארבל, במערב את עפרתה, טבת, סכני, צלמין ובאר-שבע, ובגליל העליון - את מרות, צפת, עכבריי וימנית. בימי פיקודו ידע יוסף לסכל את מזימות מצדדי הרומאים והמלך אגריפס. הצטרפותה של נמלה (בהשפעת יוסף "בן המיילדת") וביצור סלוקיה וסוגני חיזקו את מעמדו האסטרטגי בגליל, כי נמלה עמדה בקשר עם החורון, המדבר וארץ בבל. את התחום שהיה נתון לפיקודו של יוסף הטרידו מפקדים שונים בצבא הרומאי ובצבא אגריפס: איבטיוס בנב, נאפוליטנוס בבית שאן וסולקה בבית צידא, אך יוסף הך אותם בהצלחה זה אחרי זה. אולם הוא לא יכול להיפטר מיוחנן איש גוש חלב, שניצח גדוד בני צור וערים אחרות אשר פלשו לעירו ולא פסק מלהציק ליוסף מתוך חשד מבוסס למצי בנאמנותו. אף על פי כן החזיק יוסף מעמד אפילו כשבאה משלחת מירושלים בכוונה להדיחו, ואף גבר על הקנאים בטבריה ובשכם שהיו אויביו המושבעים. אבל העובדה שציפורי העיר הקאשית בגליל נטתה לצד הרומאים החלישה את מעמדו של יוסף ושמה לאל את תוכניותיו להתגוננות. במשך החורף שבו פיקד יוסף הראה פעילות רבה, העביר את מפקדתו לפי הצורך ממקום למקום וביקר ברוב חלקי הגליל לשם משא ומתן (בקנה) או בפיץ או בסימונה שבגבול הדרומי. בבקעת בית נטופה בבוא אביב 67 הגיעה שעת המבחן למבנה ההגנתי אשר ניסה יוסף להקימו בגליל.

מלח' ב 562-568, 646-647, חיי יוסף 28-406

מסעות אספסינוס בגליל שנת 67 לספ'

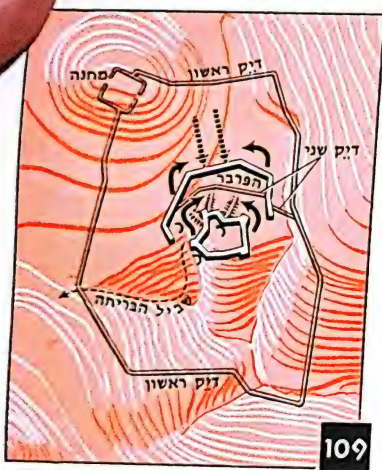
אחרי מפתחו של קסטיוס גלוס ניגש השלטון הרומאי לדיכוי המרד במסע צבאי מאורגן ומתוכנן היטב. בעכו רוכזו שלושה לגיונות (שניים מסוריה ואחד ממצרים) וחיל עזר (וצבא אנריפס ב' בכלל), ביחד 60,000 איש בקירוב. הפיקוד נמסר לטיטוס פלוויוס וספסינוס (אספסיניוס), מפקד מניסה שהשתתף בכיבוש בריטניה, ואליה נלוו בנו טיטוס ומפקדים שונים. עם פתיחת הקרבות נשלח פלוקידוס לציפורי ונכנס לעיר לפי בקשת התושבים. בכך נפרץ פרץ רחב בשרשרת הביצורים של יוסף. אמנם התקפתו של פלוקידוס על יודפת נכשלה, אך הצבא הגלילי שאימן יוסף פוזר ללא קושי ליד גריס. יוסף נמלט לטבריה ומטבריה ליודפת ושם צר עליו אספסינוס (ראה מפה 109). בעת המצור על יודפת לכד טבניוס (מפקד הלגיון העשירי נאבי הקיסר טרניוס) את גפיע. בסיום המצור על יודפת, אחרי מנוחה קצרה יצא הצבא הרומאי למסע שני דרך בית שאן וצינכבי לטבריה. טבריה נכנעה, אולם בפתיחת מגדל התחולל קרב עז עם המורדים, שהתרכזו בעיר זו. הקרב נמשך אחר כך על-פני ים כינרת ונסתיים בנצחון הרומאים ובהרג רב. ממגדל פנה אספסינוס לעבר גמלה כדי לנתק את הקשר בין הגליל לארץ בבל, ואחרי מצור קשה נפל המבצר בכ"ג בתשרי. בינתיים לכד פלוקידוס את הר תבור המבוצר. לבסוף נשלח טיטוס לעבר גוש חלב. יוחנן איש גוש חלב הערים עליו ושיכנע אותו לסגת זמנית לקדש. יוחנן ניצל את שעת הכושר ונמלט לירושלים. עם כניעתה של גוש חלב היה הגליל כולו נתון בידי האויב.

מלח' ג 29-34, 59-69, 110-115, 127-134, 289, 409-413, 445-505, 522-542, ד, 1-120

גבול פקוד יוסף
הנועת צבא רומאי עקרי
הנועת צבא רומאי משני
צבא המורדים

יודפת על יודפת להפריכה
מלח' ג 141
מצור יודפת
שנת 67 לספ'

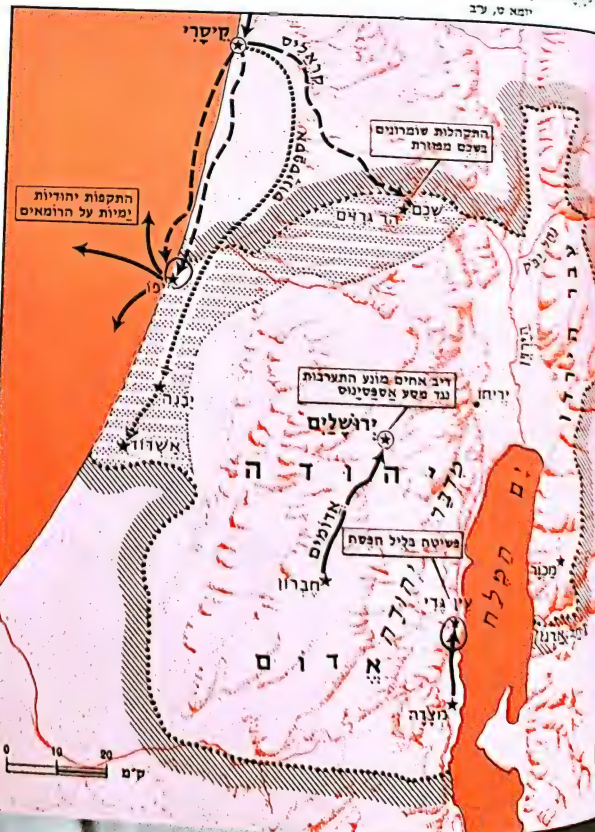
מלח' ג 141-142, 228-316

מסע אספסינוס ביהודה שנת 67 לספ'

בעת כיבוש הגליל שלח אספסינוס את קראליס לשכם כדי לפזר התקהלות השומרונים בהר גריזים. עם סיום כיבוש הגליל נשלח צבא ביבשה ובים ליפו, אשר ממנה יצאו יורדי הים היהודים והטריזו את הספינות הרומאיות. העיר נכבשה והצי היהודי נשמד בסערת-פתע. בסוף המסע כבשו הרומאים גם את יבנה ואת אשדוד, ובזה הבטיחו לעצמם תנועה חופשית בדרך החוף. היהודים שהיו עסוקים במאבק הפנימי בין האצולה לקנאים, מאבק שבו עמדו האדומים לימין הקנאים הקיצוניים, לא הפריעו לאספסינוס. הקנאים במצדה אפילו פשטו על עין גדי בגלל חג הפסח.

שטח שאבד למורדים
בסוף שנת 67 לספירה
עקר הצבא הרומאי
כוחות רומאיים משניים
צבא המורדים

מלח' ג 307-315, 414-427, ד 130, 233-305, 399-405

את רוחם של היהודים.
ש המרד קיננה התקווה
שבפעמו השתיך לחנונים
האימפריאליזם, על כוחם
ת, על התקוממות עמים
א נגד שלטון גרוני הבזר.
מנוצח לסוריה שימשה
הופקדו יוסף בן גוריון
למעשה היה בידי אלעזר
בן צפא ואלעזר בן חנניה
ש פריה. יוסף בן שמעון
וחנן האסי על יפו, לור,
יודת ויוחנן בן חנניה על
יודת על הגליל וממלכה
ה הראשונה, ממסר ליוסף
בניסיון צבאי.
מתנגדים לחוגי האצולה
ה נמנו יוחנן מגוש חלב
קבכה ואלעזר בן אהר
תארגנות זו ניסו כמה
יש פריה, להתקיף את
תם. יוחנן וסילס נהרגו
ה שני סוכל, והאויבים
א ניצל בנס.

תחום פקוד יוסף
מפקדת יוסף
מקומות שבוני יוסף
אויבי יוסף
יוסף בן מתתיהו
הצבא הרומאי

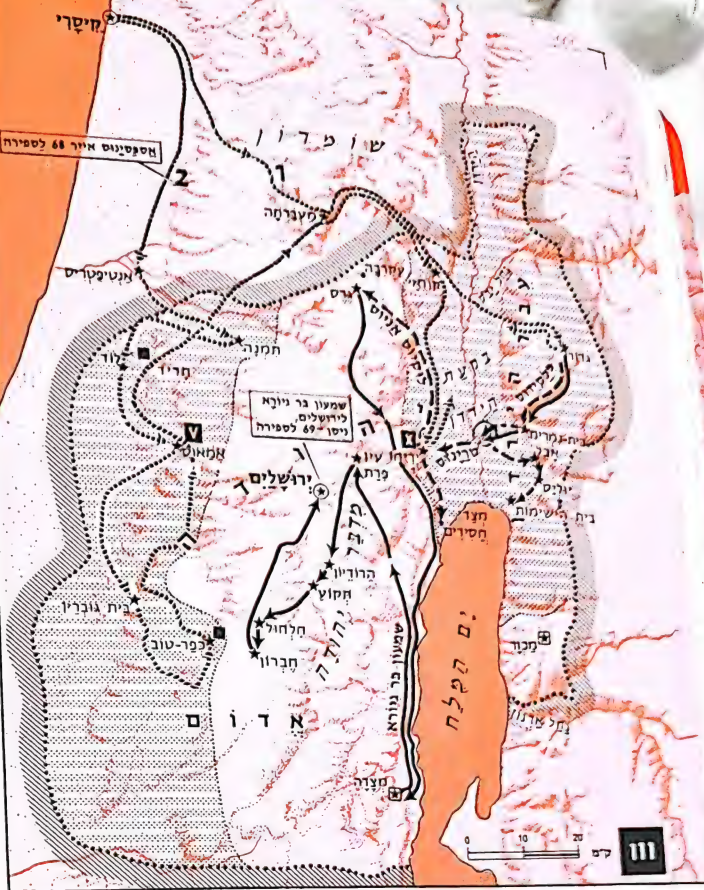
מערכות 68

אספסגנוס נפר לחסר את יוסי
צבדיק וחסים פחטת נהרד

עם חידוש הקרבות באביב שנת 68 המשיך אספסגנוס כבש לבתר את יהודה ולהחזיר מחוז אחרי קחו לקרות הרומאים אך יצא לכיבוש עבר הירדן היהודי. אנשי גזר נכנעו ושמו כשגדויו של פלקידוס רודפים אחריהם. הרומאים כבשו בית נמרים וערכו טבח בבורחים על גדות הירדן. אחר כך אכל, יוליס (בית רמטה) ובית השימוט, ורק מכור וסביבה בידי היהודים.

באיר 68 יצא אספסגנוס למסע שני. הוא עבר מקיסרי ריס, ומשם הכניע את מחוז תמנה ולאחר מכן את מחוז לאמאוס. בעיר זו הוצב הלגיון החמישי. מאמאוס נהר דרומה וכבש את בית גוברין ואת כפר טוב. בכפר טוב הוצב להטריד את יהודה הדרומית. אספסגנוס עצמו פנה צפונה אמאוס והציב צבא בקדיד. דרך ארץ שומרון המשיכו הרומאים למעברתה, כפר השוכן בין הר גריזים להר עיבל (אחר כך ליס). דרך קוראי ירד אספסגנוס לבקעת הירדן וכבש את פלישה זו התקדמו הרומאים עד לים המלח. באותו זמן ניסו סופית מרכז "כת ים-המלח" – "מצד החסידים" (תרפת ביריחו הצטרף סבגנוס) (אבי הקיסר סבגנוס) לחל העיר שלו (הלגיון העשירי) הוצב ביריחו.

מיריחו שלח אספסגנוס גדוד פרשים בפיקודו של לירס שבמחוז עקרב, עיר מולדתו של שמעון בר גורא. שליחותו של לוקיוס אניוס מסתברת במקצת על רקע השינויים וגדלה של מנהיג הקנאים הזה. שמעון בר גורא נאלץ לשוב את עקרב, בלחץ מתנגדיו היהודים. הוא נדד לסבחה אחר היסוסים – אולם לא נשאר במדבר, אלא העביר את פרת שלד ירושלים. משם החל להרחיב את תחום השפעתו האדומים. הוא השתלט על הרודיון, נלחם עם יריבו לוד אתם במשא ומתן בתלחול ותפס את חברון. מחברון עלה ובמרצת הזמן נעשה לאחד מראשי הקנאים בעיר, תוך עם ההנהגה הקיימת ועם יריבו יוחנן מגוש חלב.

מל' ד, 410-439, 443-450
486-490, 503-544

→ תנועת צבא רומאי משני ..... גבול המורדים – תחילת שנת 68 ----- גבול המורדים – סוף שנת 68 □ השטח שאבד למורדים	□ לגיון שהוצב ומספרו ■ יחידה רומאית שהוצבה → כוחות המורדים → עקר הצבא הרומאי

כחובת הקדושה בקשת טיטוס, רומא

התרחבות בגרן והמערכה על הקיסרות

67 ש 69

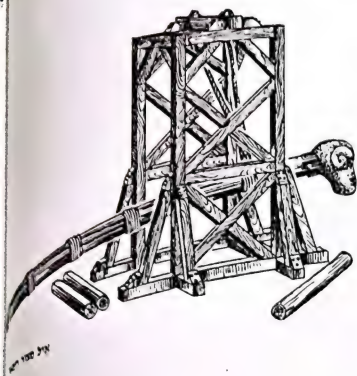
אספסינוס שצימצם מאוד את פעולות המלחמה ביהודים בימי המאבק על השלטון ברומא (ראה מפה 113) הוכרז לקיסר ב־1 ביולי 69, תחילה מטעם טיבריוס אלכסנדר שהיה באותה שעה נציב מצרים, ואחר כך מטעם מוקינוס נציב סוריה וגם ממפקדתו בקיסרי. בזכות זו שוחרר גם יוסף בן מתתיהו מהשבי, כי הוא ניקא, לפי דבריו, לאספסינוס את גדולתו העתידה עוד בעת שנכבשה יודפת. ההכרעה נפלה כשפלו צבאות הננוקה, ובראשם מפקדם אנטוניוס פרימוס, לאיטליה וניצחו את חיל ויטליוס ליד קרמונה במערכה קשה וארוכה. פרימוס הגיע לרומא, ויטליוס נהרג ואספסינוס הוכרז כקיסר בכל נחבי האימפריה. מרד שפרץ בין הצבאים בהנהגתו של קיווליס ושהתפשט בגרמניה הרומאית, דוכא בידי צבא הרינוס. בקיץ 70 הגיע הקיסר חחדש, מייסד השושלת הקלווית, לעיר בירתו. עוד קודם לכן נשלח טיטוס בנו לארץ-ישראל כדי לסיים את התפקיד שהוטל על אביו, היינו לשים קץ למלחמת היהודים ברומאים.

בנקודה אחת לא הכיזב (אף כי טעה בעיתוי) חשבונם המדיני את היינו היהודים שפתחו במאבק עם רומא. שלטונו של גרן קיסר הלך והתערער, ובשנה השלישית למלחמת היהודים ברומאים הגיעה שעת המצב. הנציב שבנליה, וינדקס, וזה שבספרד הצפונית, גלבה, מרדו. אמונם צבא הרינוס דיכא את מרד וינדקס, אולם אף חיל זה לא היה עוד בקיסר השולט. אפילו גדודי חיל המשמר הפטרורני זנחו אותו, והוא התאבד בקיץ 68.

גלבה (שאליו הצטרף גם נציב פורטוגאל, אותו) הגיע לרומא והוכרז קיסר. אולם הצבא שבגרמניה לא היה מרוצה ביותר מבחירה זו, ונשבע איתו והפיל את גלבה ותפס את כיסא הקיסר בעצמו קמו ויטליוס ששל נהר רינוס והכריזו את מפקדם ויטליוס לקיסר. הצבא שבגרמניה עבר את האלפים וחזר לאיטליה. בקרב ליד דרנקום היתה ההחלטה של אותו על התחנות, והוא איבד את עצמו לדעת. ויטליוס נהרג ברומא בשליט, אולם לא לזמן רב. שאר הצבאות, זה שעל הננוקה וזה שבספרד, ביקודו של אספסינוס, קינאו בקיילי הרינוס על העזתם אות את מפקדם לקיסר.

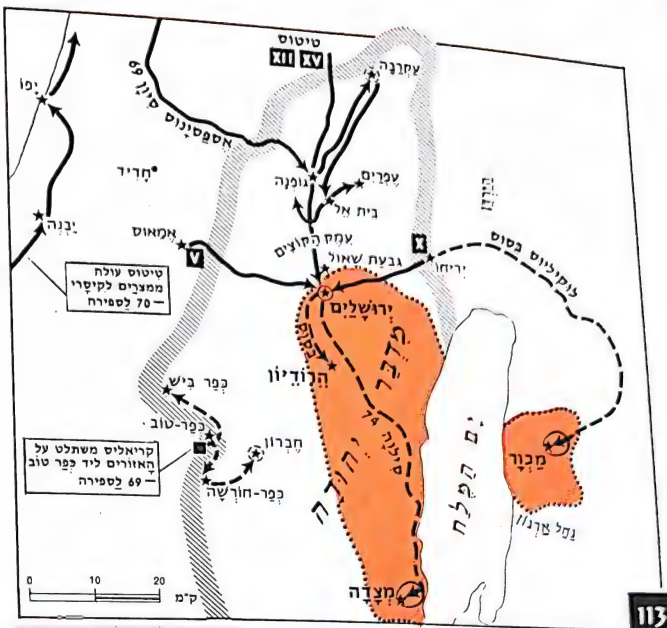
"ואת בנו טיטוס שלח עם חיל מבחר לכבוש את ירושלים" ספר ד' 118

מערכות 69-74

כוח רומאי משני
תחום המרד בתחילתו
תחום המרד בסוף

לגיון רומאי
מוצב רומאי
כוח רומאי עקרי

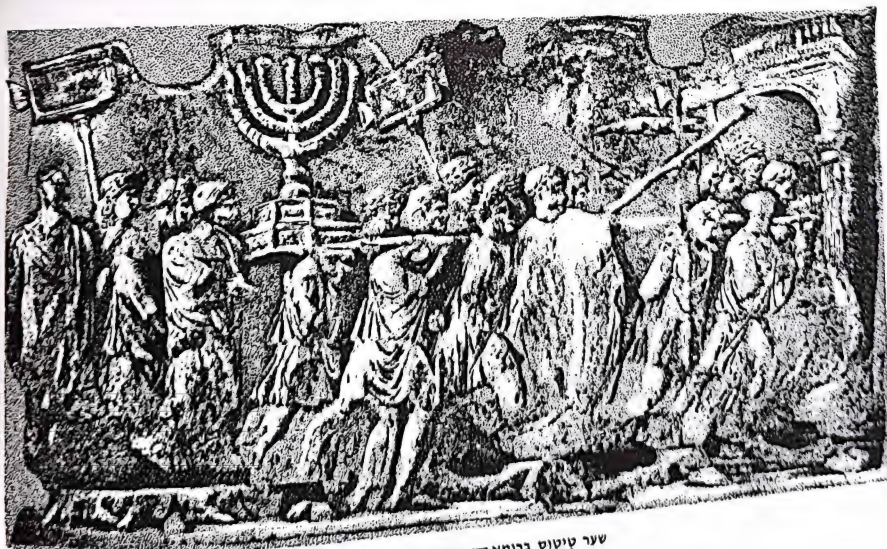

מלח' ד' 555-566, 584-588, 663-667
ה' 39-53, 67-69, 17-20
23-40, 163-177, 190-215

ירושלים מצד צפון, ולפני חומות העיר התאחד עם הלגיון והלגיון החמישי, שעלו זה מיריחו וזה מאמאוס. בי"ד בניסן ה' 70 באלול שנת 70 (ראה מפה 114). אחרי נפילת ירושלים נכבשה עיר כמה פעולות צבאיות למיגור אחרוני המורדים. הנציב לוקסוס כבש את הרודיון ואת מכון יורשו סילנה גמר בשנת 74 את הקשה של כיבוש מצדה (ראה מפה 115), שבה נפלו אחרוני היהודים.

עוד בטרם הגיעה שעת ההפוגה שנגרמה על-ידי "שנת 4 הקיסרים" ברומא הספיק אספסינוס לבצע כמה פעולות לבידוד הגמור של ירושלים בירת המרד. בסיוון 69 כבש את מחוזות עקרבא וגופנה שבצפון ירושלים, ובו בזמן כבש מפקדו קראליס את כפר ביש וחברון. כך נשאר בקיץ 69 בידי המורדים רק המשולש ירושלים-הרודיון-מצדה ובמקור שמעבר לים המלח.

אחרי עלות אספסינוס על כיסא הקיסר נשלח טיטוס בנו הבכור מאלכסנדריה לארץ-ישראל. הוא ריכז בקיסרי שני לגיונות ועלה על

שער טיטוס ברומא - תחלוקת חננחון עם כלי בית המקדש

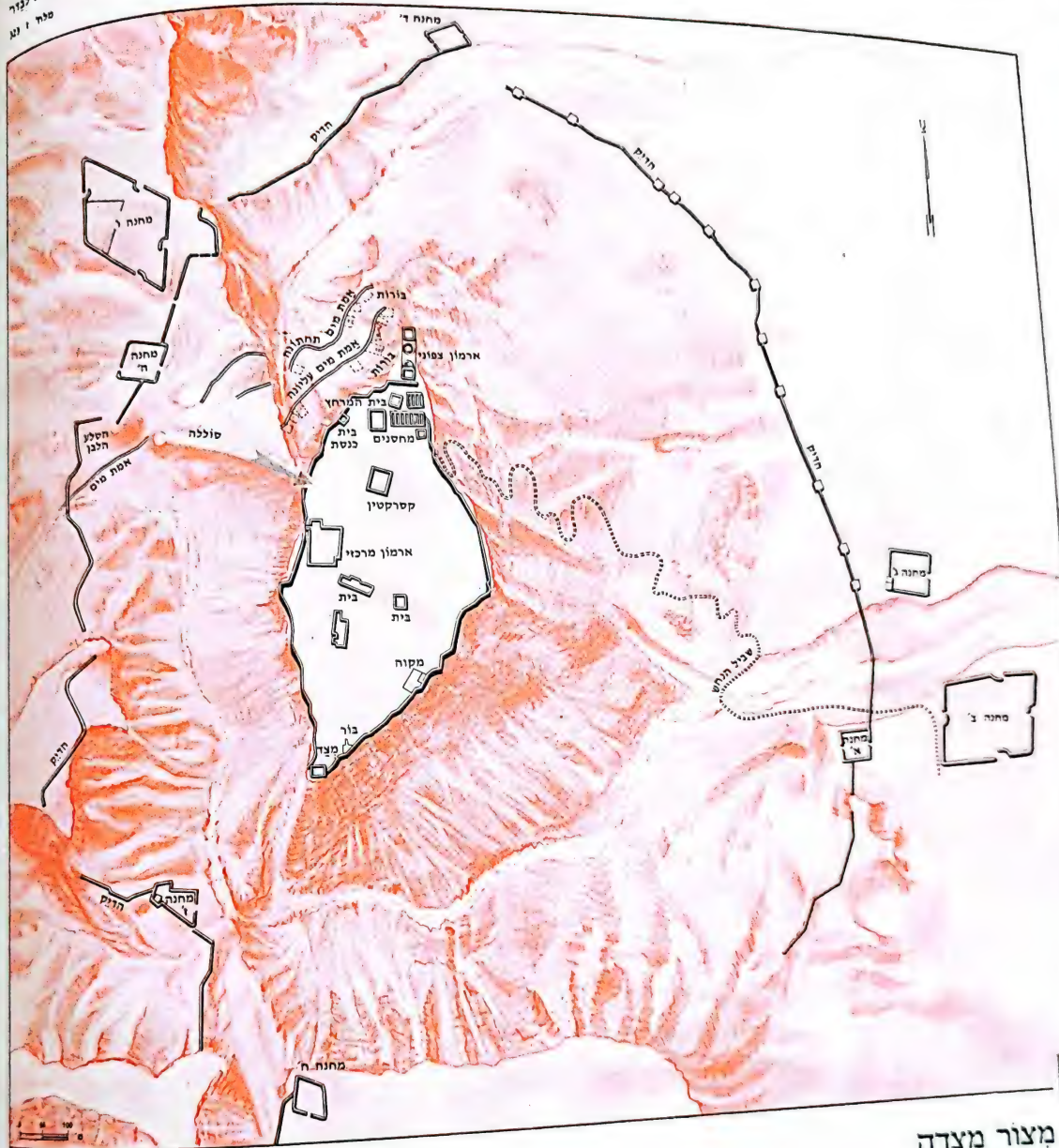
את העיר בִּדְיִיק (א'–ג' בסיוון) כדי להרעיבה. הוֹאִיל ובעת המלחמות בין הקנאים לבין עצמם נשרפו המחסנים בעיר, לא עבר זמן מרובה והמגינים היו נתונים ברעב.

בא'— תמוז חידשו הרומאים את התקפותיהם. שמעון בר יואר החזיק מעמד, אולם בחזיתו של יוחנן מגוש קלב נפרץ מבצר אנטוניה ונהרס. ב"ז בתמוז נפסק קרבן התמיד. בכ"ד— כ"ו בתמוז נשרפו הסקוים שבהר הבית. אחרי שפיכת סוללות נגד חומותיו הפנימיים של בית המקדש נפרצה חומתו בח' באב, ובט' ובי' באב נשרף הבית. ב"א באב כבשו הרומאים את העיר התחתונה. אולם גם אז לא נכנעו מגיני העיר העליונה, ורק אחרי מאמצים של חודש שום פרצו הרומאים בח' אלול לעיר העליונה ולא רמוזו של הורדוס, ורק אז פסקה כל התנגדות. בפקודת טיטוס נלקחו כל תושבי העיר בשבי ובגניינה נהרסו חוץ משלושת המגדלים שממזרח חנה חלגיון העשירי שהופקד על חורבות העיר וחמדינה.

במתקרב האויב הרומאי לירושלים פסקו סוף סוף הקרבות בין
שני הצדדים, והמפקדים שמעון בר גיורא ויוחנן מגוש חלב חילקו
להם את הגנת העיר. שמעון קיבל את החזית מהפינה הצפונית-
מזרחית של החומה השלישית עד לבריכת השילוח ויוחנן את החומה
המזרחית. לבסוף הגן שמעון על העיר העליונה ויוחנן על בית המקדש.
שני צדדים שניהם עלו על 25 אלף איש, כשכנגדם ארבעה לגיונות
יווניים, קטרים, השנים-עשר והחמישה-עשר) וחיל עזר רב, ביחד
הם רבבות.

אחרי כמה קרבות בגינות שמחוץ לשער הנשים הקימו הרומאים
ע"מ מחנות העיקרי במערב והמשיני (של הלגיון העשירי) על הר הזיתים.
ב-1 באייר (70) פרצו את החומה השלישית ובטי'ז' בו את החומה
הרביעית המחנה האחד הועבר לפנים העיר, אולם הסתערות כל הצבא
בטי'ז' בו על המגדלים שמצפון לארמון הורדוס ועל מבצר אנטוניה
המבוצר בנק חמור לסוללות ולמכונות המצור. אז ציווה סטוס לחקוף

יִקְבְּלֵנוּ עֲלֵינוּ לְבִלְתִּי עֲבֹד אֶת הַקְּדוֹשִׁים וְנִסְתַּחֲרֵם
לֹא אֲדוֹנִים אֲחֵרִים וְלֹא אֶת אֱלֹהִים נִכְדִּים
מִכָּאן וְנָא

155

מצודת מצדה שנת 74

מלח' ו' 252-259, 275-466

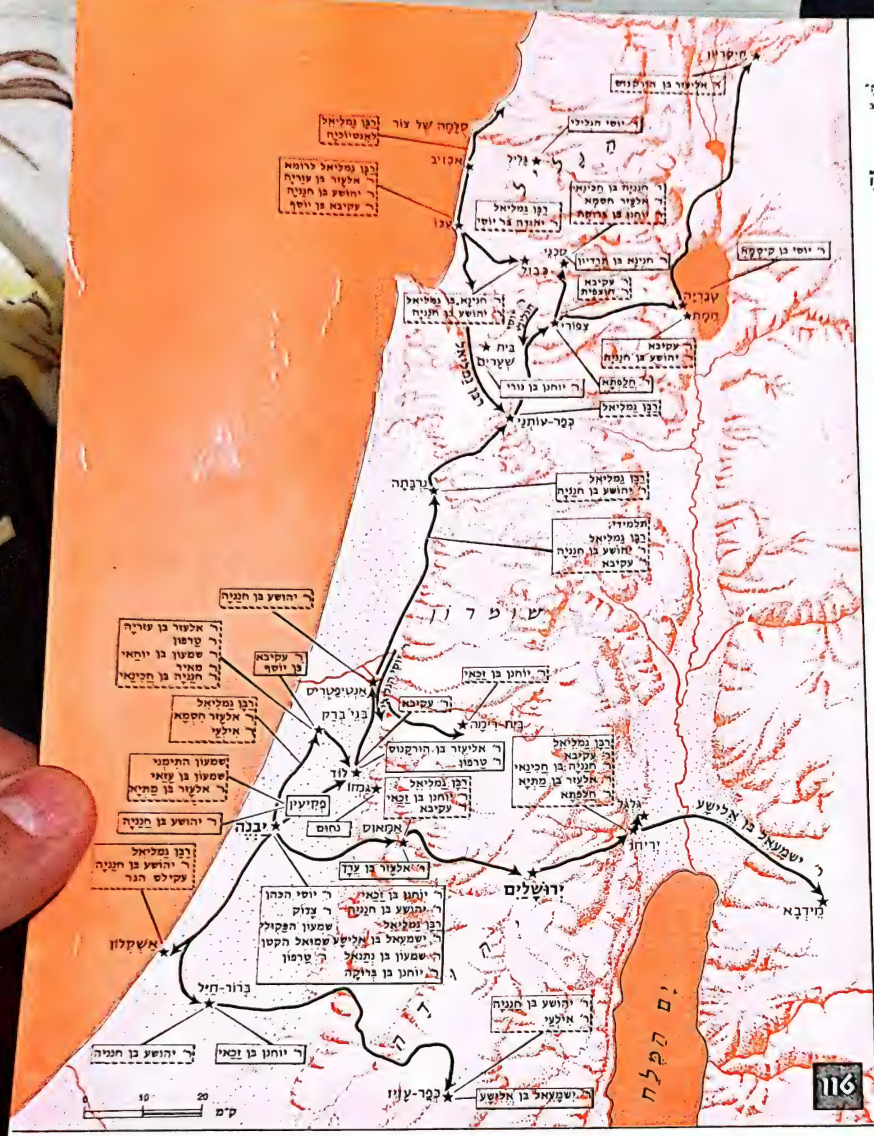
עומד המבצר.

הרומאים היו צריכים להתגבר על הפרש בגובה של 150 מ' שפכו סוללה גבוהה 100 מ', ועליה בנו בימה מעץ ומברזל נבונה 125 מגדל המצור היה גבוה 30 מ', כלומר גבוה כ-5 מ' מן החומה. איל ברזל נפרצה חומת מצדה ב"ד בניסן, הקנינים הקימו חומה מעץ בנויה מעץ עם מילוי אדמה. כשניסו הרומאים לשרוף חומה זו הרוחו בראשונה אל פניהם, אולם אח"כ חל שינוי פתאומי בכיוון והחומה נשרפה. בראותם כי המבצר בידם, נעצרו הרומאים והחזירו הכיבוש למחר. באותו לילה הרגו הקנינים את הנשים והילדים ואת עצמם לדעת. מספר ההרוגים הגיע ל-960 אנשים, נשים וילדים נפילת מצדה בא הקץ למלחמה הראשונה של היהודים ברומאים.

מצדה בנויה על צוק סלע גבוה ומבודד המוקף מכל צד תהומות. הבעיה שעמדה לפני הרומאים היתה, איך לקרב את מגדלי המצור שלהם לחומת המבצר. הם החלו את המצור בבניין דייק מסביב למצדה, חוץ מאותם השטחים שלא היה בהם מעבר בגלל תלילות הסלעים. הלגיון שצר על מצדה חנה חציו במחנה התחתון (מחנה ב') וחציו במחנה העליון (מחנה ו'), שבו שכנה גם המפקדה. הדייק שהוצבו עליו סיוכים להכניסם במהרה ברעב ובצמא (כי למצדה היו מחסני מזון רבים, ומים בשפע נשתמרו בבורות שלבולי החומה). החליט קילנה לשרוף סוללה מסלע הקרוי לוקי ("הסלע הלבן") שבמערבה של מצדה, במקום שאוכף נמוך עובר בין שני הנחלים המקיפים את הצוק שעליו

עוד בימי המצור ע
(מספרו הלך וגדל עם
ראשם, בן יוחנן בן זכאי
את הזכות ללמד תורה
בעיר זו הוקם אפוא מ
של מעמדות הכהנים
היהודי. חודשה שם ה
בה חודשים ולעבר ש
האומה ללא מקדש י
בן שמעון מבית היל
מיל.

בבניה עצמה ובסבי
ישבו ר' אליעזר בן ה
ברק ששם לימד ר' עקי
מאה ב'. רק ר' אלעזר
תלמודו". חכם אחר, ר

מִן לִי בִּנְיָן וְחֻמֵּימִי
וַיִּסְדֹּק נֹר, עֶרֶב

יבנה וחכמיה

יבנה * ר' שרפון
במקור חכם
במקור חכם

הוספת מעשר ראשון ב"ב, א; סנהדרין לב, עב
ומקורות תלמודיים אחרים

עזיז, אך שמר על המגע עם חבריו. החכמים הלכו מעיר לעיר בענייני תורה ובענייני סידורים קהילתיים. בעיקר הרבה בסיעות רבן גמליאל, שאף נסע במשלחות לאנטיוכיה דרך נרבתה, כפר עותני, עכו, אכזיב וסוסל צור. הוא יצא לרומא בשנת 95/6 בלוויית ראשי חכמי יבנה. חכמים רבים עלו לירושלים והתאבלו על חורבותיה. מהם ביקרו במקום שנמצאו לפי המסורת אבני גלגל, ועשו באשקלון ובאמאוס, בעכו ובטבריה. פעולתם השתרעה גם מעבר לירדן מזרחה: ר' ישמעאל הסדיר מקווה לבני מידבא. מרובות גם המסורות על נסיעותיהם של החכמים לקהילות השונות בתפוצות. ביבנה עשו מעשה להבדיל את המינים (בעיקר היהודים הנוצרים) מעדת ישראל על ידי התקנת "ברכת המינים" בתפילת שמונה עשרה. חכמי יבנה פירשו וחידשו הלכות רבות ותיקנו תקנות שהיה בהן כדי למלא את החלל שנוצר בחיי הקהילה עם חורבן המקדש והעיר ירושלים. זכותם של חכמי יבנה היא, שבתחושת העם נמצא תחליף לבית המקדש ושחאומה היהודית לא התפוררה אחרי מכת החורבן.

עד בימי המצור על ירושלים הצליח פלג הפרושים השואף-שלום שסרו הלך ונודל עם שקיעת הקנאים) להבריה מהעיר הנצורה את ר' יוחנן בן זכאי. המנהיג הפרושי השיג מהשלטונות הרומאיים הסכמה ללמד תורה בבבנה, שלשם הוגלה והוחזק בה תחילה פאסיר. סיוע זה הוקם אפוא מרכז רוחני. עם חורבן הבית והשמדתם או פיזורם של המעמדות הכוהנים והצדוקים נעשתה יבנה למעשה לבירת השלטון היהודי. חודשה שם הסנהדרין בקאשות רבן יוחנן עצמו והוחל לקדש בה חידושים ולעבר שנים. נוצרו מסגרות והוקמו מוסדות לניהול חיי הקהילה ללא מקדש וללא עצמאות מדינית. כשקיבל רבן גמליאל בן זכאי שמעון מבית הלל את הנשיאות ביבנה התיישב רבן יוחנן בבביר יבנה עצמה ובסביבתה קמו בתי מדרש רבים, כגון זה שבלוד ששם נסד ר' אליעזר בן הורקנוס ור' שרפון. בעיקר פרח בית הנדרש בבני גמליאל שם לימד ר' עקיבא, חכם שנתעלה להיות מנהיג האומה בראשית המאה ה-2, רק ר' אלעזר בן עזר שנפרד מחבריו וישב באמאוס, "עקר יבנה". חכם אחר, ר' ישמעאל בן אלישע, אמנם ישב ב"דרוס" בכפר

ד את הרופאים וגם
י את אלהים לבדו
מלך ז נגז

406-275, 259

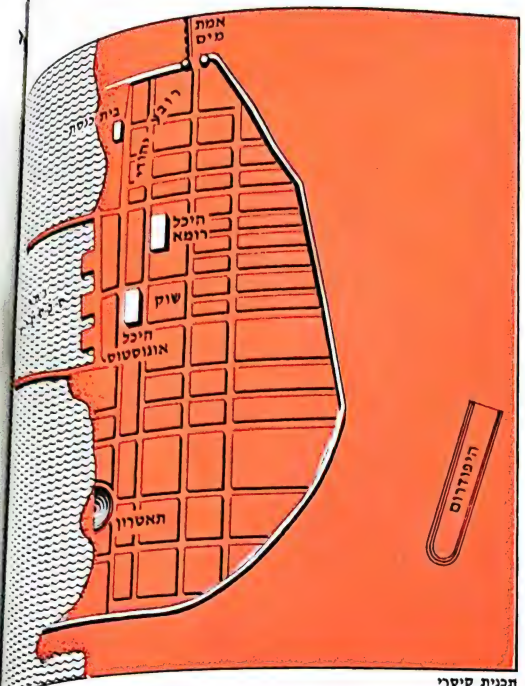
ה של 150 מ' המ
מברזל גבוהה 25 מ'
מן החומה. כח
קיימו חומה משנית
וף חומה זו נשבה
צאומי בכיוון הרח
הרומאים ודחו את
ם והילדים ואיבדו
ם, נשים וטף. עם
ים ברומאים.

ארץ ישראל אחרי מלחמת החרב

שנת 70 עד 131

עליאף האכזריות הרבה שבה התנהלה מלחמת הרומאים ביהודים בשנים 66-73, לא היתה זו מלחמת השמדה. בדרך כלל נהגו אספספגונוס לפי הכלל הרומאי הוותיק: "להילחם בגאים, לחונן את הנכנעים". אפילו יישובים שנחרבו פעמיים, כגון יפו, קמו לתחייה בשוך הקרבות. גם בחורבות ירושלים המשיך להתקיים יישוב דל ליד מחנה הלגיון העשירי. מפת מקומות היישוב היהודי הידועים לנו אחרי החורבן (יש לאזור שהעדויות על יישובי היהודים הן לרוב מקריות ולא משתקפת בהן המציאות היישובית כולה) מראה יישוב צפוף בגליל, רב למדי ביהודה (בעיקר בדרום) ולא מבוטל כלל בשפלת חוף-הים, בבקעת הירדן ובעבר הירדן. העובדה שאחרי שישים שנה בלבד פנץ מרד אדיר חדש ביהודה, מעידה כי היהודים בארץ עוד היו כוחם עצמם. המערכה הממושכת ביהודה לימדה את השלטונות הרומאיים לקח בענייני טבע הארץ ואופי תושביה. משום כך הועלתה יהודה לפרובינקי-יה שבה שלט פרטור לשעבר ולגיון חנה בה. גבולות הפרובינקיה החדשה הקיפו את ערי החוף וערי הדקפוליס, ואחרי מות אגריפס ב' צורף ליהודה גם חלק ממלכתו (חוץ מקיסריה, הקשן, חטרכון והחורון). דווקא ערב היעלמו הסופי של השם "יהודה" מהמפה חמדי-נית הוא פשט על שטח כה נרחב. מצד שני נעשו שינויים רבים בתחום היהודה המצומצם: הרומאים הפכו ל"תחום הלגיון" וחפיקו קרקעות

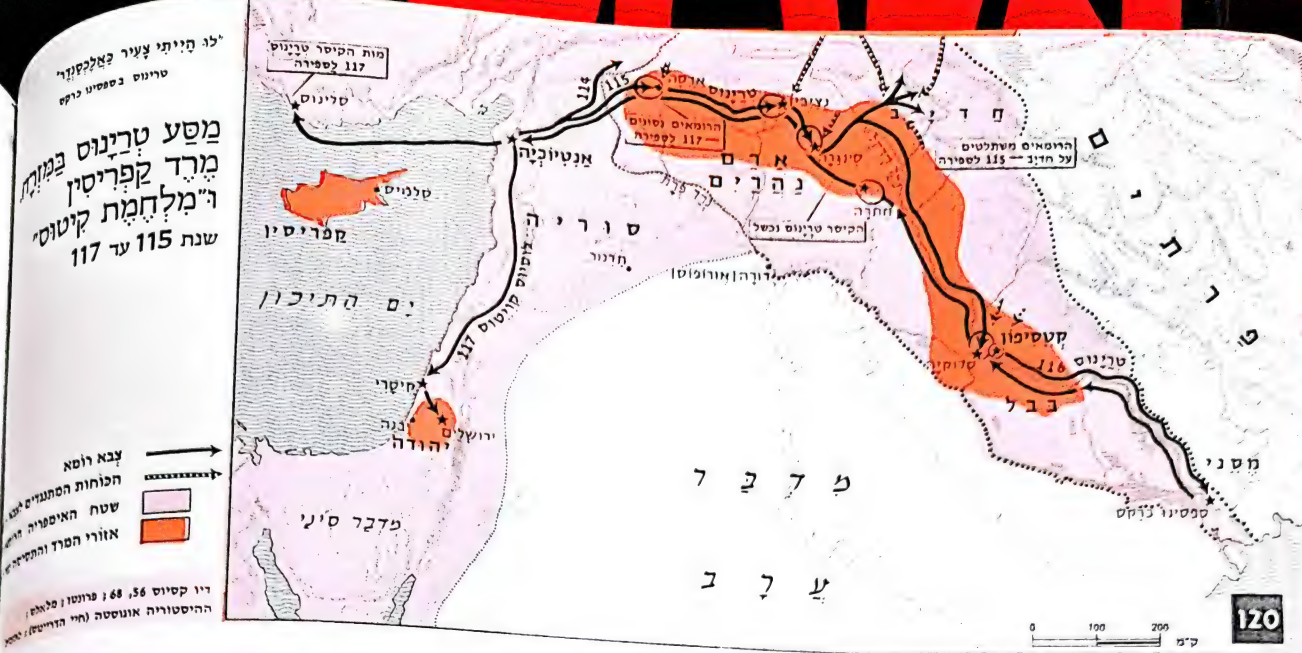
תוכנית קיסרי

חומר חבר על לבנת של המון ישראלי

- גבול פרובינקיה יודאה
- גבול "תחום הלגיון"
- גבול מחוז
- ▲ מושבה רומאית
- מוצב בקו הלימס
- ישוב יהודי
- כביש שנסלל
- ▨ שטח אגריפס
- ▨ שהועבר אחרי מותו

מרבנות, אולם על פי הרוב נשארו העולים היהודים על אדמתם סד-סיים. המטעים בבקעת הירדן ובגין גדי (שצורפה אז למחוז ירדן) נשתמרו בידי האוצר הקיסרי, וזה שמר על האוכרים היהודים שטפלו בעצים יקרי הערך. עוד בסוף ימיו של קלודיוס קיסר התחיל לעצב פטולמאס זכויות של מושבה רומאית ונושבו שם חיללים משה רבים ממנה לגיונות. הקיסרים הפלויים המשיכו במסורת זו: אספספגונוס העניק קולוניה לקיסרי ואחר כך ליפו. הוא יסד עיר חדשה במקום המעברתה שבין הר עיכל להר גריזים וכינה אותה טאפוליס (גבולס). עיר זו קיבלה כתחומה את ארץ הכותים בתוספת עקבקה שהופרד מיהודה. הנציב של הפרובינקיה יושב בקיסריה שבמקדו חנה בירושלים. כדי לחקל את הקשר בין המרכז הארצי ובין הצבא נסלל כביש מאנטטיפטריס לירושלים כשלושה מכושי חמש כביש החוף עצמו היה עורך חיוני במערכת הצבאית המדינית של הממלכה בתורת קשר בין אלכסנדריה לאנטיוכיה. בסלילתו החלו עוד יותר גרור, והוא הושלם כנראה בעת המלחמה. כביש אחר חיבר את צפת עם נדר - בית שאן ושאר ערי הדקפוליס. ליתר זהירות פיתחו הרומאים את קו הגבול המבוצר (הלימס) שהיה קיים עוד בימי הורדוס לאורך נחל באר-שבע בין חים התיכון לים המלח.

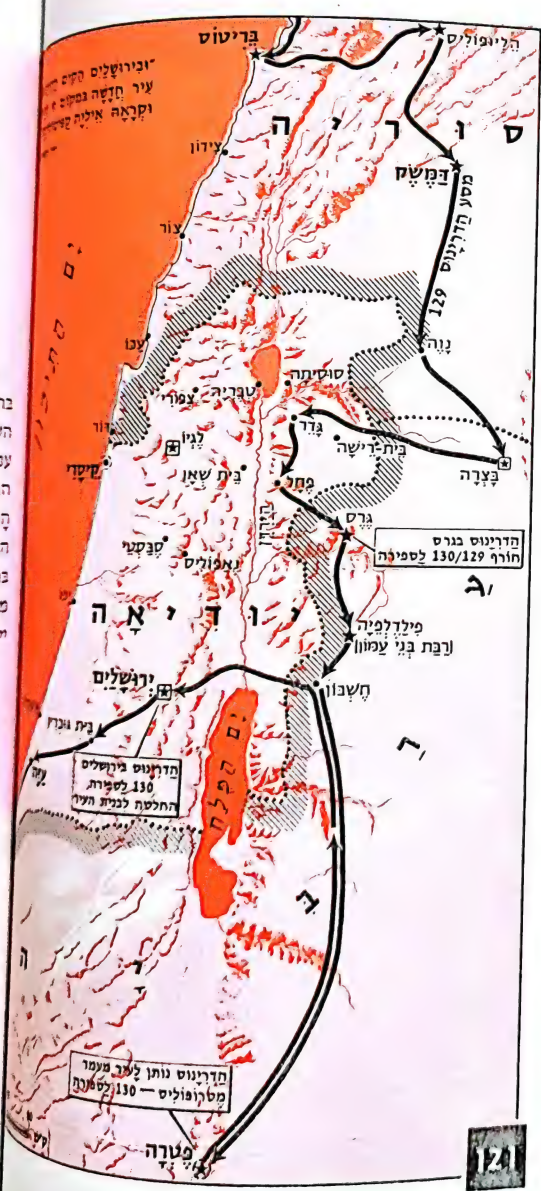

גם בקפריסין היו קרבות דמים בין יהודים ללא יהודים, אבידות קשות היו לשני הצדדים. לבסוף גברו השליטים ונהדו קפריסין חדלה להתקיים מאות בשנים.

ההתפרצויות בקיפרי ובקפריסין קרו שתיהן בזמן שהקיסר ומי טוב צבאו היו עסוקים במערכה קשה במזרח. טרניוס כבש בשנת 114/5 את ארמניה ובשנת 115 את ארם נהריים על מבצרה: אדסה, נציבין וסיננה. בשנת 116 המשיך במסעו לחדק (שם הוקמה פרוינקיה ושמה אשור) ויבד לאורך החידקל. הוא כבש את בירת הפרתים קטסי פון והגיע עד למסגי והנמל ספסינו כרקס שעל גדות המפרץ הפרסי. אולם בשנת 117 פרץ מרד כללי בעורף הצבא הרומאי. יהודי בבל וחדקב השתתפו באופן פעיל במאבק נגד רומא. אמנם סלוקיה, נציבין ואדסה המתמרדות נכבשו בחזרה בידי מפקדי טרניוס, אולם הקיסר עצמו נכשל לפני חתרה וחזר לאנטיוכיה. משם נשלח המפקד לוסיוס קונוטוס לילד מאורטניה ליהודה להטיל אימה על היהודים שרוחם נסערה מהנעשה בארצות השכנות. פעולותיו של הנציב האכזרי הזה נזכרות במקורות התלמודיים כ"פולמוס (מלחמה) של קיטוס" קונוטוס הביא עמו את הלגיון הששי, שחנה בכפר עוחנאי ליד מגדו (היום לג'לגיו); מזמנו היו נציבי יהודה צללי דרגה של קונסולים לשעבר. בספטמבר שנת 117 מת טרניוס בסליוס שבקליקיה. יורשו הדרניוס ויתר על כל הכיבושים מעבר לפרת, והשלוס הוחזר באופן זמני בגבול המזרחי.

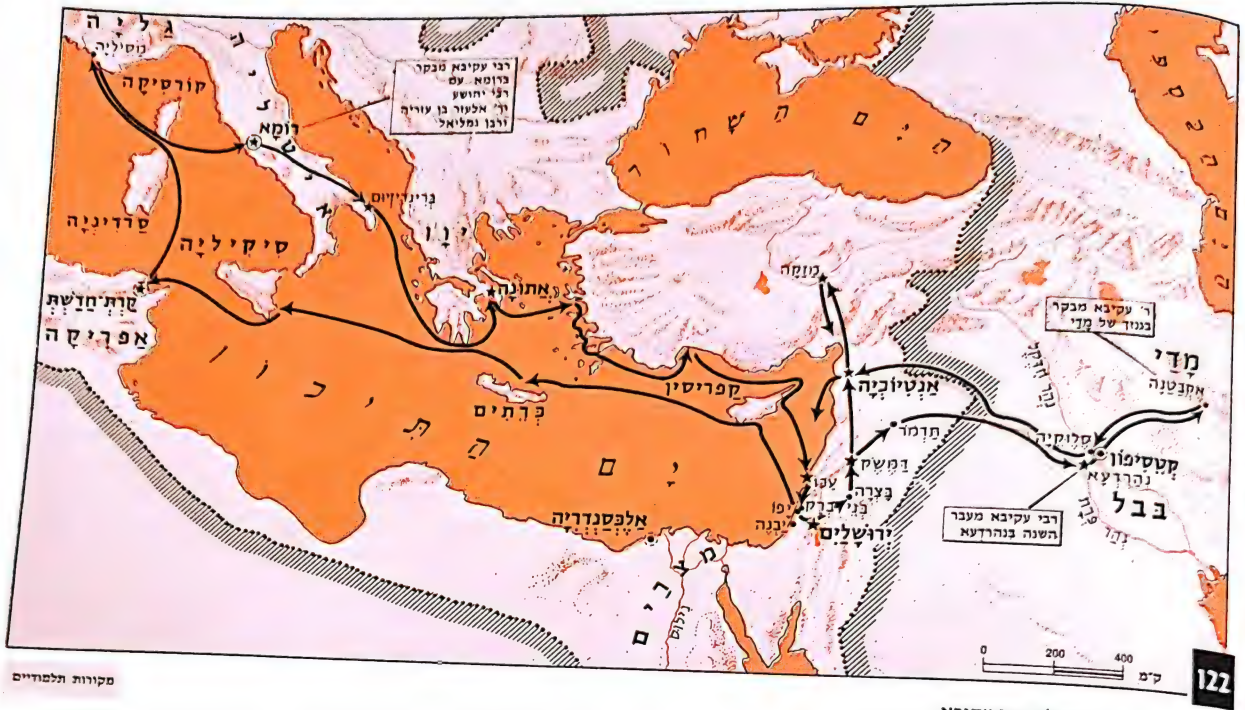
מסע הדרניוס בארץ-ישראל בשנת 129-130

אילוס הדרניוס שמשל בשנת 117 עד שנת 138 לא היה איש מלחמת. הוא היה אוהד נלהב של תרבות יוונית ושקד על הפצתה בכל הדרכים. הוא הרבה לנוע בכל רחבי האימפריה, חצה כתייר בכל סוגי פלאי תבל ואהב לטפל בעצמו בענייני הפרובינקיות השונות. בשנת 129 הגיע תורן של סוריה וא"י. הדרניוס הגיע לחופי פיניקיה ומשם לדמ' שק. מסוריה נסע הקיסר לפרובינקיה ערבקה. את החורף של שנת 129/130 בילה הדרניוס בגרס, בזמן שבכל ערבקה וא"י דאגו לסלילת כבישים לקראת המסע מסעיו. באביב שנת 130 יצא הקיסר לפטרה, העניק לעיר זו את התואר מטרופוליס ("עיר נאם") וחזר לחשבון ומשם פנה לירושלים. כאן נפלה הכרעה גורלית: למראה חורבות העיר החליט הדרניוס להקים בה מושבה רומאית, בלי לשקול די צורכו את התוצאות העלולות לבוא ממעשה זה. הוא יצא לעזה בכביש חדש שנסלל דרך בית גוברין, ושם קיבלו אותו בפאר רב. חג מיוחד נוסד לכבודו והוחל במניין חדש לזכר המאורע. נעשה המשיך הקיסר את דרכו לפלוסיון ולמצרים.

מסעות רבי עקיבא וההכנות למלחמת בר כוכבא

"אמר רבי עקיבא: כשיבדתי לנהרדעא"
משנה יבמות ס"ז, טו

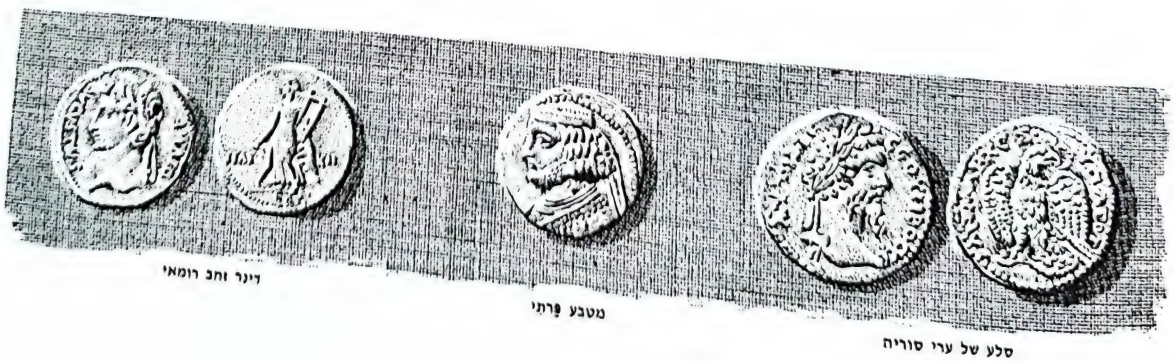

מקורות תלמודיים

מסעות רבי עקיבא
גבול האימפריה הרומאית

גיוס האומה היה כללי. למרד הוקמה הנהגה אחידה, והיא החזיר קה מעמד מראשית המערכה עד לסופה. בעת ההכנות למלחמה דאגו גם לכסף. ר' עקיבא, שהיה המנהיג הרוחני של המרד, יצא בעצמו לחייל ועבר בתפוצות ישראל במערב ובמזרח, כנראה למסרת מנבית מלחמה או גיוס אנשים למאבק. מרובות הידיעות על מסעיו של רבי עקיבא. כמה מהן אירעו שנים מרובות לפני המרד, אך מקצתן ערך בימים הסמוכים למרד, וקרוב לראותן כחלק מן ההכנות למלחמה. הוא הגיע לצליה במערב ולאפריקה (כנראה פסח על מצריים, ששם טרם התאוששו היהודים ממרדס בימי טרגוניוס). ר' עקיבא ביקר באנטיוכיה, יצא את גבולות האימפריה ונסע לנהרדעא שבארץ בבל ואף הגיע למדי החרור קה. בשובו ממסעיו היו הכול דרוכים למאבק.

הידיעה על התוכנית לייסד מושבה רומאית בירושלים עם כל הכרוך בה – הקמת היכלים לאלילים בעיר הקדושה וסתימת הגולל על תקנות בית המקדש – עוררו את הרוחות ביהודה לחידוש המאבק עם רומא. אולם היהודים למדו לקח ממלחמת הקנאים. במלחמת ירושן נערו למאבק בלי להתכונן די הצורך ובלי להרפות ממלחמת זרעם. הפעם נבחר הרגע המתאים, כשהיה הדרגנוס רחוק מחופי יאץ. גם הוכנו עמדות מבוצרות בשדה, כדי שלא להיתפס ולהיסגר בצריים. הוכן גם נשק רב, לכאורה לפי הזמנת הרומאים, אולם יסודו פגום במקצת מתוך הנחה כי צבא הקיסר יסרב לקבלו והוא יאיר בידי היהודים.

דינר וחב רומאי

מטבע פרתי

סלע של ערי סוריה

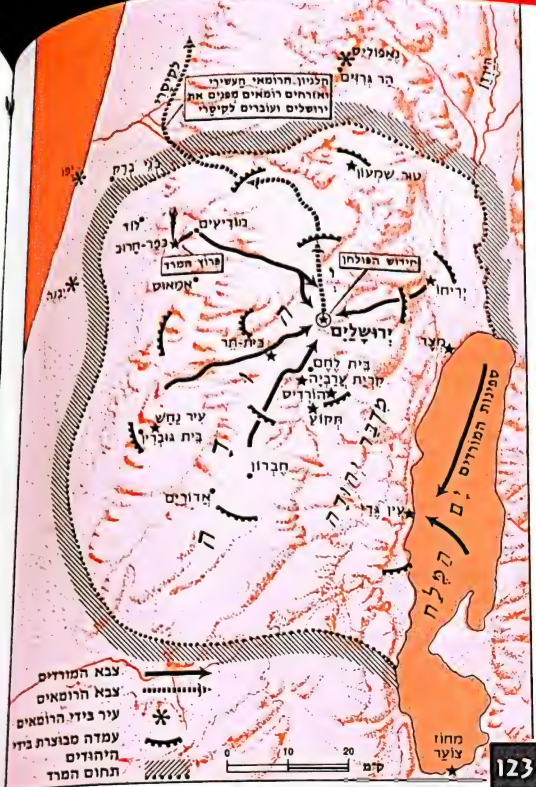
"רבי עקיבא כשתיה ראה את בן כוכבא קנה אומר: וזהו מלך המשיח"
ירושלמי תענית ד"ה, סח, ע"ד

ראשית מֶרֶד בַּר כּוֹכְבָא, שְׁחֻרְר יְרוּשָׁלַיִם

שנת 131 עד 132

למרד ברכוכבא חסר היסטוריון כיוסף בן מתתיהו, ולכן עלינו לקבץ את הידוע על מערכה זו – שלא נפלה מהראשונה ואולי אף עלתה עליה בעוצמתה – מתוך קטעי ידיעות במקורות תלמודיים וזרים, מת עבודות שונות שנמצאו במערות מדבר יהודה (ראה מפה 127) וממצאים ארכיאולוגיים אחרים. מן התעודות נודע כי "בן כוכבא" הוזכר במקורות התלמודיים שעמד בראש המרד הוא "שמעון בן ישרא"ל" של גבי המטבעות היהודיות מימי המרד, כי תעודות הוא נזכר בכינוי המלא: "שמעון בן כוכבא נשיא ישראל". הואיל ור' עקיבא ראה אותו כ"משיח" וקרא עליו את הפסוק "בן כוכב מנעקב" (במדבר כ"ד, 17), נודע שמו, בעיקר במקורות הנוצריים, "ברכוכבא". יש להניח כי שמעון שנחשב ל"משיח" התייחס על בית דוד. ואם אמנם היה דוד ר' אלעזר המודעי, שאולי הוא הוא "אלעזר הכהן" שבמטבעות בר כוכבא, אפשר שמצד אמו היה ברכוכבא מְזַרֵע הַכּוֹהֲנִים, ואולי מְזַרֵע הַחֲשֻמוֹנָאִים.

בבוא השעה, כששהה הדרינוס ביוון, פָּנָה המרד (סתיו 131), והחל כנראה בכפר חרוב שליד מודיעין. ההכנות הקפדניות נשאו את פרינן: אנשי יהודה קמו והחלו להתרכז מסביב לירושלים, ששם חנה הלגיון העשירי וחיו בה כמה אזרחים רומאים וזרים אחרים. תחום המרד קלל בוודאי את כל יהודה עד לשפלת החוף. יש סברה שגם מהשומרונים הצטרפו אל דגל ברכוכבא, ויש סימונים ברורים שגם זרים, בעיקר בני השכבות המושפלות שבִּהְבֵרָה הרומאית, מצאו את דרכם למחנה המורדים והצטרפו לאיגוד ה"אחים" הלוחמים. הנשיא החדש, שלידו עמדה סנהדרין, ראה את ממשלתו כשלטון החוקי היחיד בארץ וציווה על גיוס כללי, ומי שסירב – כגון הנוצרים ממוצא יהודי, שלא יכלו מסעמי מצפון לראות את ברכוכבא כמשיח – נרדפו מפני חששות המהפכניות. ההפתעה בפרוץ המרד היתה כה גדולה ועמדות ההגנה שהכינו המורדים בעמל רב היו כה חזקות ומחושבות היטב, עד שלנציב הרומאי סיקניוס רופוס לא היתה ברירה אלא לצאת על פניו לירושלים. הלגיון והאזרחים יצאו לקיסר והחל מניין חדש: השנה הראשונה (131/2) הוכרזה בה מנהלה סדירה והחל מניין חדש: השנה הראשונה (131/2) הוכרזה שנת א' לנאולת ישראל, את השנים הבאות (ב'–ד') קנו "לחרות ישראל" כעובדה מוגמרת. התעודות שנתגלו במערות מדבר יהודה מעידות על סדר ספרי אחוזה במחוזות השונים ועל "פרנסים" מטעם

מגילת תענית: מדרש, דיו קאסינו, ואופיסוס, מטבעות, תעודות מספרות מדבר יהודה

הנשיא, שהיו מחפירים את אדמות הקיסר לשעבר (ועתה אדמות הנשיא) לחוכרים שונים. נתמנו גם מפקדי מחוזות, וידיעים לנו שסות שלושה מהם: יהושע בן גלגולה ביריחו ויהונתן בן בעין ומסבלה בעין גדי. השלטון החדש טבע מטבעות כסף ואָדָד. הטביעה נעשתה על פני מטבעות הקיסרים והקרים שנפלו לידו. גולת הכותרת של "נאולת ישראל" היה שיקום חזית בית המקדש, כפי שהיא מתוארת במטבעות הסלע של ברכוכבא.

התפשטות המרד-מסע הנגד של הרומאים

שנת 132 עד 133

נוכח הצלחת ההתקוממות ביהודה ניסה ברכוכבא להרחיב תחום המרד לגליל. יש עדויות על קרבות בסביבות בית שאן ועל פלישת בציוף ונקירת פרמי הזיתים שבגליל. אולם ברור כי יהודי החליל הצטרפו בהמוניהם לפעולות המלחמה. מצד שני עשו הרומאים עילאי לדקא את המרד שהיה מסוכן בעיניהם. במריטניה נקרא הקיסר ביא יוליוס סְרוּס, ועמו בא הקיסר כבדודו ובעצמו. מלבד שני הלגיון שחנו כבר בארץ (השישי והעשירי) הביאו גדודים מסוריה (החמישי השלישי, הגלילי, מערבִּיָה (הלגיון השלישי, הקירני), ממסיה של הים התיכון (הלגיון החמישי, המוקדוני, הלגיון האחד עשר, הקלדי) לגיונות ממצריים (הלגיון השני, הסרניני, והלגיון העשירי ושנים הדיטרניני), מלבד יחידות קטנות של פרשים ורגלים מפונטיה, מסיס ועוד. מפל הצדדים הופעל הלחץ על ברכוכבא ואנשיו. יוליוס סְרוּס החליט להתקדם לאט, לכבוש מוצב אחרי מוצב ובא אחרי כפר, כדי למחוץ את אויביו בהתמדה ובביטחון. עד כמה היה זה מוצדקת אפשר ללמוד מגורלו של הלגיון העשירי ושנים שפגרה חצו להתקדם בפזיזות יתר לתוך הארץ והושמדו כלי-מלחמה ואילך שמו נעדר מרשימת היחידות שבפָּבָא הרומאי.

מכתב ברכוכבא מספרות מְבַרְבֵּר יְהוּדָה

מטבע ברכוכבא

אדרגוס שחש צרות הוסיב
שלוש משקלות אחת באמצע
אחת בכף לשיקוה ואחת בבית אל
אינה רבה מא

המשך הקרבות בשנים למך בר כוכבא 133 עד 134

בסוף נבר לחץ האויב על כוחות בר כוכבא והמורדים היו נאלצים
לנועם השלישית של המרד לפנות את ירושלים. הרומאים סגרו עליהם
תל גד וסללו כביש סוגר בקו יריחו – בית אל – כפר לקיטה – אַמאוס
– בית גוברין – חברון. הם הציבו מוצבים בנקודות ביקורת בכבישים
אלה כדי למנוע את בריחת המורדים מהשטח הסגור. הקרבות התנהלו
במסגרת רבה. ההיסטוריון דיו קסיוס מוסר כי במלחמת בר כוכבא
נפלו הרומאים 50 מבערים, הרסו 985 כפרים והרגו יותר מחצי מיליון
אזרחים. אולם גם לצבא הרומאי נגרמו אבדות קשות, עד שקסיוס המע
ינה לא העז להמשיך להשתמש בנוסחה המקובלת בהודעה לסנאט:
"הצבאות שלי שלום".

על אף האבדות לא נפלה רוחם של בר כוכבא ואנשיו. מתוך התער
ות בעלות התאריכים "שנת ג'" ואפילו "שנת ד'" מסתבר, כי החיים
היהודיים והכלכליים התנהלו כרגיל, על אף הקרבות הכבדים. במכתבי
בר כוכבא למפקדיו מורגשת יחד עם חומרת השעה גם זאנת מפקדתו
למסמכת המעלות. בו בזמן שניתנו פקודות להחרמת חומרי מזון, להעברת
מנה ממסל עין גדי ולמאסרים, ניתנו גם הוראות לליקוט ולולבים, הד
בם אתרוגים ועקבות לחג הסוכות.

דיו קאסיוס ; אוסבוס
תעודות ממעלות מדבר יהודה

צבא המורדים
צבא הרומאים
עיר ביד הרומאים
עמדה מבוצרת ביד
היהודים
תחום המרד

לשעבר (ועתה אדמות
אות, וידועים לנו שמות
בן בעין ומסבלה בעין
הטביעה נעשתה על פני
הכותרת של "נאות
ימית מתוארת במסבעות

נגד של הרומאים שנת 132 עד 133

בסוף בר כוכבא להרוחב את
סביבות בית שאן ועל פני
לס ברור כי יהודי הגליל לא
יד שני עש הרומאים מאח
הם. מבריטניה נקרא המצ
ובעצמו. מלבד שני הלגיונות
וגדודים מסוריה (הלגיו
קיקיני), ממיסיה של הת
האחד עשר, הקלדי (הש
והלגיון העשרים ושנים
ס ובלגים מפונגיה, מרטי
בא ואנשיו.
בביתחון. עד כמה היתה
ול הלגיון העשרים ושנים
ארץ והושמד כליל – מסא
הרומאי.

דיו קאסיוס ; אוסבוס

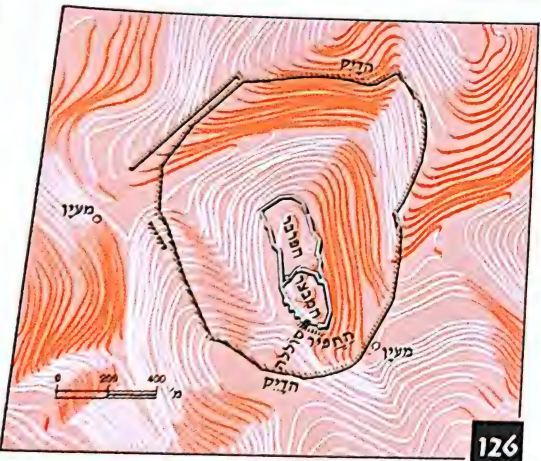
יוליוס סורוס נרע מלהאבק עם
האויב במלחמה פנים בפנים לאחר
שראה את המומס הרב
דיו קסיוס, ספר סט

125

מצור בית-תר שנת 135

"מעשה בששים בני אדם שירדו
לכרום ביתור ולא עלה מהם אחד"
תוספתא יבמות פ"ד

126

בשנה הרביעית למרד (באביב שנת 135) נדחק בר כוכבא וצבאו
למבצר בית-תר, שמדרום-מערב לירושלים. שם צר עליו קורוס עם
לגיונותיו (הדרגוס יצא את הארץ עם חידוש השלטון הרומאי בירוש
לים). המבצר השוכן על גבעה מעל לנחל עמוק היה מוגן בפחיר מצד
דרום והיה לו פרבר לצד צפון. העמדה היתה חזקה אך חסרה מקו
רות מים. הרומאים הקיפו את בית-תר בדיוק שהיה כפול פה ושם;
ולבסוף שפכו סוללות לחפיר ופרצו את חומת בית-תר במגדליהם. הדבר
אירע בשלהי הקיץ (בט' באב שנת 135 לפי המסורת היהודית) "ונלכדה
בית-תר" והרג רב נעשה בה.

מקורות תלמודיים ; אוסבוס

ד"ר חפירות מערות מדבר יהודה

כשהתברר לאנשי בריכוכבא בעין גדי כי יד הרומאים על העליזה ניסו להימלט למערות אשר נמצאו בנקיקי הסלע שבנחלים השונים היורדים ממדבר יהודה לים המלח. לא אחד היה גורל הפליטים. ב"מערת הברכה" שהוכנה ממערב לעין גדי תוך דאגה להספקת המים ניצלו כנראה השוכנים שם. בנחל חבר היו שתי מערות ששימשו מקלט, אחת בנחתו הצפונית והשנייה בצדה הדרומית. משלא יכלו הרומאים להסתער על המערות במישרים הציבו שני מחנות מעל פתחיהן וחיכו עד שיעשו הרעב והצמא את שלהם. לא ידוע לנו מה עלה בגורל הנמל-טים ל"מערות האגרות" (שם ישבה בבטא ממשפחת יהונתן בן בעין, אחד ממפקדי עין גדי, ואולי הוא בעצמו). ברור כי כמה מהם מתו שם, והאחרים נעלמו עם כספם ועם תכשיטיהם אחרי שהטימו מרבית רכושם. אפשר שנכנעו ואפשר שהצליחו להימלט מתחת לעיני הרומאים. גורלם של אנשי "מערות האגרות" ברור לחלוטין: ארבעים איש ואשה סירבו להיכנע עד הסוף, וכשהתברר להם שאפסו כל התקות שרפו את כל רכושם ומתו בתוך המערה עצמה.

השמד, סדורי הדרגנוס

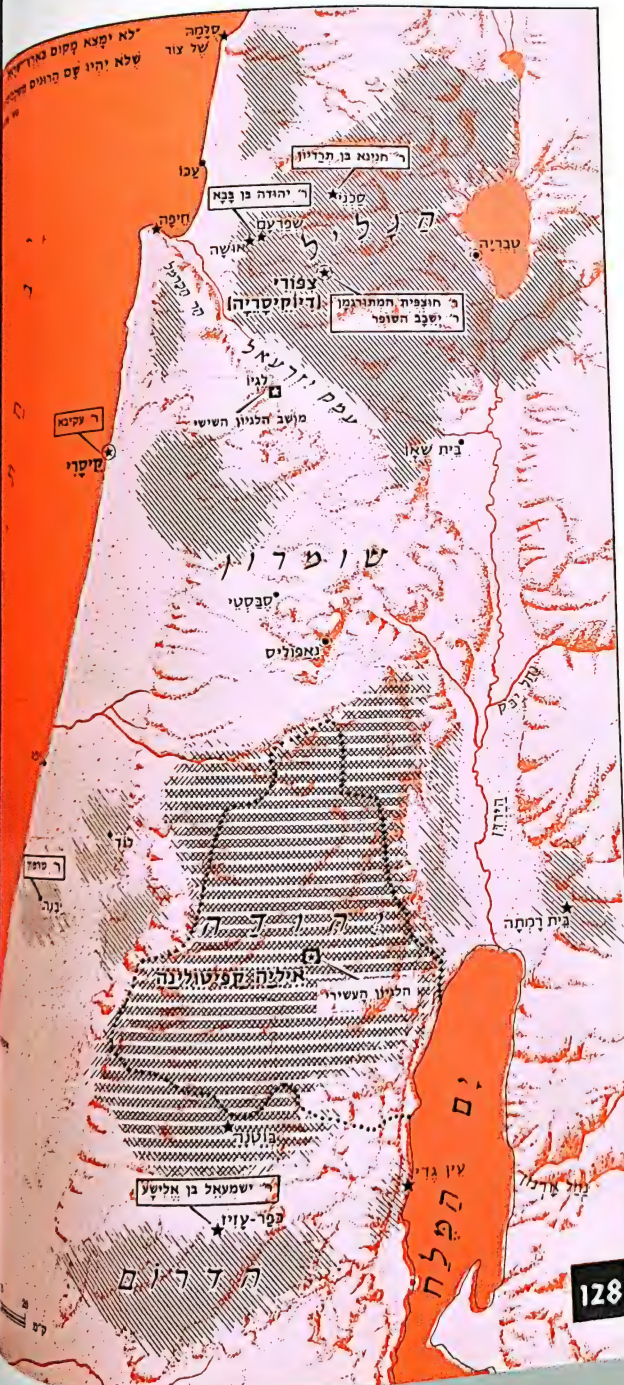
שנת 135

עם זכיית המרד החלה תקופה של רדיפות המכונה במקורותינו "השמד". התוכנית של השלטון הרומאי היתה להשמיד כליל את היישוב היהודי ולטשטש את זהותם הלאומית של היהודים בשאר חלקי הארץ. הדרגנוס צוה לנרש את שארית היהודים שנותרו ביהודה. ואכן התרוקנה יהודה במידה רבה מיושביה. כבר בעת הקרבות נמלטו יהודים רבים מהארץ, עד שנמלי הים התיכון נתמלאו פליטים. אלה שנשבו בידי הצבא הרומאי נמכרו בשני שוקי עבדים גדולים, האחד בבוסטנה (מצפון לחברון) והשני בעזה. מספר השבויים היה כה רב עד שמחיר העבדים ירד בכל שוקי האימפריה. הדרגנוס דאג גם לחידושה של אילנה קפיטוליקה (ירושלים) והושיב בה ובסביבתה זרים, בעיקר ערבים וסורים. הכניסה לכל תחום העיר נאסרה על כל הנימולים, ובכלל זה נוצרים ממוצא יהודי.

ביהודה נותרו רק יישובים כפריים ברוצות ה"דרום", מעין גדי עד לג'ר, בשפלת יבנה ולוד ובבקעת הירדן מעין גדי עד בית קמה. מאז היה הגליל למעוז העיקרי של יהדות ארץ-ישראל. אולם גם שם ניתנה דמות נוכרית למעצות הערים של קברנה וציפורי ושמה של ציפורי הוסב ל"דיוקסירה". הדרגנוס אף שאף להשמיד כל זכר לעם המנוצח וציווה לשנות את שם הארץ ל"סוריה פלשתינה".

המנהיגים שתמכו בברכוכבא הוצאו להורג. ביניהם היו "עשרת הרוגי המלכות", ובראשם ר' עקיבא שמת מות קדושים בקיסריה. ר' ישבב הסוחר ור' חוצפית המתורגמן נמלטו כנראה לציפורי, אולם יד השלטון השיגה אותם גם שם וכן את ר' חנינא בן תרדיון בסכני. כדי לטשטש את דמותם העצמית של יהודי ארץ-ישראל נאסר עליהם לקיים מצוות רבות, כגון ברית מילה, ולהתכנס בבתי כנסת, וכן נאסרה הסמיכה, היינו העברת סמכויות הוראה ודין מדור חכמים אחד לשני. השלטונות איימו בחורבן על כל יישוב שבתחומו יעזו לסמוך. אולם ר' יהודה בן בבא מסר את נפשו וסמך חמישה מתלמידיו ר' עקיבא בן שפרעם לאושא, ובזה הבטיח את המשך החוקיות המסורתית. רבים מדור חכמים זה הסתתרו, כפי שעשה זאת ר' שמעון בן יוחאי. אחרים, כמו ר' מאיר ור' יוסי, יצאו את הארץ לשעה. אולם קיום היהדות בפזורי ישראל, שבה לא נעו לרעה ושחלק ממנה היה מחוץ לתחומי האימפריה, שם את נזירות הדרגנוס לא.

ר' עקיבא
אחד מ"עשרת הרוגי מלכות"
תחום שנשארו יהודי לאחר המרד
תחום שנתרמן מיהודים
תחום האסור בכניסה ליהודים

אחרוני הלוחמים
במערות מדבר יהודה
שנת 135

שנת 135
כשייח
בתלמודים
של מושבה - הכ
דוד לקום. העיר
על שם
אילנה, (יו)
שית האלים (יו)
של רומא.
העיר אילנה
החובות מצטלב
מעשים. ליד ה
זו יצאו שני רח
הוליד לפורום
הליון ששכן ב
בתי מרחץ ציבו
לרחוב צדדי זה
בנחת הר הב
רכוב על סוס.
אליה העולים
עניו זה במבנה

שנת 135
כשייח
בתלמודים
של מושבה - הכ
דוד לקום. העיר
על שם
אילנה, (יו)
שית האלים (יו)
של רומא.
העיר אילנה
החובות מצטלב
מעשים. ליד ה
זו יצאו שני רח
הוליד לפורום
הליון ששכן ב
בתי מרחץ ציבו
לרחוב צדדי זה
בנחת הר הב
רכוב על סוס.
אליה העולים
עניו זה במבנה

שנת 135
כשייח
בתלמודים
של מושבה - הכ
דוד לקום. העיר
על שם
אילנה, (יו)
שית האלים (יו)
של רומא.
העיר אילנה
החובות מצטלב
מעשים. ליד ה
זו יצאו שני רח
הוליד לפורום
הליון ששכן ב
בתי מרחץ ציבו
לרחוב צדדי זה
בנחת הר הב
רכוב על סוס.
אליה העולים
עניו זה במבנה

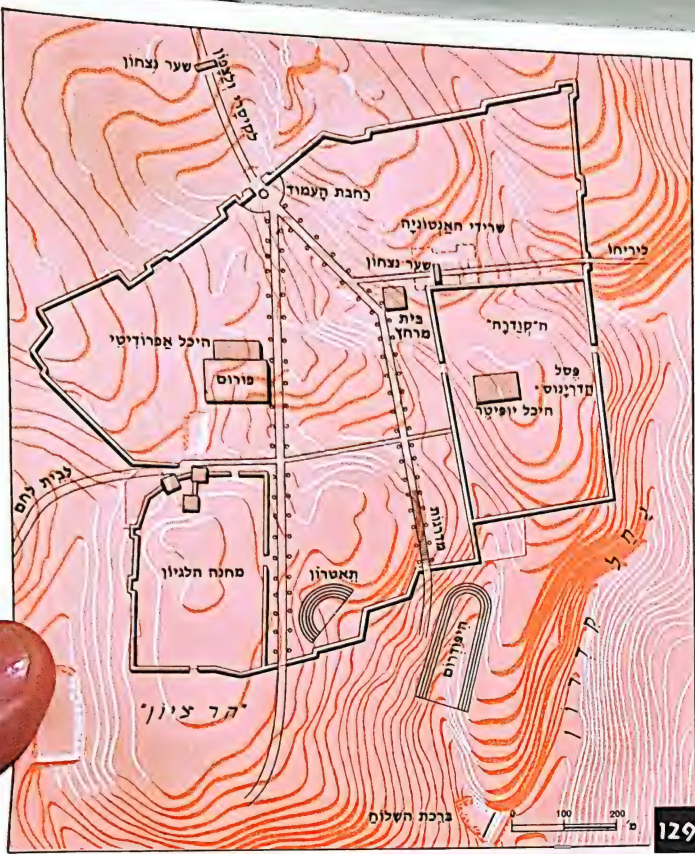
אילנה קפיטולינה

135 עד 324

בירושלים חקים הדרגות עיר חדשה
במקום זו שנקראה אילנה קפיטולינה.
דיו קסיוס, סט

כש"חש" טיגיוס רומוס הנציב "את העיר", כפי המסופר בתלמודים, הוא ביצע למעשה טקס רומאי קסוטרי של סימון תחומה של מושבה - המייסד או נציגו היו חורשים לאורך קו החומות העתי-יות לקום. העיר שנוסדה בפקודת הדרגות בחורבות ירושלים נקראה אילנה, על שם משפחת הקיסר (האיליים), וקפיטולינה - על שם שלי-טת האלים (יופיטר, יונו, מינרבה) שלה עבדו בקפיטוליום, מצודתה של רומא.

העיר אילנה תוכננה לפי מתכונת מחנה צבאי בצורת ריבוע עם שני רחובות מצטלבים במרכזו, אלא שבמקרה זה סטו מן השגרה מטעמים משניים. ליד השער בצפון הוקמה רחבה ועמוד ניצב במרכזה. מרחבה זו יצאו שני רחובות ראשיים וסניפים משניים לאורכם. הרחוב האחד הלך למזרח (שוק) שלידו עמד היכל אפרודיטי, ומשך לאורך מחנה מרחב צדדי זה הוקם שער ניצחון המסמך את מקומה של אנטוניה. מצד הדרומי (ה"קדמה") עמד היכל יופיטר ולפניו פסל הדרגות ורכב על סוס. שער ניצחון שני עמד בפתח העיר מצד צפון, ובו נכנסו אליה העולים מארצות הים, מקיסרי או מנפז. עד היום ניכרת תוכנית זו במבנה העיר העתיקה של ירושלים.

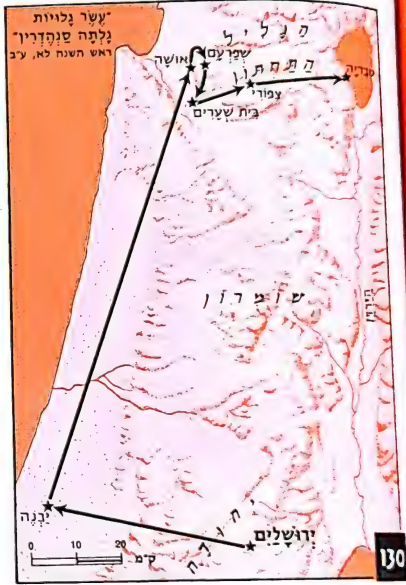
מטבעות אילנה קפיטולינה כרוניקון פסקלה

נרדני הסנהדרין

אחרי שנת 70

כשנלטה הסנהדרין מירושלים היה מושבה הראשון ביבנה (ראה מפה 116). אחרי השמד של הדרגות נתחדשו מושביה בעיירה הגלילית אושא (ראה מפה 138), ולפי סברה אחת המבוססת על נוסח הבבלי (ראש השנה לא, ע"ב) חזרה זמנית ליבנה, אולם נאלצה לחזור לגליל. מאושא עברה בירת האומה לשפרעם ומשם עברה בימי נשיאות רבי יהודה הנשיא לבית שער, ובאחרית ימיו העתיק רבי יהודה הנשיא את מושבו לציפורי. מציפורי ירדה הסנהדרין בימי רבי יהודה נשיאה נכדו של רבי יהודה הנשיא לטבריה, ושם ישבה קבע עד שבטלה הנשיאות. אך גם לאחר מכן נמשך קיומה בטבריה בשמות אחרים ("ראשי הפרק"), עד שהוחזר המרכז לירושלים אחרי הכיבוש הערבי.

ראש השנה לא, ע"ב; בראשית רבה פ"א

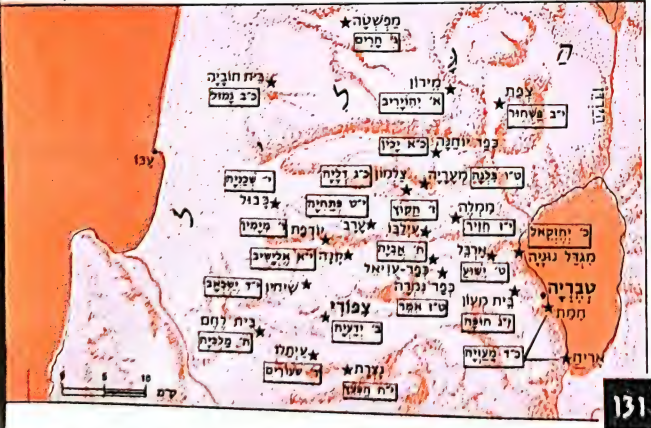

כ"ד משמרות הפהנים

אחרי שנת 135

אחרי מרד בר כוכבא התיישבו כ"ד משמרות הפהנים (דברי הימים כה, 7-18), אשר המשיכו לשמור על ליפודם החברתי, בערים ובכפרים שונים בגליל. רשימת מקומות מושבם רמזה בתלמוד הירושלמי. היא נחרתה בכתובות בבתי כנסת ונשתמרה בשלמותה בפיוטים. העם רצה כנראה לשנן את סדר המשמרות - ששימש גם כעין לוח השנה - לשעת החזרת העבודה בבית המקדש שציפו לחידושה בכל עת. עד ימי מסע הצלב הראשון נהגו להזכיר בבתי הכנסת פארץ ישראל בכל שבת את המשמרת של השבוע, עם דברי פיוט על המשמרת ותפילה לחזרת המשמרת לעבודתה.

כתובות: מינטי חקליר ופיוטים אחרים

מפת הישוב אֲחֵרִי 140

הַדְרִינִיּוֹס מֵת שְׁלוֹשׁ שָׁנִים אַחֲרֵי נְפִילַת בֵּית־תֵּר, יְרוּשָׁה, אֲחֵרִי
פִּיּוֹס, הָיָה אִישׁ מִתּוֹן וְשׁוֹמֵר מִקְסוּרַת הַרְוֵמָאִית. לֹא יָצָא אֶת אֲחֵרִי
כָּל יָמָיו מִמְשַׁלְתּוֹ. בְּרֹאשִׁית יָמָיו מְמַלְכָּתוֹ עֲדִין הָיְתָה הָאֲרֶץ
אֲחֵרִי לֹאט לֹאט בָּאוּ הַשְׁלִטוֹנוֹת לִידֵי הַכְּרָה שֶׁאֵין בִּידָם לַחֲשׁוֹת
הַיְּהוּדִים, וְלִכְּנֹס מוֹטָב לְהַשְׁלִים עִמָּם. הַקִּיסָר הִרְשָׁה לְשֹׂאֲרֵי
לְהִתְאַסֵּף בְּאַנְשָׁא וְלַחֲדָשׁ אֶת הַנְּשִׂאוֹת וְאֶת הַסִּנְהֶדְרִין. תְּהִלָּתוֹ
שׁוֹב לְהִיּוֹת "דֵּת מוֹתֶרֶת", וּבִכְלָל זֶה הִרְשָׁה לְקַהֲלָה לְהִיּוֹת
מִשְׁפָּטִית וְלִהְיוֹת בְּרִכּוּשׁ. אֲפִילוֹ חוֹדְשָׁה הַזִּכּוֹת לְקִיּוֹם בְּתֵי דִין
בְּעִנְיֵי מִמּוֹן (בְּמִסּוּוֹה בּוֹרְרוֹת), וּכְשֶׁנֶּחֱלַשׁ הַשְׁלִטוֹן הַרְוֵמָאִי
הַמְּשַׁפֵּט הַפְּלִילִי, גַּם הַמוֹעֲצוֹת הָעִירוֹנוֹת בְּטִבְרִיָּה וּבְצִיפּוֹר
הַיְּהוּדִים. אֲמִנָם הִרְשָׁה לְשִׁבְת׃ בִּירוּשָׁלַם לֹא נִיתְּנָה לָהֶם, אֲלֵם
טוֹנוֹת הָעֲלִימוֹ עֵין מְעִלּוֹת שֶׁל עוֹלֵי רֹגֶל שֶׁלֹּא הִשְׁתַּחֲוּ שָׁם
הַיְּהוּדִים בְּדָרוֹם, בְּשִׁפְלָה וּבִבְקָעַת הַיַּרְדֵּן הַמְּשִׁיכֵי
אֲחֵרִי הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי קְעָרִים גְּבֻלָּה הַגְּלִיל נִשְׁאָר
כְּשֶׁהִיּוֹשֵׁב מִבּוֹסָס עַל מַעֲמָד "בְּעִלִּי־בֵתִים", אִיכָרִים
כְּרִים זֵיתִי, אִיכָרִים עֲבָדוּ אֶת אֲדָמוֹתֵיהֶם לְבָדָם, לֹא
עֲבָדִים. הָאֲחֵרִי הַגְּדוֹלוֹת שֶׁהָיוּ בִידֵי מִשְׁפַּחַת
כְּגוֹן ר' טַרְפוֹן, הָיוּ מִחוּץ לְשִׁטַּח הַגְּלִיל: בְּעִמְקֵי
מִצְד הַכִּלְכָּלָה הִשְׁתַּכֵּר מִצְד הַיְּהוּדִי בְּמִשְׁךְ
אֲמִנָם בְּרֹאשׁוֹנָה הָיָה הַנֶּזֶק רָב, בִּיחּוּד בְּכֶרֶם
שֶׁהוֹחֲרָמוּ עֲבָדוּ לִידֵי "מְצִיקִים" נֹכְרִים. הַמְּשַׁכֵּר
הַיְּהוּדִי אַחֲרֵי ה"שְׂמִיד" הַדְרִינִי חָיֵב כִּמָּה וְכִמָּה
מִצְד הַקְּשִׁיּוֹת הַיְּהוּדִיּוֹת, כְּגוֹן אִיסוּר
הַמְּצָרִים הַחִינוּיִים, וְאִיסוּר גִּידוֹל בַּהֵמָה וְכָהֵן
בְּשִׁטַּח מִיּוֹעַר אוֹ מַעֲבָד. אֲלֵם כִּלְכָּלָה בְּרִיאָה
הַיְּהוּדִים בְּגִלְגִּיל הַתְּגַבְרָה עַל הַקְּשִׁיִּים, וְלֹאט
הַיְּהוּדִים לְחוּצָה לָאֲרֶץ חֲזָרוּ מִקְצַת הַשְּׁבָאִים
לְנַחֲלָתָם, וְהַיּוֹשְׁבִים בָּאֲרֶץ לֹא חֲשָׁבוּ עַל
זֶה הָיָה קֶל יוֹתֵר לְהִנְהֹגַת הָאֲמִנָה לְהִגְיעַ לִידֵי
מֵאוֹת, תוֹךְ הַבְּטָחָה לְשִׁמּוֹר עַל הַשְּׁלֹמֹם בָּאֲרֶץ.

יָשׁוּב וְבוֹ יְהוּדִים
גְּבול פְּרוֹבִינְסִיָּה סוּרִיָּה מְלִשְׁתִּינָה
גְּבול שְׁלִטוֹן עִיר
שִׁטַּח בְּלֹא אֲרֹגוֹן עִירוֹנִי

פְּזוּרֵי יִשְׂרָאֵל בִּיָּמֵי אֲנְטוֹנוֹנוֹס פִּיּוֹס שָׁנָה 138 עַד 161

הַשְּׁלֹמֹם בְּפִיּוֹס הָאִימְפֶּרִיּוֹם לֹא הוֹפְרַע בִּיָּמֵי הַשְּׁלִטָּה ה"אֲנְטוֹנוֹנוֹסִית".
הַכּוֹנֵה לְשׁוֹרֵת הַקִּיסָרִים שֶׁהִגִּיעוּ לְכִיסָא הַמְּלֹכָה בְּדֶרֶךְ אִימּוֹץ, וְשִׁמְשֻׁלוֹ
מִיָּמֵי נֶרְוָה (96) וְעַד לְמוֹתוֹ שֶׁל מַרְקוֹס אֲוֶרְלִיּוֹס (180). תְּקוּפַת שְׁלִטוֹנָם
הָיְתָה מְלֹאָה פְּרִיחָה כְּלִכְלִית, עַל־אֵף סִימָנִים מְדַאִיגִים מִבְּשִׁרִים רַעוֹת
לְעֵתִיד.

הַתְּחִבּוּק

הַכִּיבוֹשׁ
אֶת תּוֹשְׁבֵי
בְּמִסְגֶּרֶת הַכֶּסֶף
שׁוֹנָה בְּתוֹלְדוֹת
הַרְוֵמָאִים עַל
24-28) וְכֵן
לְמַחְצָה, אֲדָם
קוֹת לָהֶם. בְּ
עַל הַיָּדָע שֶׁהָיָה
הָאֲוֶרְלוֹת הַקֶּסֶף

הַתְּחִבּוּק
הַכִּיבוֹשׁ
אֶת תּוֹשְׁבֵי
בְּמִסְגֶּרֶת הַכֶּסֶף
שׁוֹנָה בְּתוֹלְדוֹת
הַרְוֵמָאִים עַל
24-28) וְכֵן
לְמַחְצָה, אֲדָם
קוֹת לָהֶם. בְּ
עַל הַיָּדָע שֶׁהָיָה
הָאֲוֶרְלוֹת הַקֶּסֶף

היה של הפרובינקיות) או המרכזים הצבאיים הגדולים שקמו בגבולות האימפריה. רוב רובם של פוזרי ישראל עדיין היו מרכזים במזרח האימפריה. פרחו בעיקר העדות באסיה הקטנה, כפי שאפשר להיווכח מהמפות. בני הכנסת המפוארים, כגון זה של ספרד, לעומת זאת ניכרת בהם מסוימת בסוריה, אולי מחמת התגובה החריפה בקרב הלא-יהודים במזרח כלפי המרדנות בימי טרְגִינוס ומלחמת ברִיכוּבא. גם הנה ניכרת ירידה במצב הקהילות היהודיות, אולם הסיבה לכך היתה ייתכן החלה אז להתרחק מתושביה. המרדנות בימי טרְגִינוס נרמזת במחלת של הגולה המצרית הגדולה לשעבר וכן הושמדו קהילות בקירגי ובקפריסין, ורק באלקסנדריה נשארה עדה יהודית

מכל מקום היתה הגולה היהודית אחת הסיבות שחיפשה הממשלה ימית דרך להשלים עם היהודים בארץ-ישראל. על אחת כמה וכמה בעת מהשם היהודי ישב בכלל מחוץ לתחומי האימפריה, בבבל וב"ה. חלקי הממלכה הפרתית, במקומות שני השלטון הרומאי לא יכלו לטפל בהם. יתר-על-כן, הקהילות היהודיות ברחבי האימפריה נטלו משמעות את מרות הכשרת הלאומית שקמה מחדש בארץ-ישראל. במסגרת זו הוכרזו כל היהודים מימי אספסינוס לטובת הממלכה היהודית (במקום מחצית השקל לבית המקדש) המשיכו להיות מוצגים לשלם מס לשניאים, לקבל את שליחיהם בכבוד רב בבית המקדש. השמכות להוראה ולדין שניתנה מטעם הנשיא היה מוכרת בכל רחבי הגולה, ושליחי הנשיא היו נשאים להדיח את הנהגות בשעת הצורך. הזכות הבלעדית לקדש את החודש ולעבר את העדות בשעת הצורך. הזכות הבלעדית לקדש את החודש ולעבר את העדות בשעת הצורך. הזכות הבלעדית לקדש את החודש ולעבר את העדות בשעת הצורך. הזכות הבלעדית לקדש את החודש ולעבר את העדות בשעת הצורך.

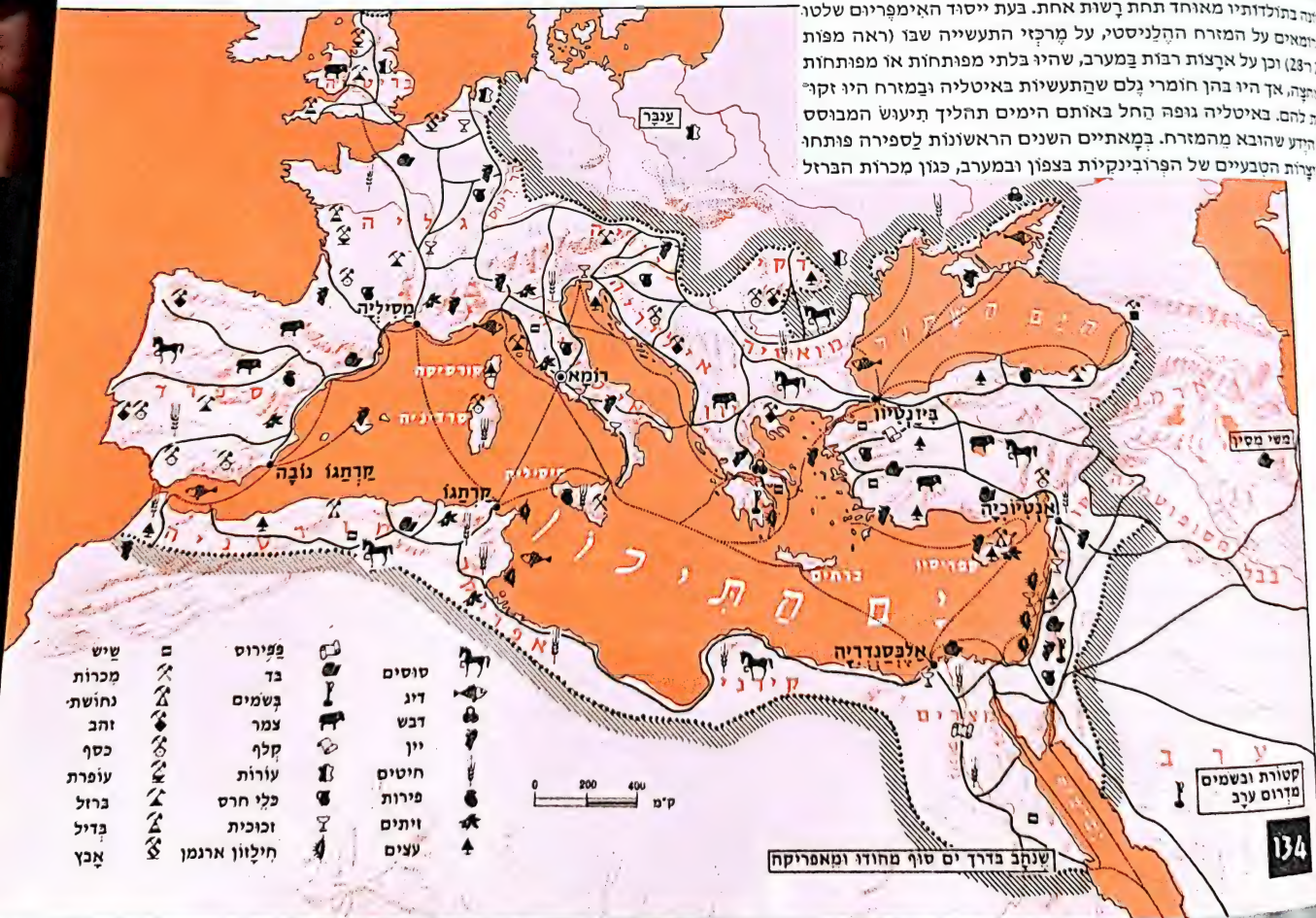
התחבורה והפלכלה באימפריה הרומאית

הכיבוש הרומאי של ארץ ישראל וכל רחבי ארצות הים התיכון שילב את תושבי הארץ היהודים, ועל אחת כמה וכמה את יהודי הגולה, במסגרת הכלכלית של האגן הים-תיכוני. מרחב זה היה אז בפעם הראשונה בתולדותיו מאוחד תחת כרשות אחת. בעת ייסוד האימפריה שלטו הרומאים על המרחב ההלניסטי, על מרכזי התעשייה שבו (ראה מפות 23-24) וכן על ארצות רבות במערב, שהיו בלתי מפותחות או מפותחות חלקית. אך היו בהן חומרי גלם שהתעשיות באיטליה ובמזרח היו זקוקות להם. באיטליה גופה החל באותם הימים תהליך תיעוש המבוסס על הדעי שהובא מהמזרח. במאתיים השנים הראשונות לספירה פותחו תחנות הטבעיים של הפרובינקיות בצפון ובמערב, כגון מכרות הברזל

בארץ האלפים, במרחבי גליה ובייחוד במערבה ובדרומה של ספרד קעשרה מכל אלה במיני מתכות. אחרי כיבוש בריטניה בידי קלודיוס נוסף גם הברזל והבדיל המופקים באי הרהוק הזה.

במזרח לא עברה ההתפתחות הכלכלית לפסים חדשים, אולם הפסקת המלחמות שיחררה שם את המסחר ואת התעשייה ממטרדים רבים, ורק בתחום החקלאי חיוק השלטון הרומאי את היסוד השמרני. בימי אוגוסטוס החלו לצל כמה מהתגליות החדשות שנעשו בשלהי התקופה ההלניסטית, כגון עשיית כלי הזכוכית בנשיפה. בתעשייה זו רב היה חלקם של יהודי פניקיה וארץ-ישראל. בו בזמן החלו הספינים באלקסנדריה להשתמש בקו המוסונים, אשר נתגלה עוד בסוף התקופה ההלניסטית, בנסיעותיהם להודו. בקו ספנות זה הגיעו כלי כסף וכלי חרס וכן מטבעות רומאיות להודו, ובשמים, תבלינים, אריגים, משי וקפצי מותרות אחרים – מהודו לאיטליה ולקליסטה (סנאף). איטליה ירעצמה, שבה התרכז הכוח והשלטון, פרחו במאה הראשונה כשהפך רובינקיות מספקות לתעשיית את חומרי הגלם. כן הובאו לאיטליה חומרים, שמן ויין ממצרים, מאפריקה ומאסיה הקטנה. אלה היו דרושים לפרנסת אוכלוסייה של העיר רומא. מהמזרח באה עוד תוצרת המותרות המבוקשת בבתי מעמד הסנטורים והאבירים.

אולם בתקופה האנטונינית (96-180) חל שינוי במבנה הכלכלי במערב האימפריה: בעלי התעשיות נטשו את איטליה ויסדו מרכזים חדשים בפרובינקיות המערביות. כך למשל נפסקה יצירת הכלים המכרי נים טרה סייגילטה בארטיסום שבאיטליה, והחלה לשגשג תעשיית אותם הכלים בגליה ובגרמניה. וזאת היא רק דוגמא אחת מני רבות. רשת הכבישים ברחבי האימפריה עזרה אף היא לפיזור התעשייה. ירידתה הנחשית של איטליה החישה את תהליך יצירת החלל הריק הכלכלי והמדיני במרכז האימפריה. דבר זה סיכן את שלומה של רומא ונגרם לבסוף למשבר הגדול אשר פקד את האימפריה במאה השלישית.

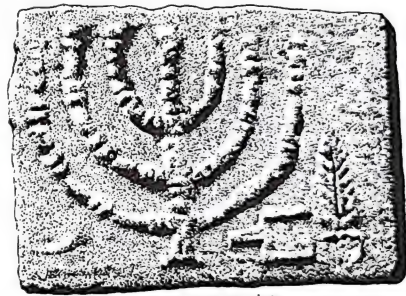

בית-תר. יורשו, אנטונינוס
אית. לא יצא את איטליה
דין היתה הארץ נרעשת
שאין בידם להשמיד את
הרשה לשאית הנחשית
השנהדרין. הנהדות החכמים
לקהילה להיות אישיות
ת לקיים בתי דין יהודיים
שלטון הרומאי חודש גם
בגיה ובציפורי חודש גם
ניתנה להם, אולם השל
לא השתהו שם זמן רב
שיכו להתקיים, אלא ש
אר יהודי כמעט בשלמותו
ברים זעירים בעלי ש
יהם לבדם, ללא עובדת
נשיאים נעשרים שונים,
הרעאל, בשפלה או בגל
ה הדור שאחר ה"שפד".
הזיתים, נאדמות רבות
שבר הכלכלי שפקד את
ה הוראות לשעת מירוס
חיסים, שמן ויין שהיו
ה היינו עיזים ובבשים,
ה מיסודה כמו זו של
אט בוסלו האיסורים.
השבוים הצליחו לחזור
הארץ הקדושה. במצב
שרה עם הרשויות הרד

עשירית בחנו
נחש לשפד
לחיים מ. ס. ר.
במערב האימ
אה ב' לספירה.
חיזוניים, כגון
אחרי מלחמת
ור (בעיקר ערי

הילה יהודית
גול האמפריה הרומאית
134

גְּבוּלוֹת הָאָרֶץ לְפִי הַהֶלְכָּה

תבליט עם מנורה שנמצא בנזה

ספרי דברים פס' נא ; תוספתא שביעית פ"ד, י ; ירושלמי שביעית פ"ו, לנ, ע"ג

הַעֲרִים

עד לבקעת עיון שבין הלבנון לקרמון. הוא חוזר דרומה ל"כרָאָדָּה סנדראָה", היינו כפרו של בן (ליסנדרוס, שליט בני יטור. אפשר שהכוונה לאנטיוכיה שבכּוּן הגבול עובר את סביבת קיסריון (הנקראת כאן בשמה החדש). משם יָן להמשיכו מעבר לגולן היהודי עד לכספון (כספין) שבתחום סוסייתה) ולאורך גבול הַצֵּן והטַכְוֹן (נְרוּאִי־סַקָּאֶתְתִּימִין עד לסְכוּתָא— היא סַקָּה, גבול החוורן). מנקודה זו נמשך הגבול דרומה לאורך "הדרך הגדולה ההולכת במדבר" הָזֶהה נקראה "הכביש החדש" של סַרְיִנְס (ראה מפה 118). הקו עובר לי צד (בַּצֵּרָה) רֶבֶת בני עֲמוֹן (פִּילִדְלִפְיָה), חֲשִׁבוֹן, נַחֲל אֶדֶן, תַּפְלִית (אֲסִיִּי לה), עד לַנְיָה שבקֶרֶבֶת פֶּטְרָה וּרְקָם (שיזוהו אותה עם פֶּטְרָה). מִפְּטָרָה נמשך הגבול לאורך ה"חֲגֵר" (ה"לִּמְסָה") עד לַרְפִּיִּים וחוזר לאַשְׁקֹלֹן. אף על פי שֶׁתִּיאָוֹר גבול זה רבים שמוֹת הַיִּשׁוּבִים (בעיקר בִּקְטֵי הצפוני, בין הים לקִיסְרִיוֹן) שאי אפשר לַהֲזוֹתם שוודות או אִפְּלֹי בַּהֲשֵׁעֶרָה סְבִירָה, ברור כי קו זה הקיף את כל היישוב העברי שהיה קיים ממש לאחר חורבן הבית וְלַפְנֵי ההַקְלוֹת השונות שנתגזרו וְבִי יהודה הנשיא (סוף מאה ב')—תחילת מאה ג') שֶׁפֶטֶר תַּחֲוּמִים רבים מן המצלות התליוֹת בארץ. כך הִתִּיר רבי יהודה הנשיא ערים רבות כגון סוּסִיתָא, בֵּית שָׁאֹן, קִיסְרִיוֹן, כֶּפֶר צֻמָּח וּבֵית גּוֹבֶרְיִן. בזה נִהְפָּךְ יִצְחָק עולי בבלי" למושג מופשט בלבד.

במקורות התלמודיים מבדילים בין שלושה מיני גבולות של ארץ-ישראל: "גבול האבות" מנהר מצריים עד נהר פְּרָת; "גבול עולי מצרים", היינו גבול כיבושי יהושע, ו"תחומי ארץ-ישראל כל שהחזיקו עולי בבל". להבדיל משני הסוגים הראשונים שהיו בעיקר בעלי משמעות היסטורית היה הסוג השלישי בעל ערך הלכתי ומעשי. הוא הפריד בדרך כלל בין יישובי היהודים שנחשבו חלק מארץ-ישראל וקלים עליהם כל המצוות התלויות בארץ, כגון תרומות ומעשרות ושביעית, ובין השטחים שהיו מבחינת ההלכה "אֶרֶץ העמים".

רשימת התחום "עד מקום שקחזיקו עולי בבל" נמסרה בשלושה יסודים: בספרי (אקב, פיס' נא), בתוספתא שביעית (ד, יא) ובירושלמי שביעית (פ"ד-לו ע"ג). הנוסחאות משובשות בנוגע לשמות רבים ולקדר המקומות עצמם. על ידי תיקונים שונים ושינויי סדר מגיעים לקו המתון-אר במפה. בחוף מוצאים מתחום ארץ-ישראל הערים שנחשבו לנוכח-ריות: אשקלון (מה"כרץ"ה), היינו הסתעפות כביש אשקלון מכביש החוף, מקום הזהה ל"גני אשקלון" שבחס הרישימה מסתיימת, קיקרי (הכרת עדין בממה הישן "מגדל אקסנטון", ששובש כאן ל"מגדל שרשון"), דור וכו'. מעכו נמשך הגבול לאורך הכביש חפונה צפונה כשממאלו, ממערב, ארץ הגויים ומזרחה ארץ-ישראל. הקו עובר ליד כמה יישובים שבתחומן של הערים עכו וצור, פונה צפונה ומזרחה ונמשך

שנת 63 עד 330 לספ'

[illegible]

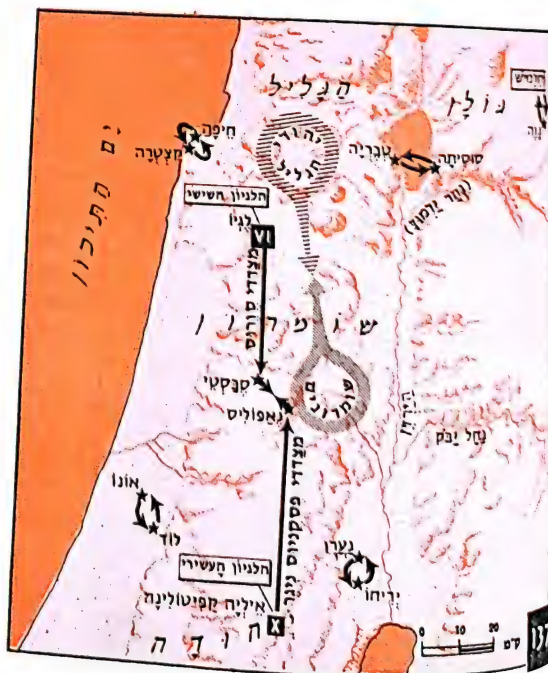
כתובות ומטבעות ערים

ה של ערים צרות.
ליגודים בין הערים היו לפעמים תוצאות מרחיקות לכת. כך פנ
שנת 194 מאבק בין היהודים בגליל ובין השומרונים שמרכזם היה
גאפוליס. היהודים תמכו בפסקימיוס קורוס במאבקו על כיסא
הקיסרות, ואילו הצטרף גם הלגיון השישי. בו בזמן תמכו השומרונים
בפסקימיוס קורוס. בפרט, כשקיסרם היה קורוס ניצח.
העניק חסדים למצודדיו ועשה שקטים ביריביו וכעריהם.

איכא רבא ס"א, יו

הַעֲרִים הַצָּרוֹת זֶה לָזֶה

וְזֶה דְּרוֹמָה ל"בֶּרֶקֶא דְּבִי
 נְיִי יִטּוֹר. אִפְשֵׁר שֶׁהַכּוֹחַ
 יִזְוֶה (הַנִּקְרָא כֵּן בְּשֵׁם
 יוֹדֵי עַד לְכַסְפוֹן (כַּסְפִּין
 (רֹאִי־סָקָא־קֶנֶת נִמְרִין
 וְנִקְוָה זֶה נִמְשָׁךְ הַבּוֹל
 וְכִי" הִזָּה כְּנֵאנָה עִם
 (1). הָקו עוֹבֵר לִיד כָּרִי
 בַּחֲלֵץ זָרָה, תְּפִלִּית (אֲסִי
 יָתָה עִם פְּטָרָה). מִפְּטָרָה
 פִּיחַ וְחוֹזֵר לְאַשְׁקֻלוֹ.
 הַיִּשּׁוּבִים (בַּעֲיָקוֹר כָּסֵעַ
 תִּם בּוֹדָאוֹת אוֹ אִפִּילוֹ
 לַ הַיִּשּׁוּב הָעֵבְרִי שֶׁהִיא
 תִּשּׁוּנוֹת שֶׁהֵנִיג רַבִּי
 (") שֶׁפֶּטֶר תַּחֲמוּמִים רַבִּים
 יָדָה הַנְּשִׂא עֲרִים רַבּוֹת.
 גּוֹבֵרִין. בָּזֶה נִהְפֵּךְ "עֲבּוֹל

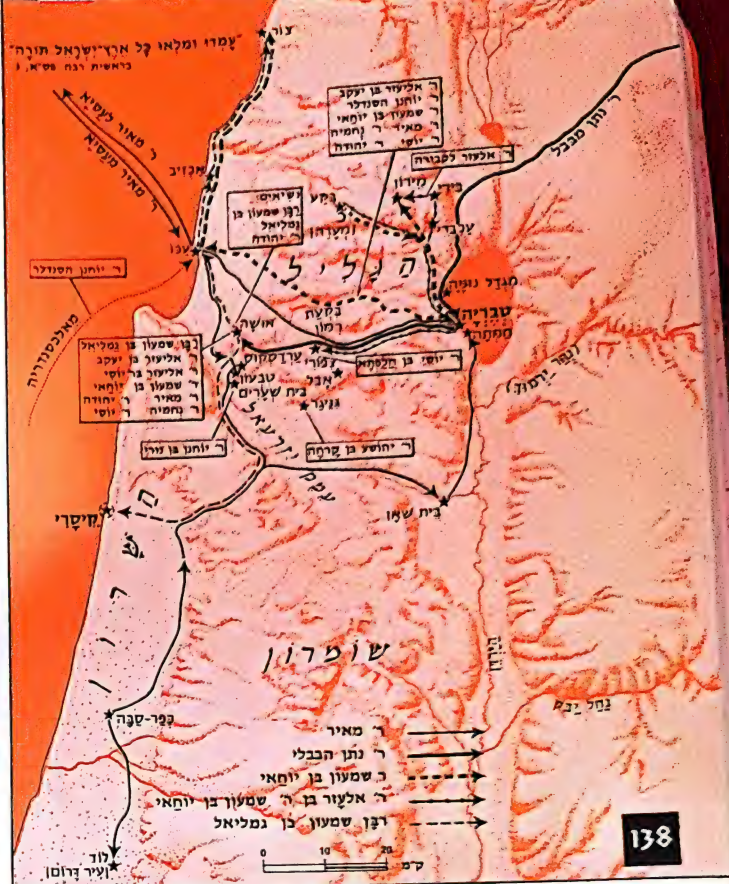
התנאים בדור שלישי ורביעי

שנת 115 עד 175

תפקיד הדורות האלה היה שיקום ההריסות אחרי השקד של חדרונס, הקמת קשות לאומית מחודשת וריפוי החומר של התורה שבצלפה לשם סיכומה במשנה, מפעלו הגדול של הדור הבא. בין מנהיגי העם בלבו "האחרונים" שבין תלמידי ר' עקיבא: ר' מאיר שחור מעסקא בסוף הרדיפות ור' שמעון בן יוחאי שהסתתר במערה ליד בקע (פסיעין) עם בנו ר' אלעזר וחי שם לפי האגדה י"ג שנה.

חכמים אלה וחסידיהם התאספו לראשונה בבקעת רמון ביחד עם כמה אישים שעלו מאלכסנדריה (ר' יוחנן הסנדלר). באסיפה זו שרתה אחוזה רבה: "מי שלא היתה לו טלית היה חברו מחדן חצי בגדו ונותן לו". כשנכחו לדעת כי חל שינוי ביחס השלטונות התאספו שנית באושא, ושם הוקמה הסנהדרין. לאחר זמן נתמנה בן שמעון בן זמליאל לנשיא, ר' מאיר ל"חכם" ור' נתן שעלה מבבל – לאב בית דין. מאושא יצאה הקריאה אל קני הגליל: "כל מי שהוא למד יבוא וילמד וכל מי שאינו למד יבוא וילמד". בן שמעון בן זמליאל לאט על הסנהדרין וגבר על המתנגדים לו, ור' מאיר בראשם. בגלל זה יצא ר' מאיר תחילה לערס קסוס וטבעון הקרובים לאושא. מסורות רבות קשורות לשיבתו בטבריה. ר' מאיר היה גם פעיל בבית שן ואף ירד ללוד. לבסוף נשלח לעסקא בחו"ל לעיבור שנה ושם מת. ר' שמעון בן יוחאי אף הוא נכחד מחצר הנשיא. הוא טיהר את טבריה, שהה תקופה ניכרת בצור ובצידון ולבסוף מת ונקבר במירון. בנו ר' אלעזר מת בצבכרי, ובקצרת אנשי ברי הצליחו להעבירו לקבורה ליד אביו.

בן שמעון בן זמליאל יצא ביחד עם רבי יוסי ור' יהודה בענייני הנשיאות לעפו, לקיזב ולקיסרי, בוודאי לשם מגע עם הנציב הרומאי. כמה מסורות מספרות על פעילותו הציבורית בצידון. לאחר מותו שימש בנשיאות בנו בכורו ר' יהודה. בימיו הגיעה הנשיאות לשיאה. יש סוברים כי חכמי ה"קהילה קדישא דבירושלם" הנזכרים במקורות של תקופה זו אמנם ישבו בירושלים בימי הסוורים, בשעה שלא הקפידו על איסור יישוב יהודים בירושלים.

ר' יהודה הנשיא

שנת 135 עד 220

לפי האגדה נולד ר' יהודה ("רבי") בשנת 135 ביום מותו של ר' עקיבא וחי כנראה עד שנת 220. בילדותו למד אצל ר' אלעזר בן שמעון אצל ר' שמעון בן יוחאי בתקוע, אצל ר' יהודה ברי אלעאי באושא ואצל שאר תלמידי ר' עקיבא. כשגדל קבע את מקום מושבו בבית שן שגרים ותמיד ראה בה את עירו ושם גם נקבר. אולם בשנות חייו האחרונות העביר את בית הנשיאות ואת הסנהדרין לצפורי ושם מת; לפי צוואתו נקבר בבית שערם.

ר' יהודה ריכז בידיו סמכויות רבות: הוא סיים וערך את המשנה ותיקן תקנות רבות, ביניהן היתרים, כגון הקייתר (ז"א פטור מחובת השמיטה) לכמה ערים שבהם רבו הנוכרים. הוא שלח שיירות לעיבור השנה בלוד ואת ר' חייא – לקדש את החודש בעין טב. רבי ביקר בעצמו בבני ברק, בלוד ובגיבנה ושלח נעדרת חכמים לערי הדרום הרחוקות. הוא היה ממנה מורים ודיינים בעיירות השדה (כגון בסימוניה, לשם נשלח ר' לוי בן יסיי) והיה פוסק בענייני הערים הגדולות, כגון בעניין ואסל בטבריה. האחוזה שהיו לו בגלל, בעמק יזרעאל, בסביבות לוד ובבקעת הירדן סיפקו סחורות שנשלחו באוניותיו לחו"ל, וזה איפשר לרבי להחזיק חצר מפוארת ובה כלי זהב ופזדות ומשרתים ומשרתות שהיו מקפידים על העברית שבפיהם.

יחסיו עם השלטונות היו טובים מאד. ידידו "אנטונינוס" (כנראה שברקלה בן סורוס שמלך בשנת 211–217) העניק לו אחוזות וגם נפגש עמו בקיסרי. רוב החכמים היו כפופים למרותו של רבי. רק ר' פנחס בן יאיר החסיד שגר בדרום עמד מן הצד וקירב לשתף עמו פעולה. זכר גדולתו של רבי נשמר בדורות הבאים: "מימות משה ועד רבי לא מצאנו תורה וגדולה במקום אחד".

כלאים מט, לב, עא - עב
תענית רפ"ג
דמאי רפ"ב

מקעות כבי
מקעות שליחי כבי
רכוש כבי
ביטול פשוטות
עיר שחיתר כבי
מקעות כבי
מקעות שליחי כבי
רכוש כבי
מקעות כבי
מקעות שליחי כבי
רכוש כבי

אמוראים
דור ראשון
225 עד 60

טבריה

"סנהדרין גלתה מצפורי לטבריה...
ומשם עתידיו להנאל"
ראש השנה לא, עב

142

העיר טבריה שנוסדה בין השנים 18–20 בידי הורדוס אנטיוס בן הורדוס המלך על שרידי העיר המקראית נקת נחשבה זמן רב כמאה בעיני חכמים. היה זה גם בגלל הרכב האוכלוסים שהושיב אנטיוס בעירו שכללה עבדים משוחזרים ונוכרים וסתם ערברב, וגם מפני שבעת בנייתה נתגלו קברים בתחומה. בן צאני טיהרה מקצתה ור' שמעון בן יוחאי טיהרה רובה. בימי דור האמוראים השני נעשתה טבריה למושבם של הסנהדרין ולאחר מכן גם של הנשיא. היא היתה למרכז מנהלי ליהדות ארץ-ישראל ולמרכז רוחני לכל תפוצות הגולה. במעמדה זה עמדה העיר גם אחרי ביטול הנשיאות בראשית מאה ה' ועד לאחר הכיבוש הערבי של ירושלים, כשחזרה "הישיבה" של טבריה לעיר הקודש.

המקורות התלמודיים נותנים שפע ידיעות על מבנה העיר טבריה, ששכנה בין הפרבר כפרה מהצד האחד ובין עיר-המשנה חמת מהצד השני. בזו האחרונה היו המעיינות החמים הנודעים. מהמקורות אנו לומדים על הקסטרא – המצודה – של טבריה, על האיציטדיון שבה, על השווקים, (שווק הנסרים וכו'), על בתי מדרש ועל בתי כנסת של העדות השונות, כגון של הסרסיים והבבליים, על הבול (מועצת העיר) ועל בתי המרחץ הציבוריים (דמוסיה). במקורות התלמודיים מסופר הרבה על חיי הכלכלה שבעיר, שבה היו בתי חרושת לזכוכית, למחצלות, לשקים ולמוצרי עור. בסביבתה גידלו חיטים, תאנים וענבים. היו שם דייגים רבים והיו שם גם "ביכרים" לגידול דגים בבריכות. המעיינות החמים שבהם משכו מאז ומעולם מבקרים רבים.

הממצא הארכיאולוגי מלמד אותנו שהעיר בתקופה הרומאית היתה מדרום לעיר הנוכחית, ובניה ובין חמת. טבריה הרומאית היתה מוקפת חומה שנבנתה בימי ר' יהודה נשיאה ב', ובה שערים עם מגדלים מערי גלים משני צדי השער. הרחוב הראשי נמשך מצפון לדרום ולידו היו שווקים ובתי מרחץ ואולי האיציטדיון. חומת העיר עלתה עד לפסגה ששם ניצב ארמונו של אנטיוס (ה"קסטרא"). אמת המים של העיר נמשכה מנהל ובנאל שבדרום עם שלוחות לבית ג'רח ולחמת. בחמת נתגלו שרידים של שני בתי כנסת, בית מרחץ וחומה.

המקומות לקדוש החודש ולעבור השנה

אחד המכשירים החשובים ביותר להידוק הקשרים בין התפוצות ובין ארץ-ישראל ולחזיון הסמכות הלאומית המרכזית (הנשיא והסנהדרין) היתה זכותם של חכמי א"י לקבוע את ראשי החודשים ולעבר את השנה (על ידי הוספת חודש אדר ב') ובדרך זו הם שקבעו את המועדים. הדבר נעשה גם אחרי חורבן הבית לפי עדויות על ראיות מולד הלכנה ולפי הסתכלות בטבע, בלי להיזקק לחישובים אסטרונומיים. אמנם החישוב היה ידוע ונסתייע בו, אך נשמר עדיין בסוד.

אחרי חורבן ירושלים נעשה קידוש החודש ועיבור השנה בנבנה. אולם אחרי השמד של הדרקנוס ועקירת היישוב מיהודה נתעוררה הפגיעה אם מותר לעשות פעולות אלה גם בגליל. בזמנים הראשונים אחרי שיקום הסנהדרין בגליל היו עושים אותן שם (תחילה בבקעת רימון ולאחר מכן באושא), על פי הכלל: "אין מעבירים את השנה אלא ביהודה, ואם עברה בגליל – מעוברת". אולם כשנעשו הזמנים רגועים יותר ויחסי הנשיאים עם השלטונות הרומאיים הלכו ונשתפרו חזרי ונעשו ביהודה בעיר המרכזית שבה, בלוד.

בתקופת הקרבות שבין תומכי ג'ג'ר לקורוס נפגעה שיירה שנשלחה מטעם רבי יהודה הנשיא לעיבור השנה בלוד, ומאותה שעה החלו לעבר את השנה בגליל, ורק בגלל התנגדותם של חכמי הדרום השאירו את קידוש החודש ביהודה בבעלת ולאחר מכן בדרך קבע בעין קב. לשם כך נשלחו חכמים ממקרי הסנהדרין וחזרו אחרי המעשה לגליל. אפשר שהסדר זה של קידוש החודש ביהודה נמשך עד לימי הנשיא הלל ב', במאה ד', שאז פורסמו ברבים כללי הלוח העברי.

ירושלמי ובבלי סנהדרין פ"א

- ★ מקום קידוש לבנה ועיבור שנה שבו ישבה סנהדרין
- ★ מקום אחר שבו ישבה סנהדרין

"שאלו מעבריו שנים ואין קובעין
חדשים אלא בארץ ישראל"
מכילתא דרשב"י

143

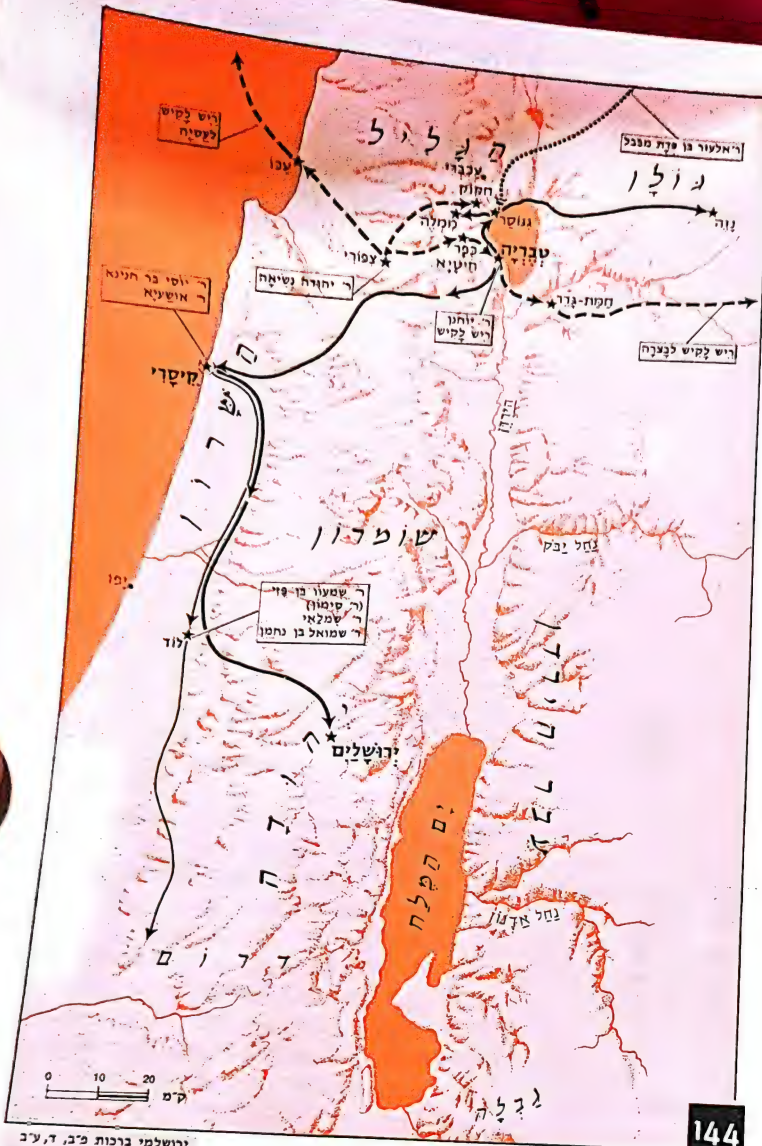
אומרינו ששמונים שנה קודם לבי יוחנן בארץ ישראל
אורת רב שירא ואון

אמוראים, דור שני שנת 260 עד 290

הקופת תשרי (רצפת מסיבס בבית הכנסת, חמת טבריה)

- ר' יוחנן
- ר' אלעזר בן פדת
- ר' לקיש
- ר' יוסי בר חנינא

ירושלמי ברכות פ"ב, ד' ע"ב
ירושלמי שביעית פ"ו, לו, ע"ד
ירושלמי סנהדרין רכ"ב

144

(שבה ביקר ר' אמי, מצעירי החכמים בדור הזה) לא היתה רוח החכמים נוחה משלטון זה. בשנת 271 כבש אורלניוס קיסר את תדמור והחזיר את שלטון רומא בכל המזרח וארץ-ישראל בכלל. באותה תקופה בלטו התוצאות הכלכליות של המשבר המדיני, ובעקבותיהן רבו המסים וירד ערך הכסף וכן גברו הרעב והמגפות. המצוקה הכלכלית החלישה את מעמד הנשיא (רבי יהודה נשיאה) וגרמה לחיכוכים רבים בין החכמים לבית הנשיא. ר' לקיש היה מטיח דברים קשים בפני הנשיא, ופעם אפילו נאלץ לברוח מטבריה ולהתחבא בכפר חיקנא. לבסוף הוגבלו זכויות הנשיא והרבה מתפקידיו עברו לידי החכמים, לא רק למעשה אלא גם להלכה. המשבר הכלכלי עירער בדרך כלל את מעמדה של יהדות א"י לעומת בבל וגרם לחידוש התקוות המשיחיות בקרב העם. גם נראה כי בדור זה ירד אחוז היהודים בגליל ובכל ארץ ישראל במידה ניכרת. מצד שני נעשתה אז הגישה לירושלים חופשית כמעט ור' יוחנן היה יכול לומר: "כל הרוצה לעלות – עולה" (בבא בתרא עה, ע"ב).

בדור זה עמדו בראש החכמים ר' יוחנן, הדמות המרכזית של דורו, ור' שמעון בן לקיש (ר' לקיש) חברו, שניהם ישבו בטבריה. ר' יוחנן היה מבקר אצל רבו ר' הושעיה בקיסריה וכן נסע לגינוסר וממלה, ואולי אף לננה. ר' לקיש היה פעיל בחוקוק ובגינוסר והרבה לשהות בקצרה ואף יצא לחוצה לארץ. לעת זקנתו של ר' יוחנן היה ר' אלעזר בן פדת לאב בית הדין בטבריה. שניהם נפטרו בשנה אחת (279). בקיסריה ישב ר' יוסי בר חנינא, שהיה קשור לחכמי הדרום. בלוד פעלו ר' שמעון בן חיי, ר' שמלאי ור' שמואל בן נחמן.

הדין ההלכתי נמשך באותו זמן ושימש אחר כך בסיס לתלמוד הירושלמי. כמרכן נהדקו הקשרים עם בבל ובאו משם תלמידים רבים לטבריה, ואחדים מהם כגון ר' אלעזר בן פדת אף נשתקעו בארץ, כשם שנשלחו שליחים רבים לבבל להביא לשם מתורתם של חכמי ארץ ישראל. בזמנו של ר' יוחנן הגיע המשבר באימפריות הרומאית לשיאו. הקיסר נרלינוס נפל בשבי הפרסים (260), ושליטי תדמור, גנוביה ובנה הבלת, השתלטו על מזרח האימפריות. אף שהיו מגעים עם חצר תדמור

שנת 284 עד 305
 "האיש החזק" ששם קץ למשבר באימפריום הרומאי היה
 יוליאנוס, יורש העצר של קונסטנטינוס הראשון. קיסר
 305 עד 311.

רשת את הכירים בשעת הצורך. יצירת עתודה בצבאית ינחית הפריד דוקלטינוס את הצבא הרומאי לשני סוגים: את החלק האחד, המעולה, שמיד לפצרות הקיסרים, ואת החלק הצעיר לאורך הנהגות עם תחנת אפסרות גבול אלה (Limitanei) לקבל מפקוד הצבאי ולעבד אותן. בו בזמן הפריד דוקלטינוס את

בְּאַרְצֵי־יִשְׂרָאֵל הֶעֱקִיר שְׁהָה בְּטָרְיָה בִּשְׁנַת (286) עֶשֶׂה וְקִלְקִינִים שִׁנּוּיָם רַבִּים בְּכָל הַתְּחוּמִּים. בְּתָחוּם הַצְּבָאִי שֶׁל הָעוֹבֵר הַלְּגִיוֹן הָעֲשִׂירִי לְאִילַת יַחַד עִם פִּיקָדוֹ ה"דוֹפֶס פְּלִשְׁתִּינָה", שֶׁתְּחוּמוֹ הִשְׁתַּעַר עַד נִחְלָל זָרָה. יַחֲדוֹת רַבּוֹת בְּגָלִים וּשְׁל פֶּרָשִׁים, וּבְכָלֹּז קֶשֶׁתִּים וְרוֹכְבֵי גְמָלִים, הוֹצִבוּ לְדֹר הַכְּבִישִׁים הָעִיקָרִיִּים, בִּיחֻד בָּקוֹ הַלְּמָס אֶל מוֹל בְּרַעַב. אַחֲרֵי הוֹצִבוּ בֵּין מְעוֹן לִים הַמֶּלֶךְ כִּגְד לִוְדִי בְּרַסִּי. דוֹפֶס אֵינִי, דוֹפֶס עֲרַבִּי, פָּקֵד בִּשְׁטֵחַ שִׁבְיָן נַחֲל זָרָה לְרַחֲמָן וְלֹא שֶׁנִּי הַחֲדָד (הַלְּגִיוֹן הַשְּׁלִישִׁי יִרְמִי) בְּצִבְיָה מְקֻדָּם וְהַשְׁנִי (הַלְּגִיוֹן הָרְבִיעִי ע"ש מֶרְסֶס) בְּבִלְיָ (בֵּית חֹרֹן) מִמִּזְרַח לְרֵבֶת מוֹאָב.

דיוקלטיאנוס דאג גם לחלוקת עול המסים עלידי יצירת
הפנסטר (ספר מַקְרָעִי). אדמות הכפרים נמדדו מחדש
וגבולותיהן סומנו. מספר לא קטן של אבני גבול המעידות על
עצלות אלה נמצאו בתחום הנוֹלָךְ והקָשָׁן. כמזכר תוקנה רשת
הכבישים והוקמו מצדים חדשים לאורך הלימס.

, Noctua Digitalis
 וויטמוס, ב' 34
 קטטיוס: על מות חרדסים, 7.
 קוקס תאודוסיוס

בדור השלישי לאמוראים חל המפנה הגדול בתולדות העתים: המשבר המדיני והכלכלי חסל בדג דוהלוונות קיסר

בְּרֹאשׁ הָאוֹמֶה עֶמֶד הַנְּשִׂא, שֶׁאֵף עַל פִּי שְׁקוּפָה מַעֲמֹד עֵדִין מִשְׁכָּן
כְּבוֹדוֹ, וְעַמּוֹ הַסִּנְהֶדְרִין יוֹשֵׁבָה בְּסִבְתָּהּ וּבִרְאשָׁהּ ר' אֶמֶן וְר' אֶסֶי. אֵלֶּה
שְׁבֹאוֹתָיו זְמַן עֵלָה גַם בֵּית הַמִּדְרָשׁ בְּקִיסְרִי וְנִתְחַזַּק מַעֲמָדוֹ עַל
ר' אֶצְהוּ, שֶׁעָמַד בִּרְאשׁוֹ. לְחֹסֶם זֶה הָיָה עַם מְנַעִים קְרוֹבִים עִם הַשְׁלֵמוֹת
ר' אֶצְהוּ, בִּיקָר הִרְגָה בְּסִבְתָּהּ. בְּלוֹד עַל בְּדוֹר זֶה ר' יְהוֹנָתָן בֶּר קִיטָן
אוֹפִיִּינִי הוּא לְמַצְבֵּה שֶׁל יְהוּדוֹת אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל בַּיָּמִים הָהֵם, שֶׁכָּל מִתְחִיל
חֲדוֹר חוּץ מִר' אֶצְהוּ הָיָה מוֹצֵאם מִבְּבֶל.
עֲלִיתָם

עלייתה של הנצרות גרמה לחידוש הוויכוח עם ה"מינים" (יהודים ונוצרים). ר' אבהו היה בין ראשי העומדים בשער להדיפת תתקפותיהם של אלה. אולם על-אף הקשיים בפנים ובחוץ נמשכה ללא הפוגה מעלה היצירה וצבירת החומר לתלמוד הירושלמי.

התפשטות הנצרות בארץ-ישראל: הקומס יוסף

שנת 70 עד 360

אף על פי שהנצרות קמה בקרב יהודי ארץ-ישראל ששם פעל ישו (ראה מפות 94 ו-95) ואחריו השליחים הראשונים, לא נשתרשה הדת החדשה בארץ מוצאה, מחוץ לחלקים הלא-יהודיים שבה. פעולת השליחים הראשונים הביאה עמה ייסוד עדה יהודית-נוצרית בירושלים, והיא עמדה עד למרד בר-כוכבא. גם ייתכן שהיו עדות נוצריות בלוד ובנצרת כבר במאה א'. בקיסרי ובכפס פשטה הנצרות בעיקר בין הנוכרים שבעיר. ייתכן שעדות יהודית-נוצריות היו גם בכפר נחום ועוד בכמה כפרים בגליל ובפחל ושלשם יצאו הנוצרים מירושלים ערב מצור טיטוס. במאה ב' עמדו עדות בכמה מהערים הראשיות של ארץ-ישראל, כגון צשדוד, נצפוליס (נבלוס), בצרה ופילגלפה (רבת צמון). יישוב היהודי-נוצרי היה בכוכבא שבגליל.

התקדמות רבה יותר בהתפשטות הנצרות חלה במאה ג'. באותה תקופה היתה פעילות השליחים הנוצרים בשיאה. בהתפתח נעזרו בקשיקה הכללית של הדת המסורתית היוונית-רומאית, שקרנה ירדה אז בכל רחבי העולם הקתיק. במאה ג' גם נתהוו הניגודים החריפים בין היהודים בגולה ובין הנוצרים. במאה זו נוסדו עדות נוצריות ברוב

320 ד בתולדות העולם
נוס קיסר יורשו
ה"מינות" הנוצ
ור ואחדים נטשו
עמדו עדיין נשמו
מי ור' אסי. אלא
תחזק מעמדו של
ס עם השלטונות.
יהודה בר סימון.
הם, שכל מנהיגי
היהודים
פת התקפותיהם
לא הפוגה פעולת

רובן של הערים בארץ, חוץ מן הערים היהודיות המובהקות שבגליל, ציפורי וטבריה.

שעתה של הנצרות הגיעה אחרי שגבר קונסטנטינוס קיסר על יריבו ליקיניוס. אז נסתיימה האנדלמוסקה שנוצרה עם התפטרותם של דיוקלטינוס ומקסימינוס בשנת 305. קונסטנטינוס לא קיבל את הדת הנוצרית בעצמו עד לשעתו האחרונה, אולם תמך בה באופנים שונים: עוד בשנת 312 הכריז במילאנו כי הנצרות תהיה להפא דת מותרת במדינה, ובזה הרשה לכנסיות להתארגן בכל מקום בגליל. אחרי נצחונם על ליקיניוס (324) כינס קונסטנטינוס את אסיפת הכנסייה הכללית הראשונה בניקיה. השתתפו בה רק י"ד אפיסקופים מא"י ובראשם הארכיאפיסקופוס של קיסרי. עמיתו הירושלמי מקריס שכינע את הקיסר ואת אמו החסודה הלני לבנות שלוש כנסיות, שתיים בירושלים ואחת בבית לחם, לזכר לידות של ישו, קבורתו ועלייתו לשמים. בשל אהדתו של קונסטנטינוס לדת הנוצרית קמו עדות רבות בערים ובכפרים שונים ברחבי הארץ. הערים שנשארו ברובן נאמנות להלניות, כמו צה ואשקלון, היו נאלצות להילחם על ישותן הדתית.

גם היהודים נוכחו לדעת כי סכנות חדשות נשקפות להם. ואף על פי שקונסטנטינוס כמחוקק כמעט לא פגע במעמדם, נעשו בהשקאתו מעשים רבים מטעם ראשי הנוצרים, שהיו מכוונים להצר את צעדי היהודים. כך עודד קונסטנטינוס מומר יהודי ושמו יוסף, שהיה פעם מראשי חצר הנשיא. הוא העניק ליוסף זה תואר קומס ("מלווה הקיסר") ותמך ברצונו לבנות כנסיות בכמה מהמרכזים היהודיים בגליל, שעד הזמן הזה לא היתה בהם דריסת רגל לנוצרים (כגון ציפורי וטבריה), או במקומות המקודשים בעיני הנוצרים (כגון כפר נחום ונצרת). פעילותו של יוסף לא נשאה פרי. למשל, הוא לא הצליח בטבריה להפוך לכנסייה נוצרית בניין שהוקם פעם לכבוד הדרגיוס ולא הושלם, בגלל התנגדות תושבי העיר היהודים. אמנם אפיסקופים נוצרים מטבריה וציפורי מופיעים באסיפות הכנסייה במאה ה', אך הערים עצמן נשארו כמעט יהודיות לחלוטין. יוסף סיים את חייו מנודה ומכבוד מכל צד בעיר בית שאן בירת הפרובינקיה. בדרך כלל לא היתה לנצרות חשפעה רבה בקרב היהודים, והעדות היהודיות-הנוצריות הלכו והצטמצמו במאה ד' ואנשיהם התבוללו בים הנוצרי הגדול.

במאה ד' וח' מתחילה הנצרות לחדור גם לקפרי ארץ-ישראל, ובמאה ה' אפשר לומר שהנוצרים נהפכו לרוב בארץ. מעמדם זה נפגע רק אחרי חפירוד שחל בכנסייה בין האורתודוקסים ובין המונופיזיטים (בעיקר אנשי סוריה ומצרים) אחרי אסיפת הכנסייה בקלדון (451).

אוסביוס
תולדות הכנסייה
אפיפניוס
פואריון (קומס יוסף)
ס, 30, 4-12

אֲמוֹרָאִים, דּוֹר רְבִיעִי

שנת 320 עד 360

בדור זה עברה איי לידי קיסר נוצרי (324) וגבר לחץ השלטונות על היהודים בתחום המדיני, הדתי והכלכלי (על תוצאות עובדה זו ראה מפות 147 ו-149). ראשי ישיבת טבריה בדור זה היו ר' ירמיה, שמוציא מבבל, ואחריו ר' יונה ור' יוסי. ר' ירמיה טיפל גם בחלוקה צודקת של עול המסים שהוטל על תושבי העיר. הוא הרבה לבקר בענייני הציבור בערים כגון עכו, הגולן, סכני (סכנין), לביא וסביבות ים המלח (נצרת). ר' יונה ישב זמן מה בצור. ר' יוסי האריך ימים. הוא ביקר גם בדור ובאשתמוע. עמם פעל בטבריה ר' חגי, שגם הוא מוציא מבבל. בלוד פעל והורה אז ר' אחא. אליו עלו גם ר' יונה ור' יוסי, ויש שהיה בא לטבריה. הוא גם היה מורה באמאוס ומבקר בערבנא. בקיסרי בלט בדור זה ר' יצחק בן אלעזר, שעסק גם בדיני הפלגה לים.

סנהדרין בד, עא: ירושלמי מועד קטן פ"ג סא, ע"ד;
ירושלמי שביעית פ"ד, לה, עא: ירושלמי ברכות פ"ה, ע"א

צבא רומאי במאה ד' (מתבליט בשער קונסטנטינוס בירושלם)

"קול צעקה משער הננים -
ויקלה מן המשנה - זו לה,
ושבר גדול מן הנצעת - זו לה,
הילילו יושבי המכתש - זו לה"

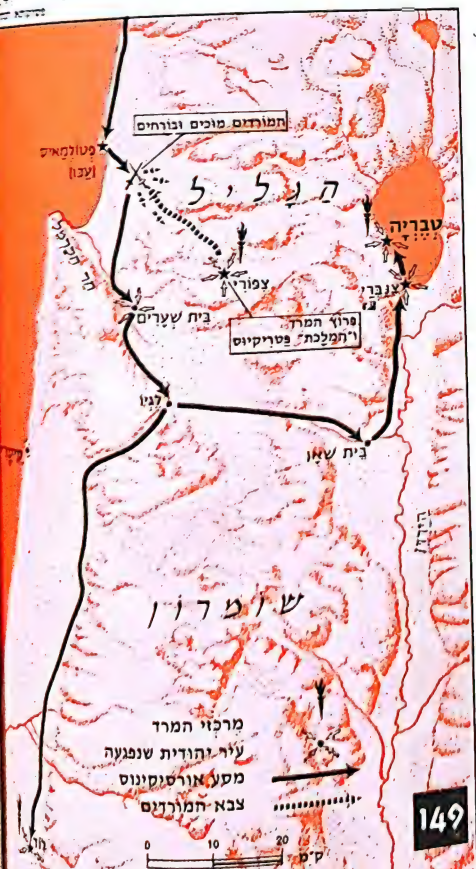

המדר בגלגול קיסר ומלחמת אורסקינוס

שנת 351 עד 352

בנו של קונסטנטינוס א', קונסטנטינוס ב' (337-361) המשיך במדיניות הדתית של אביו ואף החריף את החוקים נגד היהודים. הוא סמך את ידו על פגיעה חמורה במעמד הכלכלי, בעיקר במה שנגע לבתי האריגה והטוויה שרבים עסקו בהם. בשל התלאות האלה פנך בסתיו 351 מרד בציפורי בקאשותו של איש ושמו פטריקיוס. אחרי שגברו המורדים על חיל המצב בקסטרה של ציפורי ותפשו את בית הנשק של העיר הוכרז פטריקיוס למלך מטעם מצדדיו והוקם מנהל סדיר. גלוס בן דודו של קונסטנטינוס, שקיבל את השלטון במזרח בתואר "קיסר", שלח לארץ את המפקד המנוסה אורסקינוס. בהתנגשות עם הצבא הרומאי בסביבת עכו הונסו המורדים והרומאים התקדמו למר-כי המרד (ציפורי, טבריה ולוד). בדרכם חרסו את העיר בית שער, כפי שמסתבר מהממצא בחפירות שם. המפקד הרומאי לא פגע לרעה בנפשי ובנשקיהם, ועל כל פנים לא נפסקה פעולתם תקופה ארוכה. בציפורי נאלצו המעורבים במרד להסתיר את זהותם ורבים מהם ברחו. הכיבוש הצבאי הביא עמו כמה פגיעות ברגשי היהודים, כגון שריפת ספר תורה בצינבר. כמובן נאלצו היהודים לאפות לחם למען הצבא בשבת ובפסח. אולם בדרך כלל נהג אורסקינוס במתינות כלפיהם. שהתייצבה לפניו באנטיוכיה. נמצא שחיהודים לא סבלו במיוחד מכישלון זה, והערים ש"נחרבו" שוקמו חיש מהר. הן המשיכו להתקיים כיישובים יהודיים טהורים. בשנת 354 הוצא גלוס להורג, אחרי שהוכיח את חוסר כשרונו ואת שחיתות מידותיו.

אורסקינוס וקסטרוס
ספר הקיסרים, כג, 12-9
היהודים: ברויסקין ו
וויסניצקי
חפירות הכנסייה, ד, 17
1534
ירושלמי יבמות טו, טו ע"א;
ירושלמי מילה טז, ד ע"א;
ירושלמי ברכות ט"א

149

יורשו של קונסטנטיוס ב' ואחי גלוס, ויליגוס קיסר (361–363), היה מימי נעוריו תומך נלהב בדת הקלנית ואויב מושבע של הנצרות. בידיד היהודים הבטיח ויליגוס להקים מחדש את בית המקדש ומינה פקיד מיוחד מבין ידידיו לביצוע משימה זו. בשורתו של ויליגוס עוררה התלהבות עצומה בכל תפוצות ישראל. נאספו סכומים גדולים ונארגו חומרי בנייה. בירושלים הקימו היהודים בית כנסת זמני באחד מקטעווי הר המית. הנוצרים בירושלים ובמקומות אחרים התנגדו בכל תוקף להקמת הבית.

יולינאס : איגרת אל היהודים ; אמינוס מרקלינוס, כג ;
רופינוס : י , 38 ; כריסוסטומוס : סוקרטסג, סוזומנוס ה

קודקס תאודוסיוס וצ', 8, 22; ירושלמי שביעית פ"ו, לו, ע"ד; בבלי שבת ל, ע"א

היישוב בארץ ישראל בימי אדוקיה שנת 450 בקירוב

התלאות שפקדו את היהודים באימפריום הביזאנטי לא פסחו גם על היישוב בארץ-ישראל. ירידתו החלה מיד עם מות יוליאנוס. היישובים "בדרום" בין עין גדי ובין נהר הושמדו או נעלמו. מאז היו היהודים שמחוץ לגליל מרוכזים רובם ככולם בערים (יוצאים מהכלל הם כמה כפרים בשפלה ובבקעת הירדן). היישוב הצפוף החזיק מעמד רק בנתיב שבו התרכזו רוב יהודי הארץ.

במאה ה' חלו שינויים רבים במצב היהודים בארץ. מעבם החומים היה שפיר למדי, כי גם להם היה חלק בפריחה הכלכלית של ארץ ישראל שבה עם התקופה הביזאנטית (ראה מפה 158). היהודים אפילו שימשו מדריכים לעולים הנוצרים ההולכים ומתרבים, כי רק הם היו בקיאים באיתורם של הערים המקראיות והנוצרים התייחסו בכבוד למסורות שבידיהם. מבחינה מדינית הורע מצב היהודים: בין שנת 415 ושנת 429 בוטלה הנשיאות והוקמו סנהדריות נפרדות לפרו בינקיות א' וב' אולם מזימה זו של השלטונות לא הצליחה. בסבירה הוקם אז מוסד מנהלי חדש בקאשות "ראש הפרק", אשר מילא את מקומו של הנשיא.

שינוי אחר בא בהתערבות הקיסרית אדוקיה, אשתו של תאודוסיוס ב' שנפרדה מבעלה וחתיה עד למותה (460) בירושלים. בימיה ניתנה ליהודים הרשות לחזור לעיר הקדושה ולסביבתה, ומאז הם מצויים בעיר עצמה ובהרים שמסביב לה, בייחוד בקרבת בית לחם. אנו מבינים, שר' פנחס בר קמא היה עולה לירושלים. על חיוניות היישוב היהודי בא"י מעיד מספר בתי הכנסת שהוקמו במאה ה' ר"ו, על אף האיסורים מטעם השלטונות ועל אף מעשי הרס וחורבן כגון אלה שאירעו בקיסרי, בג'ס ובכרבת מואב.

• ישוב ובו קהילה יהודית

☆ מרכזי ההוראה
..... גבול בבל לפי קידושין ע"א, ב

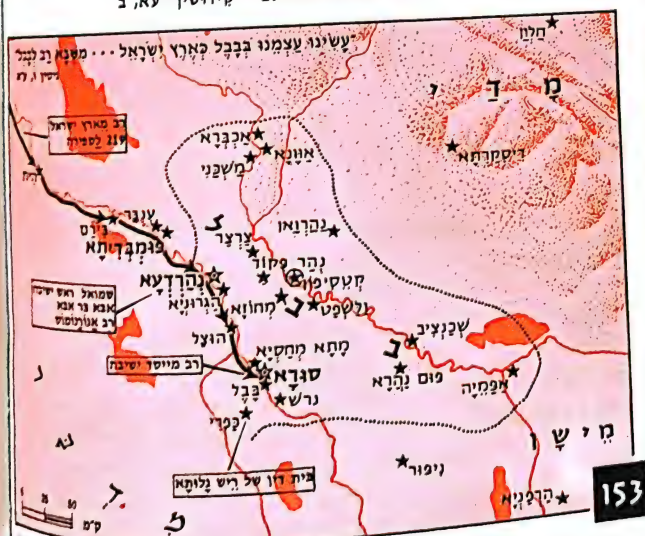
"ובן גמליאל בתקאה ותינוקות שמתו"
סדר תנאים ואסורים

בבל: אמוֹרָאִים, דור ראשון שנת 200 עד 254

ארץ בבל נשארה הרחק מהתלאות אשר פקדו את האימפריום הרומאי. במחצית הראשונה של מאה ג' הפיל ארדשיר מבית ססן (226–241) את השושלת הפרתית הכושלת וחדש את פני המדינה. אמנם בראשונה הגביל המלך הראשון מבית ססן בהשפעת הכמורה האוראסטורית ("המגיס") את זכויות היהודים. אולם בסוף ימי מלכותו ובעיקר בימי יורשו שבור א' לא הושמו מכשולים בדרך, והם הקימו בתי דין לעצמם ופיתחו את הישיבות הגדולות, להיות מרכזים להוראת ההלכה התלמודית ולפיתוחה, ולהנהגה ציבורית. ריש גלותא (ראש הגולה) בדרום, מר עוקבא (210–240), נמנה עם חכמי התורה. בנהרדעא שהיתה מרכז יהודי מימים קדומים (ראה מפה 99) היה ראש העדה אבא בר אבא, סוחר עשיר שעמד בקשרי מסחר חמשי עם ר' יהודה בן בתירא בנציבין. בנו שמואל (מת בשנת 255) עמד בראש חשישי-בה בנהרדעא. יחסיו עם חצר המלך ובעיקר עם המלך שבור א' היו תקינים, והוא תמך במסעות הפרסים באסיה הקטנה. שמואל אף קבע את הכלל: "דינא דמלכותא דינא", כלומר שקדרי חציבור של הפרסים מחייבים, לפי ההלכה, את היהודים. הלכה זו היתה לח השפעה מרובה על התפתחות ההלכה לדורות. בנהרדעא פעל גם דיין הגולה קרנא.

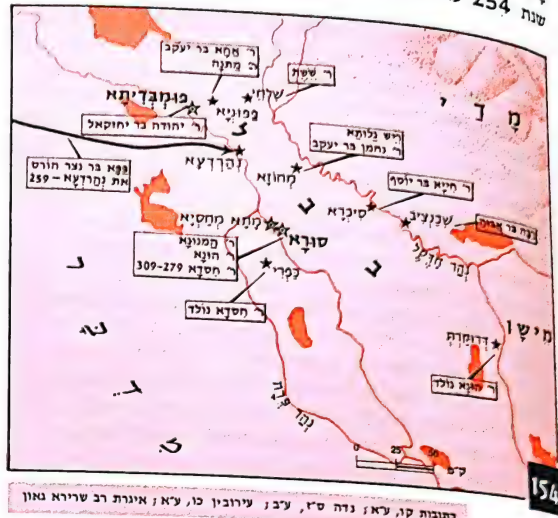
בבבל ניתנה מידוי רב (אבא אריקא), שחזר לבבל מארץ-ישראל ימיו של רבי. בראשונה נתמנה רב אורנומוס (מפקח על השווקים והספקת מזון) מטעם ראש הגולה. כשנתפנה מקומו של "ריש סדקא" בנהרדעא והציעו אותו לרבי, ויתר רב על תפקיד זה מפני כבודו של שמואל ועבר להוציא (שם היה ר' אסי ריש סדקא). לבסוף התישב רב בסורא שהיתה

מרבית אוכלוסים ומעוטות תורה וישראל שם ישיבה מפורסמת, וזו פרשה שמכונה בהוראה ובמינוי דינים על ערי הסביבה. רב מת בשנת 247. יחודי בבל התגאו בטהרת יוחסיהם, ולדעת רב, כפי שנמסרה בפי ר' פפא סבא, היתה רק בבל "בריא" במובן זה בתוך גבולות שהוגדרו (קידושין ע"א, ב): אבבא, אונא ומשפני בצפון ליד ההדקל, בהרצא במזרח ואמפיה בהדקל הדרומי. ורק התחומים הסמוכים לבבל: יתונד שבמדי, מלון ו"בין הקהרות" שבמעלה הפקת נחשבו למיוחסים בבבל.

יובשנת תקע' אָמא פּאָא בר נַצַר וְאַחֲרָא לְהַרְדְּעָא
אונת רב שרירא נאון

בבל: אַמורָאִים, דור שני שנת 254 עד 299

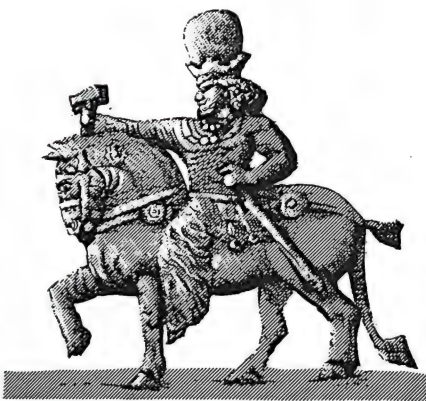
מחוזות קור, נהא, סורא, עיר, עירובין, עיר, איגרת רב שרירא נאון

בשנת 259 הכס פָּאָא בר נַצַר בְּרֹאשׁ גְּדוּדֵי הַתְּמָדוּרִים (שהיו אז נתונים לְמִרְוֹתָהּ של זִנְבִּינָה ושלטו בְּמִזְרַח הָאִימְפֵּרִיּוֹם הָרומאִי, ראה מפה 144) את נְהַרְדְּעָא, נְחֻמְיָה ותלמידיה התפזרו. בימים אלה המ- שיכו ר' המנונא ואחריו ר' הונא להחזיק בְּכֹאשׁוֹת ישיבת סורא שלא נפגעה מהפלישה. ר' הונא שהיה מגדולי הדור נולד בְּדִירוֹקְרַת, בְּמִשְׁפַּחַה מיוחסת אך ענייה. ברבות הימים התעשר מייצור חקלאי. בימיו פרחו הישיבה בסורא ומספר תלמידיה הקבועים הגיע ל-800.

בסורא המשיכו בְּמִסְוֹרוֹת הוראה שהביא רב מארץ-ישראל. ר' הונא היה ראש הישיבה כארבעים שנה. מת בשנת 297 והועבר לא"י לקבורה. אחרי מותו היה ר' חסדא (יליד כפרי) ראש ישיבת סורא עד שנת 309. את מְסֻרוֹתָיו של שמואל המשיך ר' יהודה בר יִחְזָקֵאל שִׁיֵּסַד את הישיבה בפומבדיתא. זו נחשבה להמשכה של נְהַרְדְּעָא. פומבדיתא הייתה הישיבה ה"בבלית", נְחֻמְיָה שדוּעוֹ בְּחִירְפוֹתָם היו מְעַצְבֵי דַרְכֵי הַמִּתָּה שבה של התלמוד הבבלי.

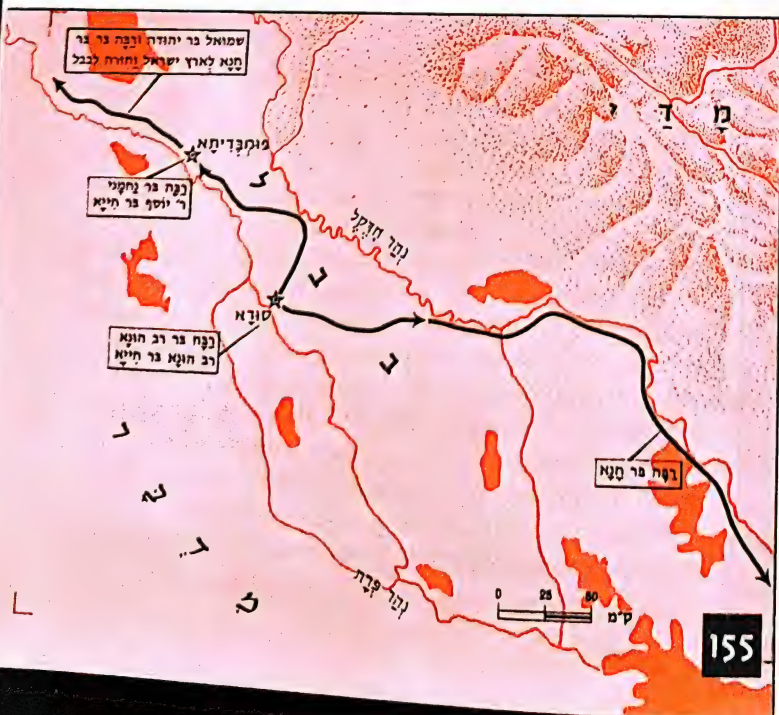
מחוץ לשני המרכזים הגדולים היה רִישׁ גְּלוּתָא מוקיים את בית דינו בְּעִיר מַחוּזָא. שם ישב גם ר' נַחֲמָן בר יַעֲקֹב (נפטר בשנת 320) והקים תלמידים רבים. ר' שְׁשֵׁת לְמַד אצל ר' הונא בסורא ולימד אחר כך בשלחי שעל הַדְּקָל. ר' מִתְנָה ור' אָמָא בר יַעֲקֹב פעלו בְּפּוֹנֵינָא, ר' חִיָּיא בר יוסף בְּסִיקָא (עלה אח"כ לארץ ישראל) ורְבָּה בר אֲבִיָּה בְּשַׁכְנַצִּי, בשלחי ובמחוזא.

בראשית דור זה שלט עוד שְׁבוֹר א' (241–272) שהיה ידיד לחכמים. בימי ששת המלכים שמלכו אחריו (273–310) הלכה וגדלה השפעת המגיים וצבא היהודים בבבל הִקְמִיר בְּהִדְרָגָה, אולם בלי לפגוע באופן ממשי בפעילות הרוקנית והכלכלית שלהם.

שְׁבוֹר א' מלך פרס

רְחֻמְנָא! אָז בְּצִלְךָ אוֹ בְּצִלְךָ שֶׁל בֶּן עֶשְׂרִי
מִסִּין יו, ע"א

בבל: אַמורָאִים, דור שלישי שנת 299 עד 330

בראשית מלכותו של המלך שְׁבוֹר ב' (309–379) הורע מצבם של היהודים, אף על פי שאם המלך נָטָה להם חסד. הם נפסלו לתפקידים מְסֻרוֹת המדינה ונמכרו תְּכוּפוֹת לַעֲבָדִים על פיגורים בְּתִשְׁלוּם מְסֻמִּים. הגיעו הדברים לידי כך, שחכמים קיבלו היתר לְהִתְרַאוֹת כָּלֵא יְהוּדִים כִּי לְהִנְצֵל רְבָּה בר נַחֲמָא אָף אָמָר, שְׁטוֹב לִיהוּדִים בְּמַמְלַכַּה הָרומִי-אִתּוֹ מֵאִשְׁרָא בְּעוֹל הַפְּרִסִּים, אָבֵל רוֹב הַחֲכָמִים לֹא סָבְרוּ כֵךְ. יְהוּדִים רַבִּים טָלְצוּ אוֹז לְעֻזּוֹב אֶת אֲדָמוֹתֵיהֶם מִפְּנֵי לַחֲץ הַמְּסִים, הַסִּסְקָא וְהַקִּנָּא (מִסַּק קִרְקֵה וּמִסַּק גּוֹלְדוֹלֶת). כֵךְ אִירַע שְׁבַשְׁנַת 338 חִילְקוֹ הַשְׁלֹט־וֹת הַפְּרִסִּים אֲדָמוֹת הַיְּהוּדִים בְּסִבְיבוֹת פּוּמְבִּדִיתָא לְמַתִּישְׁבִּים עֲרָבִים. אֲמִילָה פְעִילוֹתָם הָרוֹקְנִית שֶׁל הַיְּהוּדִים הִיתָה כְּפִנְיָנִים בְּעִינֵי הַשְׁלֹטוֹנוֹת הַפְּרִסִּים. הֵם הִתְמַרְמְרוּ עַל שְׂבַעֲקֻבוֹת כִּינוּסֵי יְרִיחֵי כָּלָה (כִּינוּסֵי הַמוֹנִים לְיִמּוּד הַתּוֹרָה) הָיוּ שֵׁנִים עֶשֶׂר אֶלֶף אִישׁ נִמְנָעִים חוֹדְשִׁים מִתְּשֻׁלוֹם הַמְּסִים, וְעַל כֵךְ נִדְוָה רְבָּה בר נַחֲמָנִי עַד שִׁמַּת בְּגִדּוּדִיו. רַק אַחֲרֵי מוֹתוֹ (320) חָל שִׁיפּוֹר בְּחִסָּם שֶׁל הַפְּרִסִּים לִיהוּדִים, אוֹלִי בְּגִלֵּל הַסִּפְנוֹת שֶׁאִיֵּב לְמַמְלַכַּה מִצַּד הָרומאִים.

עַל אִף הַנִּשְׁיוֹת הָיוּ מְרָכִי הַתּוֹרָה בְּבַבֵּל בְּדוֹר זֶה רַבִּים. בְּסוּרָא פִּעַל וְרָבָה בר יוֹנָא (עַד מוֹתוֹ שְׁנַת 320) אוֹלָם לֹא מִילָא אֶת מְקוֹם אֲבִיו. אֲמִינִי לְחֵסֶה הַיְּהוּדִים לְמַלְכוֹת פָּרַס בִּימֵי שְׁבוֹר ב' הָיָה הַעוֹבְדָה שֶׁר' הוֹנָא בר חִיָּיא, שֶׁהָיָה מוֹעֵמֵד טֹבְעִי לְרִשֵּׁת אֶת מְקוֹמוֹ שֶׁל ר' יְהוּדָה גִּטְמַבְדִיתָא, נִפְסַל כְּשֶׁנִּדְוַע שְׁהוּא שִׁמַּשׁ לְפָנִים גְּבָאִי שֶׁל הַמְּלָכוֹת. הוּא הִשְׁתָּיִן לְלַמֵּד בְּסוּרָא אֶךְ לֹא כְּרֹאשׁ יְשִׁיבָה.

הַחֲכָמִים הַמוֹבְהָקִים שֶׁל דוֹר זֶה הָיוּ רְבָּה בר נַחֲמָנִי ור' יוֹסֵף בר חִיָּיא גִּטְמַבְדִיתָא. רְבָּה הָיָה רֹאשׁ הַיְּשִׁיבָה עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה (עַד 320) וְאַחֲרָיו שִׁמַּשׁ רַב יוֹסֵף עַד שְׁנַת 323.

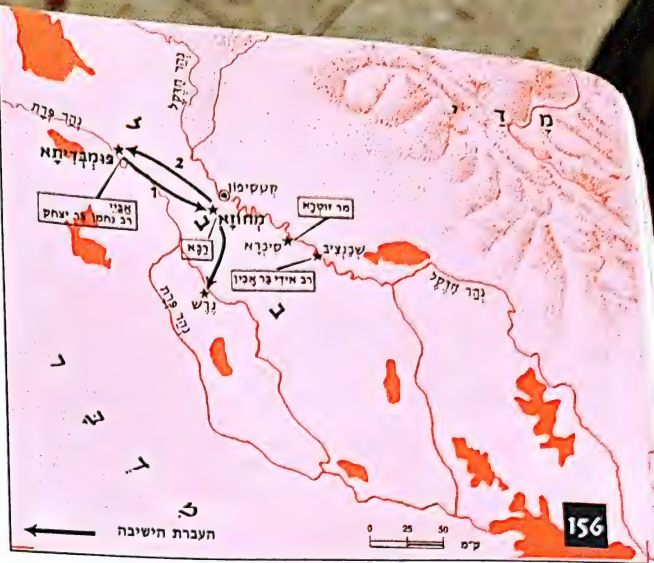
בְּדוֹר זֶה עֲמְדוֹ הַקְּשָׁרִים הָרַבִּים בֵּין בָּבֶל לְאַרְצ־יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁהָיָה. כֵךְ עָלָה ר' שְׁמוּאֵל בר יְהוּדָה, גֵּר שֶׁנִּשְׁתַּנֵּי יָחַד עִם אֲבִיו, לְאַרְצ־יִשְׂרָאֵל וְחָזַר וְהִבִּיא מִתּוֹרַת חֲקִמֵי אַרְצ־יִשְׂרָאֵל לְבָבֶל. הָרָבָה לְעוֹלוֹת לְאַרְצ־יִשְׂרָאֵל רְבָּה בְּרַב יוֹנָא, אֲשֶׁר נָע מְקוֹם לְמִקְוֶה גַם בְּבָבֶל עֲצֻמָּה וְנִתְפָּרַס בְּמִסְעוֹתָיו הָרַבִּים בְּאֶרְצוֹת שׁוֹנוֹת וּבִסְפִירוֹי הַגּוֹזְמָאוֹת עַל נְדוּדֵיו בָּיָם וּבְמַדְבָּר.

בבא מְסֻמָּא מו, ע"א; גִּטְסִין ס, ע"ב; בְּכוֹרוֹת ל, ע"א; אִיגֵרַת רַב שְׁרִירָא נָאוֹן

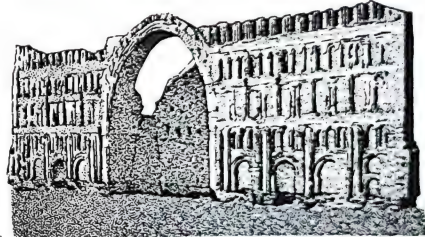
יצוץ ופרכ ישראל - אלו תלמודי תלמידי
שבבבל שעשויו יצוין ופרכים לתורה
שבת קמח, ער

בבל: אַמוראים, דור רביעי שנת 330 עד 352

בדור זה התרכזה הפעילות ההלכתית בפומבדיתא. אחרי פטירתו של ר' יוסף היו כמה מועמדים לראש הישיבה, וביניהם אבין ורבא. ר' זבדא, אבין נבחר וכיהן ארבע עשרה שנה (323-338), ואחריו בא ר' זבדא ועמד בראש הישיבה גם הוא ארבע עשרה שנה (338-352). בזמנו עברה הישיבה למחוזא מקום מגוריו של רבא. אחריו בא ר' נחמן בר יצחק שהיה ראש כלה בימי רבא. ארבע שנים היה ראש הישיבה שחזרה שוב לפומבדיתא (352-356), ורק פלג אחד עבר לנרש (ראה מפה 157). דבריהם של אבין ורבא הם שיא ברכי העיון של ההלכה והמשפט התלמודי, וכונן "הנויות דאבין ורבא". אבין שהיה יתום וגדל בבית דודו רבא בר נחמני התפרנס מחלוקת אדמה שעבר אותה בעצמו. הוא מייצג את ההיגיון העקבי והשיטתי שבפירוש ההלכה. רבא בר יוסף (שנודע גם כבעל אגדה) היה מצרף את ההבחנה המעשית במציאות היום-יומית, ולכן במחלוקת שבינו ובין אבין נקבעה הלכה כמותו בדרך כלל. מחוז למרכז שבפומבדיתא פעלו בדור זה ר' אידי בר אבין שישב בשכנציב ומר זוטרא בנו של ר' נחמן בר יעקב שלימד בסיקרא. בשלהי הדור הרביעי הועמדה נאמנותם של יהודי בבל במבחן קשה כשפלש יוליאנוס קיסר לבבל (363) והסתער על העיר בירתא, כי הקיסר היה ידוע כידיד היהודים (ראה מפה 150). יהודי בירתא פינו את עינם בלי להתנגד לו. מסעו של יוליאנוס הביא לחורבן מחוזא וקטסיפון, אולם מותו של הקיסר ונסיגת הרומאים החזירו את המצב לקדמותו. חסון של שבזר ב', שנהג ביהודים בחשדנות רבה בראשית שלטונו, השתפר לאחר זמן, וכן השתפר מצבה הכלכלי של הגולה הבבלית כולה.

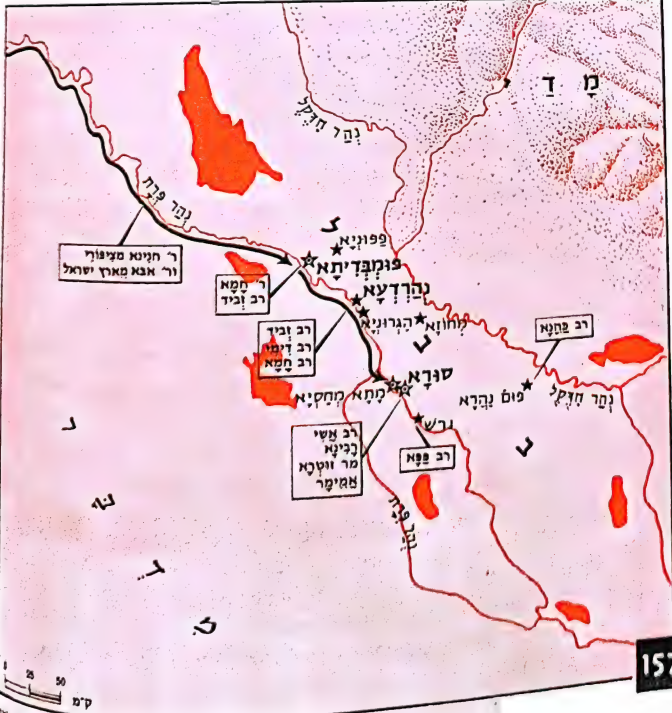
ניסיון ס' ע"ב, סוף חוריות, בבא בתרא זב, ע"ב.
סנהדרין כז, ע"א; איגרת רב שירא נאון

קימור בארמון מלכי פרס, קטסיפון

"רב אשי ורביןא - סוף הורא"
בבא מציעא ז ע"א

בבל: אַמוראים, דור חמשי ושישי שנת 352 עד 376

ניסיון נט, ע"א, בבא בתרא קכ"ז, ע"ב, סדר עולם ווסא בסופו; איגרת רב שירא נאון

בימי המלכים יודנרד א' (399-420) ובהרם ה' (420-438) עדיין עמד מצב היהודים כשהיה. יודנרד אף חלק כבוד רב לראש הגולה ר' הונא בר נתן, על אפס נחמתם של המנים. אולם בימי יודנרד ב' (438-457) ופירוז (457-484) נרדפו היהודים בעיקר בעטיו של המאבק נגד התנועה הדתית שווינוית של מזק. הגיעו הדברים לידי כך, שבימי המלך פובד (488-531) החזיק ראש הגולה מר זוטרא ב' שבע שנים במרד מזון, עד שנוצח וצולב על גשר מחוזא (520) ובנו הקטן מר זוטרא ג' ברח לטבריה ונעשה שם "ראש הפרק". תסיסה מדינית-חברתית זו החישה את חתימת התלמוד הבבלי.

אחרי מות רבא (352) עברו מקצת תלמידיו ממחוזא לנרש, ושם כיהן ר' פפא בראש הישיבה עד שנת 371. ר' הונא בריה דרב יהושע שימש שם ראש כלה. בפומבדיתא היו ראשי הישיבה ר' חמא (עד 377) ואחריו ר' זבד (385). מרכז אחר קם בפוס-נהרא שבה ישב ר' בחנא, וכן נתחדשו הלימודים בנהרשטא מפני ר' זבד, ר' דימי, ר' חמא ואחרים. ריכוזים קטנים יותר קמו בנהרונא ובפפונא.

אחרי מות ר' פפא עלתה שוב ישיבת סורא ובראשה ר' אשי (372-424), אלא שמקומה היה עכשיו בקתא מחסיתא הסמוכה לסורא. גם ראש הגולה עבר לשם, וראשי ישיבת פומבדיתא חיו באים תכופות לישיבת סורא והיו כפופים לה, ושם גם נקבעו ירחי כלה. ר' אשי כינס וערך את התלמוד הבבלי, אלא שהעבודה לא נסתיימה בימיו. הוא נסתייע ברבינא, ברי אבא וברי חנינא מציפורי, שמסרו חרבה מתורתם ומנהגם של בני ארץ-ישראל. בבית מדרשו של ר' אשי חורו חכמים מר זוטרא ואמימר. גאמאציוס של כל החכמים האלה נסתיים המפעל הגדול של חתימת התלמוד של בבל, שבו נתגבשה עיקר החלכה שבבבל פה ועל פיו נקבעה צורת חיי הקברה היהודית לחמשים הדורות הבאים.

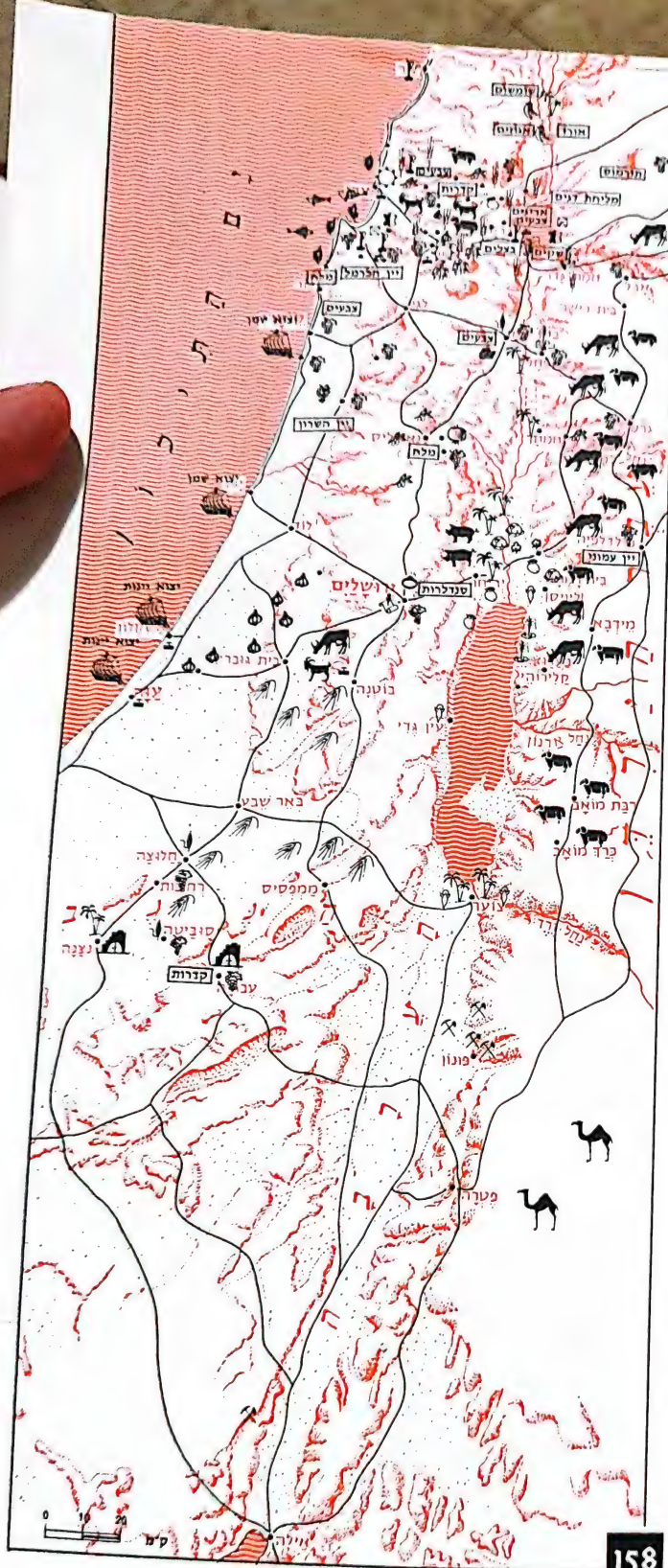
ימה היו השבטים עושים? היו משלחו שמו למצרים חוכה רבה היה פלפלתה של ארץ-ישראל בתקופה הביזנטית

מקבה הכלכלי של איי נשתנה שינוי יסודי בתקופה שאחרי קונסטנטינוס הראשון: מפרובינקיה קטנה ונידחת של האימפריה הרומאית היא נהפכה ליארץ הקדושה. אליה זרמו עולי רגל מכל רחבי האימפריה ומחוצה לה, והתיישבו בה קוירים ופליטים למיניהם. בניית כנסיות, מנזרים, בתי מחסה ובתי אשפוז מכספי האוצר או מנדבות יחידים היווהו לאורך הון רב והגבירה בה את התעסוקה. בעלי מלאכה מומ"ח חיו באו לאורך עקב פעולת הבנייה הנרחבת והתיישבו בה עם תום המסדים. במרכזי העליות לרגל, כגון בירושלים, פרחו מלאכות הקשרי חות בכך, כגון תעשיית הכשיטים, העתקת ספרי קודש, סנדלרות וכיוצא באלו. האוכלוסיה קתה בשל המעילות הכלכליות, ודבר זה שוב חיב את הרחבת השטח המעובד לעבר שטחי הקפר שבין המזרע לשימון. אפילו הממרים שבבקעת הירדן, במדבר יהודה ובסיני עסקו בעיבוד האדמה ובבגנות. הם גידלו גם חזירים ועוררו בזה את חמתם של שכניהם היהודים.

המקורות הקלמדיים, המקורות הלועזיים וכן הממצאים הארכי-אולגיים מעידים כאחד, כי מאז ד' וה' היו מן הזמנים הפורחים ביותר בתולדות הארץ מצד הכלכלה. אופייני הוא לתקופה זו של פעילות כלכלית מוגברת, שהידעיות שבידינו עוסקות ברובן לא בגידור-לם הקסיסים כגון חיסים, אלא בכל מיני פירות ותוצרת המקוננים לעצור או למתנות, וכן בגידולים חדשים שזו הפעם הראשונה הרבו לקדם בארץ. בתוך תוצרת זו יש להזכיר את יינות הארץ שנשלחו משקלון וסענה למצרים, לאיטליה ואפילו לנליה. היין הפרקלי, הש-דוני והעממי מוכרים במקורותינו. שמן משומרון נשלח למצרים. בין הפירות יש להזכיר את התמרים והאפרסקים, תוצרת בקעת הירדן שהיו מקסימים אותו מעין גדי עד לבית רממה (בבלי שבת כו, ע"א), את התאנים בשפלה ובגליל, את צמר-הגפן שהחלו לגדלו בבקעת הירדן ואת האורז שבבצורת בקעת החולה. לצורכי הלבושה היו מגדלים פשתן בגליל ובבשמים בגליל העליון ובעבר הירדן. תעשיית הצבעים ניזונה מדיג החיקון "בין חיפה לסולמה של צור" (בבלי שם). תעשיית הבדים העדינים התרכזה בבית שאן ודחקה משוקי הארץ את הבדים ההודיים והמצריים שהיו מיובאים במאות הקודמות. כמרכן עסקו בנגב ובגליל בסוויית משי.

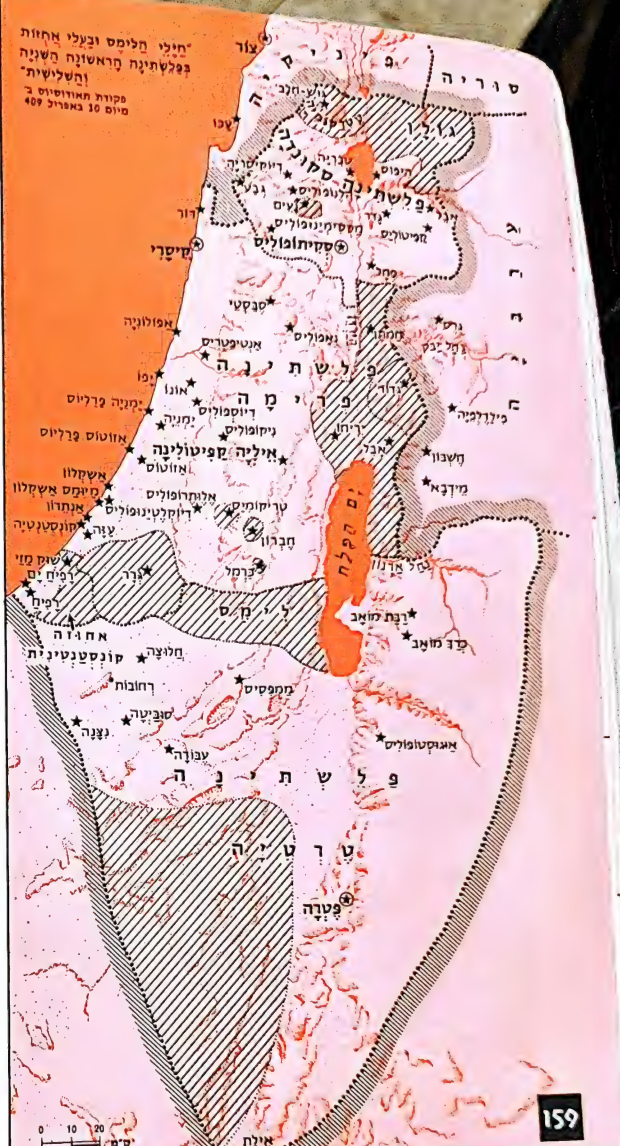
רפת החיים העולה בארץ בשל כל זה עודדה את גידול הקפר, בעיקר מצד הירדן. בתקופה זו גם הרבו לנצל את מכרות הנחושת בערבה, שאב שימשו גם למקום נלותם של מנהיגים נוצרים בלתי רצויים קלטון. המעיינות החמים מחמת קבריה שבצפון עד לקלירוקי ובערו שבדרום פשכו מבקרים רבים מהארץ ומחוצה לארץ.

הפעילות הכלכלית בתקופה הביזנטית הגיעה לשיאה בנגב. נוכח הלחץ ההולך וגובר של שבטי הערבים הסרקניים ("אנשי קדם") על הבול מצד הירדן שקדו השלטונות לפתח את היישובים והדרכים בנגב והוא שימש גם כסיס לעלייה לרגל לסיני. בתקופה זו פרחו בנגב לפחות שש ערים: חלוצה, רחובות, ניצנה, סביטה, ממפסיס ועבדת. בכל אחת נבנו כנסיות, מנזרים ובתי קפר והוקמו תעשיות, ובערים החומיות ששכנו קרוב יותר למדבר נבנו גם חומות ומבצרים. הגיתות ובתי הקד בערים אלה ובסביבתם, וכן השרידים הרבים של עיבוד אדמה, ובכלל זה תעלות מים רבות ושרידי סכרים ובריכות מאגר, מעידים כי הביזנטים פיתחו בנגב את שיטות העבודה אשר חורשו להם הנקטים וקודמיהם היהודים. בדרך זו הצליחו לקיים ערים של כמה אלפי תושבים בחלקים השוממים שבדרום הארץ. הרחבה זו משקפת את הצורך ואת הקדאיות שראו בהגדלת השטח המעובד. בתי המקדש שליד הדרים והתליונים שבערים מצביעים על הדאגה לעוברי אונת, שנסעו ברכי הנגב בין ים סוף מזה ובין ירושלים ונמלי הים התיכון מזה.

דקלים	ארונים	בדים	מחצלות	עור	טחנות	מחצבות נחושת	זכוכית
תאנים	סופרים	יריד	מעיוות חמים	חניון	חלון ארנמן	תכשיטים	
רמנים	חטים	שעורה	משתן	צמר נפן	וית		
אפרסמון							
אמנה							
פירות							
ירקות							

החלקה המדינית של ארץ-ישראל בתקופה הביזנטית

העקרונות המדיניים שקבע דיוקלטינוס (ראו מפה 145) היו נר כבלי השליטים הביזנטים שבאו אחריו בכל התקופה שמשנת 324 ועד לכיבוש הפרסי (614) והערבי (640). הפרדת הכשויות הצבאיות והאזרחיות קוימה בכל חומקתה. ולבסוף פנעה גם שיטת חלוקת הפרובינקיות הישנות ליחידות קטנות יותר אפילו ב"פלשתינה", שהייתה בין הזעומות שבמדינות האימפריה הביזנטית. בשנת 358 בקירוב הופרד כל החלק הדרומי של הפרובינקיה (המוגדלת מימי דיוקלטינוס), ובצירוף הליקס (אך לא האחוות שבקצחו המערבי, וחו: שוק מני. האחוה הקונסטנטינית ואחוות גר) נחפד חגב וקרום עבר-הירדן לפרובינקיה מיוחדת ששמה "פלשתינה סלוטריס" (ארץ החצ-לה) וביקתה היתה פטרה.

בשנת 425 בקירוב הושלם תהליך הפיצול המנהלי על-ידי חלוקת שאר ארץ-ישראל לשני חלקים. החלק האחד – פלשתינה א' (פרי-מה) וביקתה קיסרי, בירת הפרובינקיה השלמה לשעבר. פלשתינה א'

זו כללה את ערי החוף והאחוות שבהן, את הרי יהודה ואפריס, את בקעת הירדן ואת "עבר-הירדן היהודי" (לשעבר הפרינה). החלק השני – פלשתינה ב' (וסקונדה) וביקתה עיר האורגים הגדולה, בית שאן (סקיטופוליס). בנבול פלשתינה ב' נכללו עמק יזרעאל, הגליל התחתון והעליון, הערים פתל, גדר, סוסיתא, בית רישא (קפיטוליס) ואבל, וכן הגולן. פרובינקיה זו כללה אפוא את מרבית שאר היישוב היהודי בארץ-ישראל. עם הקמת פלשתינה א' ובי שינו הכשויות את שם "פלשתינה סלוטריס" לפלשתינה ג' (טרטנה). שמות אלה נשארו בתוקפם עד לסוף התקופה הביזנטית.

בשלוש הפרובינקיות ישבו מושלים בעלי דרגות שונות (הנכבד ביותר היה המושל שבקיסרי). הפרובינקיות בתוך עצמן חולקו לתחומים עירוניים (רימפה 136) ולאחוות או מחוזות ללא ארגון עירוני, אולם בתקופה הביזנטית כבר לא היתה משמעות רבה לשלטון העירוני העצמאי והערים היו יחידות מנהליות בלבד. תהליך הפיצול נע גם בתחומי הערים. תחום עזה חולק לשלושה: עזה, מיומס ואנתון, ותחום אשקלון אף הוא לשלושה: אשקלון, מיומס אשקלון ודיוקלטינוס. אשדוד היתה לשתי ערים: אשדוד הצפתית שגרדה מגדולתה ונאפוליס. אשדוד היתה לכך גדול, וכן היה בבבנה. ייתכן כי בתחומה של אשדוד-רופוליס (בית גוברין) הוקמה יחידה נפרדת, היא טריקומיס. עוד זמן רב קודם לכן הופרדה אונז מלוד צרחה. מחוז נעים הופרד מציפורי, אחרי שמחוז הלנפוליס הופרד ממנה קודם לכן. בשינויים אלה נסתיים תהליך העיור בתקופה הביזנטית.

נבול פרובינקיה (קודם)
נבול פרובינקיה (חדש)
מחוז בלא ארגון עירוני

מכתבי לובניוס ; קודקס תאודוסיוס ;
Nolitia Dignitatum ; הירוקס ; נואורגיס קיפריס

החלקה הכנסייתית של ארץ-ישראל

משעה שהשתלבה הכנסייה הנוצרית במסגרת המבנה השלטוני הביזנטי והתאם ארגונה לחלוקה המנהלית של הממשל החילוני: האפיס-קופוס של בירת הפרובינקיה היה לארכי-אפיסקופוס, ובכל עיר נוסף אפיסקופוס שהיה "ראש הכנסיות בתחומו". וכך אירע גם בארץ-ישראל. הארכי-אפיסקופוס של קיסרי היה לראש כנסיות הארץ (עמיתו הממונה על ערבקה ישב בבצרה). האפיסקופוס של ירושלים אהם זה לכבוד רב, אך לא למעמד בראש. דבר זה לא היה לרצונו של האפיס-קופוס התקין של ירושלים, יונגליס, שכיחה במחצית מאה ה' יונגליס זה ניצל את המחלוקות שפרצו בזמנו בין מנהיגי הכנסייה בבעיות זה ועבר ממפלגה אחת לחברתה בעת האסיפה המכרעת, שישבה בבלקדון בשנת 451. בשכר זה זכה למעמד של פטריארכס, בשווה לפטריארכס של אנטיוכיה שלפי מסורת עתיקה היה ראש כנסיות המזרח, מפני שישב במקדו המנהלי של החטיבה המדינית המקבילה.

לפי ההסדר שנקבע בבלקדון ונמשך עד סוף התקופה הביזנטית היו הארכי-אפיסקופים של קיסרי, בית שאן ופטרה כפופים לכיסא ירושלים, וכן האפיסקופים של הערים השונות או המחוזות המנהליים ואילו האפיסקופים של ערבקה ופיניקיה נשארו בתחומם של הפטר-ארכס שבאנטיוכיה.

הצרכים המיוחדים של תושבי הנגב ומדבר יהודה הנוודים הניעו את הכנסייה לייסד שני מרכזים כנסייתיים מחוץ למסגרת המקובלת: אפיסקופוס פרמבולי ("הנוודים") ישב בין ירושלים ליריחו, והיה עליו כנראה לפקח על תושבי מדבר יהודה, ואפיסקופוס פארן היה למעשה הממונה על הר סיני, אשר מבחינה כנסייתית נכלל בתחומה של פלשתינה ג'.

מלבד המנהל הכנסייתי הסדיר הוקמו אז בארץ הרבה מנזרים בעיקר במדבר יהודה בין ירושלים לים המלח. המפורסם בהם הוא מנזר מר שבא. כמו-כן רבו המנזרים בבקעת הירדן בין בית שאן לסביבות יריחו. פעולתם הנמרצת של הנזירים היא אשר הפכה את ארץ-ישראל לארץ שמרבית תושביה נוצרים (ממאה ה'). הללו עסקו גם בכמה מפעלים כלכליים. אולם התערבותם המתמדת בחילוקי-הדעות התאור-לוגיים שבתוך הכנסייה, התערבות אשר לבשה לפעמים צורה של אלימות והתמרדות גלויה נגד הכשות האזרחיות והכשות הכנסייתיות גם יחד, הביאה לבסוף לירידת קרנה של הנצרות. כך היה בסוף התקופה הביזנטית כשרוב תושבי הארץ פנו עורף לראש הכנסייה מטעם הקיסר.

רשימות אבות הכנסיות במועצות ניקיה, אפסוס, כלקדון, ירושלים

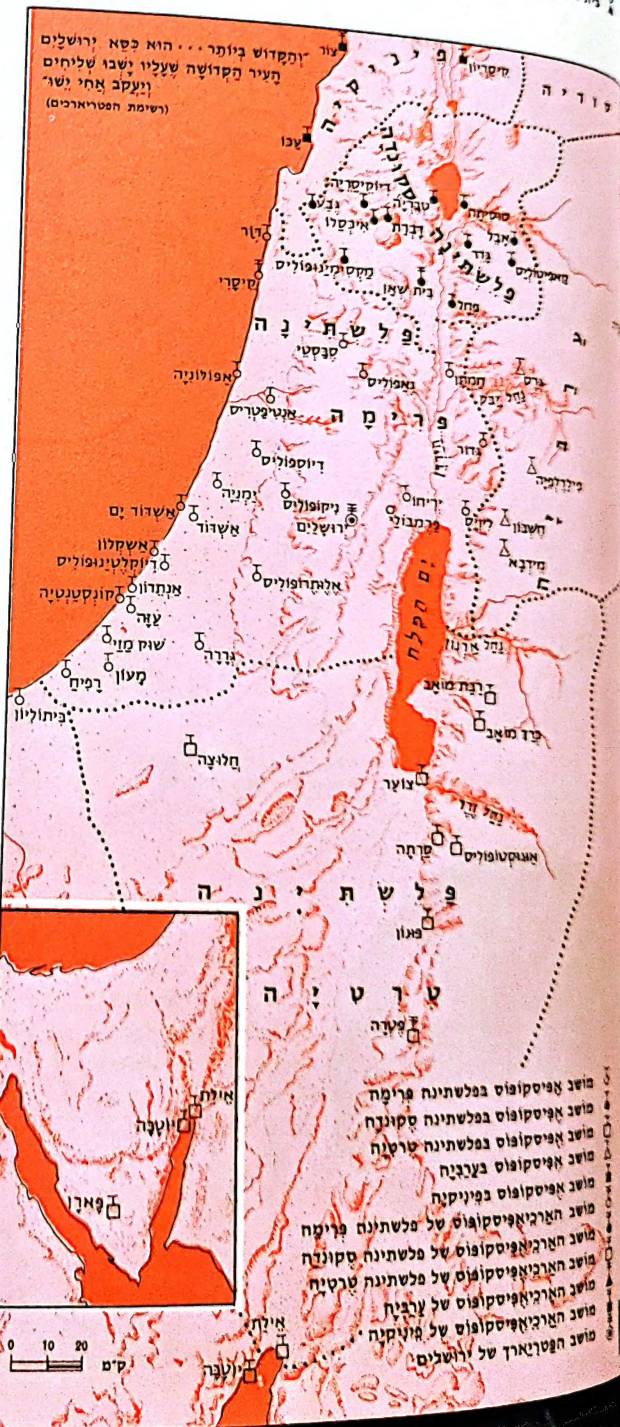
שריד בתי הכנסת בארץ-ישראל

פרים, את
השני -
בית שאן
התחתון
ואגבל, וכן
בארץ-
פלשתינה
בתקופת
בד ביתר
לחומים
ני, אולם
העיר
ל נע גם
אנתדון,
יוקלט
מגדולתה
של
ומה של
מס. עוד
מציפור,
נכסתיים

בית כנסת מלפני החורבן
בית כנסת מסיפוס קדום
בית כנסת מסיפוס מעבר
בית כנסת מאחר
בית כנסת שומרוני אינו ברור
בית כנסת שומרוני

161

ארץ-ישראל

מבנה השלטוני הבי
של החילוני: האפיס
ס, ובכל עיר ועיר ישב
ד אירע גם בארץ
נכסיות הארץ (ועמיתו
של ירושלים אנגל
ה לרצונו של האפיס
ית מאה ה' יובגלים
הכנסייה בבעיות דת
נת, שישבה בקלקדון
וזהו לפטריארכס של
המזרח, מפני שישב

בתקופה הביזנטית
וכה כפופים לכיסא
מחוזות המנהלים,
תחומו של הפטרי

זה הנוודים הניעו
מסגרת המקובלת:
ליריחו, והיה עליו
פארן היה למעשה
נכלל בתחומה של

ארץ הרבה מנזרים,
מפורסם בהם הוא
בית שאן לסביבות
בה את ארץ-ישראל
ל עסקו גם בכמה
לקי-הדעות התיאר
ס צורה של אלימות
כנסייתית גם יחד,
יה בסוף התקופה
הכנסייה מטעם

אפסוס, כלקדון, ירושלים

הביטוי המוקשי ביותר לחיוניותה של יהדות ארץ-ישראל בתקופת
החורבן ולאחריה הם שרידי בתי הכנסת המפורזים בכל תחום היישוב
היהודי בארץ. בתי כנסת אלה מתחלקים לשלושה סוגים (כמובן מחוץ
לשריד היחיד שקדם לחורבן, זה שנמצא במצדה, ולכתובת שנמצאה
בירושלים ומעידה על קיום בית כנסת בה).

הסוג הקדום מצוי בעיקר בגליל. התכונות המאפיינות מבנים
מסוג זה שהם ממאות ב' - ג' לספירה, הן: החזית המעוטרת בעלת
שלושת הפתחים. היא פונה לעבר ירושלים. כדי שלא ישבו המתפללים
וגבם אל העיר הקדושה, נאמרו התפילות כשהקהל יושב לאורך הקירות
בשתי קבוצות זו מול זו, ורק הזקנים והחזן שעבר לפני התיבה פניהם
היו אל העיר הקדושה. האולם בפנים מחולק בשני טורי עמודים לאורכו
ובטור אחד לרוחבו. ספסלים נמשכים לאורך הקירות, חוץ מצד הכני
סה. מעל לעמודים היה יצוע. הבית בנוי ומרוצף לוחות אבן וקירותיו
מעוטרים בתבליטים, שלפעמים יש בהם דמויות של חיות או בני אדם.
בעיקר בולט פס האפריז שקישט את היצוע. ליד בית הכנסת יש חצר
או סטיו בחזיתו.

סידור זה של הכניסה מצד ירושלים לא היה נוח, כי הנכנסים היו
חייבים לפנות לאחור או הצידה כדי להתפלל אל מול העיר הקדושה.
זה הביא לכמה וכמה נסיונות אדריכליים המציינים את סוג המעבר
(מאות ד' - ה' לספירה). במבנים מסוג זה נוסף מצד ירושלים מבנה קבע
לארון הקודש בצורת חדר מיוחד. לפעמים נבנו בתי הכנסת בצורת חדר
רוחבי וכניסות בצד הקצר. אז גם החלו לרצף את האולמות ברצפות
פסיפס. ומכיוון שמדובר בתקופת מעבר, ברור שקשה להביא את המב
נים מסוג זה למבנה משותף אחד.

הסוג המאוחר (מאות ה' - ח') - בתקופה זו עוצב טיפוס בית
הכנסת מחדש. היו אלה מבנים בצורת בסייליק, כלומר, אולם מוארך
מחולק בשני טורי עמודים לאולם תווך ולשתי סטרטאות. היציעים נמש
כו מעל לעמודים. הכניסה לא היתה מן הצד הפונה לירושלים, אלא מן
הצד שכנגד, ואילו בצד הפונה לעבר עיר הקודש נבנה אפסיס (מבנה
קימורי כחצי גורן עגולה). בפנים האפסיס הועמד ארון הקודש. האפי
סיס עמד על בימה מורמת ולפניו היה מקום התפילה, שהיה לפעמים
עמוק מרצפת הבית עצמו ("מעמקים קבאתיך ה'"). סוהג עם עמודים
הפריד בין האפסיס לאולם. רצפת האולם היתה מעוטרת בפסיפסים
רבי-גוניים. בגלל תקנות של השלטון הביזנטי העזין היו פני הבית
פשוטים וללא עיטור. לבית הכנסת צירפו גריל פרזדור (נרקסס), חצר
ובאר במקרה וגם חדרים שונים למגורים, לאשפוז או להוראה.

בתי הכנסת של השומרונים לא היו נבדלים מבנייני היהודים אלא
בקיוון (אל עבר הר ג'רזים), בעיטור ובכתובות בכתב השומרוני (הקרוב
לכתב העברי הקדום). עד כה נמצא בית כנסת אחו' כזה בשעלבים,
ואולי שני בבית-שאן. בחולדה נתגלה בית ששימש לצורכי דת (ואולי
מקנה), אך לא היה בית כנסת. במקומות רבים נשתתיר מבתי הכנסת
רק שריד בודד בלבד ואין לעמוד על טיב הבניין עצמו ולפעמים נותר
ממנו רק זכר בנספרות היהודית או הנוכרית.

ארבע הקדוש ברוך הוא מתחבר
עליהו שבראם ואלו הן : גלות ...
סוכה נב, רא

באזורי ישראל במאה ה'

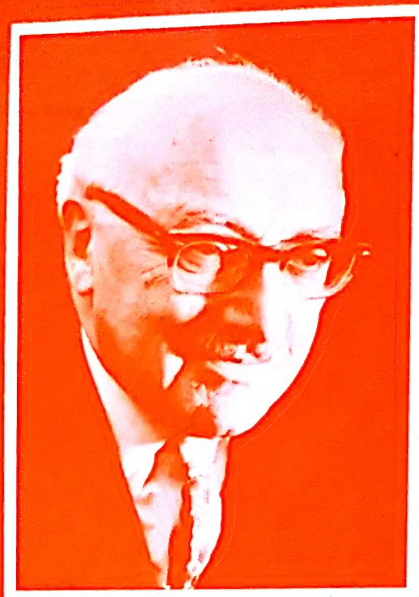
תאודוסיוס א' (383-395) היה הקיסר הרומאי האחרון ששלט על האימפריה. אחרי מותו חולקה ממלכתו בין בניו, ארקידיוס (מושל המזרח) והונוריוס (מושל המערב). מאז היתה חלוקה זו קבע. במזרח החזיקו הרומאים מעמד, ואולם האימפריום המערבי שקע תוך שלושה דורות תחת לחץ התקפות העמים הגרמניים השונים. שפלו לתוכו, איטלקיה ורומא, ואלו המדינות שהיו תחת השליטה של האימפריה, הפרינקים והבורגונדים בצפון, צרפת, איטליה ורומא. בדרום צרפת ובספרד והונדלים באפריקה. כך נמצאו המדינות של ישראל במערב תלויות לשליטים רבים, מהם נהגו בס במדיניות ומהם דפנו אותם.

מכל מקום ניכרת התפשטות העדות היהודיות בסוף התקופה העתיקה (לעבר הרינוס), מערבה (לצרפת) ודרומה. בייחוד רבו העדות בדרום ספרד, ואלה דווקא סבלו במיוחד מיחסים הקשה של המלכים הנוצרניים, שזנחו את הדעות האריניות בשנת 589. גם

באיטליה התרבו העדות במאות ד' וה', ומקצתן חסו בצל האפיפיורים שהשפעתם היתה רבה במרכז איטליה ובדרומה. באימפריום הביזנטי בלטה בשנים שאחרי מות יוליוס ובמיוחד בזמנו של תאודוסיוס ב' (408-450), המגמה האנטי-יהודית המובהקת. הנזירים הנוצרים הסיתו את ההמונים להתקפות על בתי הכנסת. השלטונות הסתייגו ממעשי אלימות כאלה, אולם אסרו את הקמתם של בתי כנסת חדשים. אמנם עדיין לא התערבו הכשויות בפולחן היהודי וכן לא הקשו יותר על המידה על היהודים למצוא את פרנסתם. בכל זאת היה מצבם של יהודי האימפריום הביזנטי עלוב למדי. הלחץ עליהם גבר עוד בימי יוסטינינוס קיסר (525-565) ויורשיו. קל להבין שלב היהודים פנה עורף לשלטון המדכא והם חיפשו בעלי ברית מחוץ לאימפריום.

תמונה אחרת לגמרי מצטיירת לעינינו בגולה הבבלית. זו הגיעה בזמנים האלה לשיאים בתחומי החומר והרוח גם יחד. המלכים משושלת הססנים נהגו ביהודים באהדה. בראש יהודי בבל עמד ריש גלותא (ראש הגולה) שהתייחס על צאצאי המלך דוד. ריש גלותא זה היה ממנה על רשת מסונפת של מוסדות מנהליים ומשפטיים בערים הבבות שישבו בהן יהודים, ושהיו מפורזות על פני כל ארץ בבל. רובם של יהודי בבל עסקו בחקלאות ומיעוטם במסחר ובתעשייה. על מעמדם הרוחני של יהודי בבל מעידים דורות האמוראים הבבליים (ראה מפות 153-157).

פרופ' מיכאל אבי-יונה ז"ל כיהן כפרופ' סור לארכיאולוגיה ולתולדות האמנות באוניברסיטה העברית בירושלים. זכה בפרס ביאליק בשנת 1956. בין ספריו בעברית: בימי רומא וביזנטיון, מוסד ביאליק, ירושלים 1945; קדמוניות ארץ-נו, בשיתוף עם פרופ' שמואל ייבין, כרך א', 1955; מפת מידבא, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים 1961; תולדות האמנות הקלאסית, מוסד ביאליק, ירושלים 1969.

מן העתונות

"פרופסור אבי-יונה הוציא מתחת ידיו כלי מפואר, שדורות של לומדים יתברכו בו... תענוג לעלעל בספר שטוב טעם, מסירות והקפדה על רמה מושקעים בכל דף מדפיו" "מעריב"

"ספר רב כמות ורב איכות... ספר שמקומו על מדף כל אחד ואחד." "שערים"

"עבודה מדעית מעולה ועיצוב מפואר" "ג'רוסלם פוסט"

"אטלס מועיל ונאה" "דבר לילדים"

"חוקרים רבים של תקופה מרתקת וחשובה זו יתהו איך הסתדרו בלי אבי יונה" "ז'ורנל אוף ביבליקל ליטרטשור" (ארה"ב)

"ספר מצוין... בולט" "ליברארי ז'ורנל" (ארה"ב)

"עבודה מדעית יסודית... הטובה ביר תר בנושא זה" "קונסרבטיב יודאיים" (ארה"ב)

אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד

מאת פרופ' מיכאל אבי-יונה, בהשתתפות פרופ' שמואל ספראי

האטלס מתאר את תולדות ארץ-ישראל בפרק זמן המקיף אלף שנים — משנת 500 לפני סה"נ ועד שנת 500 לספירה. התוכן: פרס ויוון, אלכסנדר מוקדון ויורשיו, מרד החשמונאים, מדינת החשמונאים, השעבוד לרומא, הורדוס וממלכתו, ערב מלחמת החורבן, מלחמת החורבן, מלחמת בר-כוכבא, חידוש חיי היישוב, ארץ-ישראל בימי האמוראים, האמוראים בבבל, סוף התקופה הביזנטית.

"בראשית התקופה המתוארת היה העם היהודי מרוכז ברובו במדינת יהודה הקטנה, הקיימת בזכות האימפריה הפרסית. ואילו בסופה של תקופה זו נמצא רוב העם היהודי חי בפזורים, מוגן בשריון ההלכה שחושל בעת המצוקה הלאומית במאות הראשונות לספירה." (מתוך המבוא)